

HORÁNSZKY
NÁNDOR

„Az igazi művészet
egyetemleges”

TELCS EDE

ÉLETÉRŐL,
MUNKÁSSÁGÁRÓL

Horánszky Nándor

„Az igazi művészet egyetemleges”
TELCS EDE ÉLETÉRŐL, MUNKÁSSÁGÁRÓL

Horánszky Nándor

„Az igazi művészet egyetemleges”

TELCS EDE ÉLETÉRŐL, MUNKÁSSÁGÁRÓL

— * —

Budapest, 2011

Szerkesztette, jegyzetekkel ellátta,
a fényképeket válogatta, a tanulmányokat írta

Horánszky Nándor

Közreműködött
H. Kiss Zsuzsanna
Molnárné Horánszky Anna

Lektorálta
Majtényi Zoltán

© Horánszky Nándor
A Szerző magánkiadása

ISBN 978-963-08-2508-5

Tipográfia, borító – *Kisantal Tibor*

Készült a Robinco KFT nyomdájában
Felelős vezető – *Kecskeméthy Péter*

Előszó

Jelen munkával *Telcs Ede* szobrász- és éremművésznek kívánok emléket állítani nem művészettörténeti igénnyel. Egyrészt megközelítőleg szeretnék hiteles képet adni a művészről, többek között családom emlékezéseinek segítségével. Másrészt felidézni egy letűnt kor hangulatát, nemes törekvéseit, nehézségeit, hogy azok ne legyenek végképp az enyészeté. E kettős megközelítés mellett még néhány alapvető motiváló tényezőt is meg kell említenem.

Édesapám – *Horánszky Nándor* ideg- és elmeorvos – terjedelmes emlékirataiban részletesen olvashattam nagyapám, *Horánszky Lajos* 1919-ben alakult baráti társaságáról, a Budai Aurora Körről. (Továbbiakban Aurora vagy Aurora Kör.) Ennek hűséges tagja volt Telcs Ede is. Az emlékiratok olvasásakor felidéződött bennem, hogy – életének utolsó esztendejében – Édesapámmal együtt meglátogattuk őt. Akkor én kilencéves voltam. Betegeskedett ugyan, ám kedvesen és barátságosan fogadott minket Alkotás utcai hangulatos otthonában, melyről ma is szép emlékeket őrzök. Hozzám is volt néhány kedves és érdeklődő szava. Ez a látogatás egyben családunk búcsúja is volt az életből távozni készülő öreg művésztől, baráttól.

Édesapám írása indított arra, hogy a családi levéltárban fellelhető Telcs-leveleket elolvassam, és más emlékeket, adatokat is felkutassak. Ennek eredményeként elhatároztam, hogy jegyzetekkel kiegészítve közreadom e dokumentumokat, s az emlékiratok vonatkozó részeit. A közléssel ízelítőt kívántam adni Telcs művészi munkásságából. (1. rész.) Ezen túlmenően, még ha vázlatosan is, rendezni és más dokumentumokkal bővíteni az emlékképek adatait. Így láttam

elérhetőnek, hogy a családi vonatkozások megerősítést nyerjenek, más forrásokból is kiegészüljenek. Édesapám papírra vetett gondolatai, tárgyi vonatkozású megállapításai így még hitelesebbé, árnyaltabbá válhatnak. (2. rész.) Végül közzéteszem azokat a leveleket, amelyeket Telcs intézett nagyapámhoz, mint intenzív kapcsolatuk emlékeit, illetve más momentumokat. (3. rész.)

E módon rávilágíthattam Telcs Ede művészi munkásságának és emberi kvalitásainak, kapcsolatainak sokrétegeiségére, sokoldalúságára, nem hagyva figyelmen kívül a történelem kedvező és kedvezőtlen, embert formáló és próbáló hatásait.

Bízvást remélem, ez a munka alkalmas arra, hogy ösztönzést adjon egy majdani teljes és végleges Telcs Ede-monográfia megírásához.

Budapest, 2008. április

Horánszky Nándor

— * —

RÖVIDÍTÉSEK:

MTA KK-Ms — MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR, MANUSCRIPT
OPKM — — — ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR
ÉS MÚZEUM
OSZK — — — ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
MDK — — — MTA MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓINTÉZET
(Korábban: MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT, ILLETVE
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT)

Emlékképek Telcs Ede életéről, művészetéről

RÉSZLETEK ID. DR. HORÁNSZKY NÁNDOR (1899 – 1976)

EMLÉKIRATAIBÓL

Édesapám, *id. Horánszky Nándor* emlékiratait nem a nyilvánosságnak szánta, hiszen sok szubjektív élménnyel, megjegyzéssel, családi vonatkozással írta meg azokat. Ezért, az alábbi részlet közreadójaként, az volt a feladatom, hogy a közérdeklődésre számot tartó momentumokat – a baráti beszélgetésekből, szóbeli közlésekből az anekdotikus elemeket sem mellőzve –, a valós tényeket, adatokat közöljem. Másrészről azonban olyan leírások is találhatók ebben az emlékezésben, melyekről ma már jóformán senkinek sincs tudomása, s éppen ezért az itt közölt részek kiegészíthetők, színezhetők a Telcs Ede személyiségéről kialakult képet.

Fennáll természetesen annak a lehetősége, hogy a történetek, amelyeket a művész Édesapámnak elmondott, sok évtized távlatából esetleg csak megközelítőleg szószerintiek. Ugyanez áll Édesapám közléseire is, ami azonban a lényegi mondanivalót nem érinti. Ugyanakkor a sok ellenőrizhető, hiteles történet, adat, művészi vonatkozás, jellemrajz értékes adattárrá, kordokumentummá teheti az alább közölt részleteket. Az anekdotikus elemek, az egyes tartalmi részek lehetnek igazak, lehetnek fenntartásaink is azokkal szemben, ám összességükben mégis mindig az emberre, egy-egy tulajdonságára jellemzőek.

Telcs Ede fivére, András kapcsolatban állt Édesapámmal, s az évek során felelevenítették a művészre vonatkozó em-

lékeiket, ismereteiket egy megírandó pályarajz számára. Lehetséges, hogy ez a munka képezte alapját annak a kiadványnak, amelyet Telcs András Solymos Edével közösen írt. (Baja, 1966)

Következzék tehát id. Horánszky Nándor emlékezése, jelen munka szerzőjének [szögletes zárójeles] betoldásaival és jegyzeteivel.

Horánszky Nándor

Telcs Edével való ismeretségem Édesapám, *Horánszky Lajos* révén kezdődött. A később őszinte barátsággá változott kapcsolatom kedves emléke életemnek.

Alacsony, gyors mozgású, vereses szóke, gyér hajú, szemüveges ember volt, mindig mosolygós arccal. Közvetlen, nyílt egyénisége széles látókörrel párosult. Nagy olvasottság, világos előadásmód és mindenkor őszinte véleménynyilvánítás jellemezték. Nem volt a társaság kedvéért sem fejbólintó János. Meggyőzőhetősége ellenére önálló véleményét mindenkor fenntartotta, minden merevség nélkül. Sokoldalúsága, emberi magatartása és túlzott vagy torzzá váló humor nem jellemezték ezt a nem mindennapos, értékes férfiút. De legmeggyerőbb volt az a széles körű műveltség, mely minden nyilatkozatában, elbeszélésében megmutatkozott. Rendkívüli olvasottsága folytán úgyszólván minden tárgyhöz, témához hozzá tudott szólni. Akkor már negyedszázados tapasztalatai a magyar és külföldi művészvilágban, melyeket a maga derűs szemüvegén átszűrve a humor jótékony enyhítőjével fűszerezve beszélt el, a társalgását nemcsak tanulságossá, hanem élvezetessé is tették. Beszédje minden cikornyát nélkülözött, világos és egyszerű stílussal. Mikor megismerkedtem vele, éremgyűjtő szenvedélyem nagyban tombolt és gyűjteményem delelője felé közeledett. Telcsnek számos szép alkotását őriztem. Mindez már egymagában kedvező kiindulópontot jelentett a kapcsolat kialakulásához.

Amikor az I. világháború idején Schoen Arnolddal a Felvidéken jártam, Telcs hívta fel – mint éremgyűjtőnek – a figyelmemet a körmöcbányai pénzverdére, egykori és későbbi jeles vezetőire, akiket 'invalidus gárdának' nevezett, hiszen mindegyiküknek volt valamilyen testi fogyatékössága. Gerl és Reisner¹ a magyar érmészetben nevezetesebb szerepet vit-

¹ Gerl Károly éremvő (Neulerchenfeld, 1857. július 11. – Körmöcbánya, 1907. november 8.) egyesületi és személyi emlékérmeket készített, így a Numizmatikai Társulat számára is. – Reisner József (Bécs, 1859. május 29. –

tek. Az összes állami érem és érme elkészítése az ő feladatuk volt. Ezen kívül katonai kitüntetéseket is mintáztak. Gerl még az egyszerűbb irányt képviselte, Reisner már finomabb, aprólékos műveket alkotott, Ám voltaképpen nem voltak igazi művészek, inkább nagy tökéletességű mesteremberek. A hatvanas éveit közelítő, sovány, kecskeszakállas, szerény Reisner sajnos nem tudta megmutatni a pénzverde nagy értékű gyűjteményét, mert az már menekülésre készen, ládákba csomagolva várt sorára. E helyett több százra menő saját művét mutatta be, melyből egy Darwin-érmet ajándékozott nekem, amelytől aztán a II. világháború vége felé „műgyűjtők felszabadítottak”.

Édesapámmal, Horánszky Lajossal, az I. világháború idején tettük első látogatásunkat, a művész akkori Mészáros utcai lakásán, mely alkalommal görög pénzgyűjteményét is bemutatta, mely maradandó nagy benyomást gyakorolt reám, de anyagi lehetőségeim soha nem voltak olyanok, hogy az ókor eme remek példányait gyűjthettem volna. A nála tett, később egyre gyakoribb látogatásaim nemcsak élvezetesek voltak, hanem gyűjteményem gyarapításához is hozzájárultak, amennyiben a mester nem egyszer saját műveivel is megajándékozott. [Sajnos a II. világháború után ezt az éremgyűjteményt elvitték az akkori

Körmöcbánya, 1929. november 5.) mint éremvéső 1892 és 1924 között dolgozott a körmői verdében. – Mindketten Bécsben *K. Radnitzky* tanítványai voltak. Művészeti munkásságuk megérdemelne egy mélyreható elemzést. – Telcs 1907-ben járt Körmöcbányán, és erre emlékezik egyik emlékérmén (A körmöcbányai kirándulás emlékére), mely a Magyar Numizmatikai Társulat érmeként jelent meg 1907-ben. (Lásd *Huszár-Procopius* 6087. sz. tétel.) – Érdekességgént és egyúttal a hagyományok tiszteletre méltó ápolásaként említhetjük meg a következő eseményt. A Magyar Numizmatikai Társulat tagjai 2007-ben, a látogatás 100. évfordulóján ismét Körmöcbányán jártak, mely alkalomból *Kiss György* éremművész készített emlékérmét. (*Tóth János* szíves közlése.)

ínséges idők.] Sok epizódot mondott el egyes műveivel kapcsolatban, melyekről a következőkben számolok be, úgyszintén az Édesapámmal [Horánszky Lajossal] való bensőséges viszonyáról is.

Horánszky Lajost Horti Pál² vezette be a Városligetben összejövő művészársaságba az Ezredéves kiállítás idején. A kedvelt mulatóhely az „Ősbuda Vára” nevezetű, kulisszaszerűen berendezett, a régi török időket visszavarázsló intézmény volt. Ez a mai állatkert mellett terült el és vendéglői mellett a mai Vidám Parkéhoz hasonló szórakozásokat is nyújtott. Miután a régi „Drótsziget” vendéglőjét, ahol a művészek társasága régebben összejött, az Ezredéves Kiállítás történelmi épületcsoportja foglalta el (ebből lett a későbbi Vajdahunyad Vára, a Mezőgazdasági Múzeum). Ez a társaság is áttette összejövetelét „Ősbuda várába.”³ Majd az ún. Wampetics⁴, 1910-től a Gundel-vendéglő lett törzshelyük.⁵

Horánszky Lajos Zala Györggyel⁶ való kapcsolata is itt kezdődött. Itt ismerkedett meg Zala egykori tanítványával, Telcs Edével, kire Zala később többször is kritikus megjegyzést tett. A

2 Horti Pál (1865 – 1907) festő- és iparművész. A XIX-XX. század fordulójára jellemző szecessziós stílusban, a legkülönbözőbb művészeti ágakban volt járatos ez a sokra hivatott, korán elhunyt művész.

3 Ősbudavár „a századvégi romantikus, a józan üzleti szellem” „közös szülőltje” a régi közép- és török kori Buda hangulatát idéző éjjeli kávéház volt. Az 1900-as évek tájékán megszűnt. Ma a Vidám Park van a helyén. – (Gundel Imre–Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. Budapest, 1979. 44., 148., 263., 264. p.)

4 A Wampetics az 1870-es évektől működött, a millennium idején már új épületben, mely a mai Gundel. „Irodalmi, politikai, és művész-asztaltársaságok” összejöveteli helye. (Kallós Ede, Köllő Miklós, Rippl Rónai József, Zala György et al.) – (Gundel Imre–Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. Budapest, 1979. 26., 154. p.)

5 1910-től Gundel Károly vezette ezt a magas színvonalú éttermet. – (Gundel Imre – Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. Budapest, 1979. 333. p.)

6 Zala György (1858 – 1937) szobrászművészre tanulmányunkban több helyen teszünk említést. 1895 körül egy évig Telcs az ő tanítványa volt.

barátság akkoriban még futólagos volt, noha Telcs Édesapámról jól sikerült kis terrakotta mellszobrot is mintázott. Ezt a szobrot ő később Hegedüs Kálmán⁷ barátjának ajándékozta, kinek birtokán az a háborús zűrzavarban elkallódott.

Édesapám Telcs Edével való barátsága az első világháború idején felújult és azután haláláig tartott. Telcs a későbbi „Budai Aurora Kör”-nek is tevékeny résztvevője volt.

Városmajor utcai családi házunkban az első világháború idején is tartottak vacsorákat, összejöveteleket. Külön társaság volt a vasárnap délutánonként összejövő művészkompanyia. Ennek fő mozgatója Bruck Miksa [Bruck Lajos testvére]⁸, vagy barátai körében „Stanci” volt. Ő hozta magával Telcs Edét, aki viszont Pogány Móricot⁹ vezette be ebbe a társaságba. De Pogány alig egy-két év után elmaradt. Megfordult itt Ujváry Ignác¹⁰, később a műpártoló Procopius Béla¹¹ is.

7 Hegedüs Kálmán (1877–?) országgyűlési képviselő, Tisza István hive. Jász-Nagykun-Szolnok megyéért sokat tett. Jászkiséren mintaföldbirtoka volt.

8 Bruck Lajos (1846 – 1910) festő. Ismertek voltak életképei. Bruck Miksa (1863-1920) festő, történelmi interieurök mestere.

9 Pogány Móric (1878 – 1942) építész. Értékes alkotása a Batthyány-örökmécses, az 1911-es a torinói világkiállításon Györgyi Dénessel az „Attila palotája”. Az ő munkája az Adria Biztosító – a háborúban elpusztult – szép és „arányos tömegű” székháza, melyen Telcs Ede szobrai voltak láthatók. (Erről lásd a később leírtakat.)

10 Ujváry Ignác (1860 – 1927) festő. A Feszty-körkép egyik festője.

11 Procopius Béla (1868 – 1945) diplomata, görögországi nagykövetünk, meghatalmazott miniszter, numizmatikus, műpártoló, jeles és sokoldalú személyiség. Nyugdíjba vonulása után éremtani munkák írója. (Lásd még Huszár–Procopius munkáját.)

Irodalom: H[uszár] L[ajos]: Dr. Procopius Béla. (1868 – 1945) *Numizmatikai Közlöny*, 1945 – 1946. 3 – 5. p.

Zala György műtermében dolgozott egy időben Telcs Ede, ki a millenáris emlékműre Szent László szobrát készítette el. A szobor kapcsán későbbi kapcsolatukra is kiható nézeteltérés keletkezett közöttük.

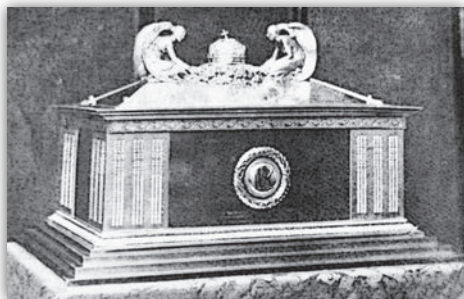
Legutolsó – Alkotás utcai – otthonának műtermében készült a Tisza István-szoborpályázatra benyújtott munkája, melyet túlzott egyszerűsége miatt nem találtak kivitelezésre alkalmasnak, hiszen Tiszát szalonkabátban ábrázolta, amit ő – Szász Károly¹² szerint – sohasem viselt. Talán némi csalódást okozott neki, hogy az Aurora Kör tagjai is vallották ezt a felfogást. Telcs nem látványos szoborra törekedett, hanem az ábrázolt nagyságot éppen ily módon akarta kidomborítani.

[Végül is Zala György – aki Telcs munkájával szemben kritikával élt és ez esetben ellenérdekelt fél volt – Tisza-szobrát állították fel a Parlament északi oldalán.]

Szintén Telcs Ede szobrászművész mondta el a bécsi barátaitól hallott esetet. Ferenc Ferdinánd apja, Károly Lajos főherceg, az uralkodó (Ferenc József) öccse volt a bécsi művészszövetség fővédnöke. Halála alkalmával a művészek szép díszkúttal akarták emlékét megörökíteni, mert a főherceg körükben népszerű volt. Az emlékmű márvány anyagának beszerzésére versenytárgyalást hirdettek. Ekkor futott be hozzájuk a trónörökös kabinetirodájának értesítése, mely szerint Ferenc Ferdinánd súlyt helyez rá, hogy apjának emlékművét az ő konopisti bányájából való márványból készítsék. A művészek készséggel mentek bele az ajánlatba, gondolván, hogy anyagi áldozatukat megkönnyíti ez a fejedelmi ajánlat, ámde végül kiderült, hogy a főherceg benyújtotta a számlát, amely sokkal borsosabb volt, mint az ed-

12 Szász Károly (1865 – 1950) az MTA r. tagja, történész, író, politikus, a dualizmus utolsó képviselőházi elnöke. A Budai Aurora Kör tagja.

digi ajánlatok legtöbbször. Ez az eset megerősítette a trónörökös ismert zsugoriságáról szóló híreket.

1. kép: IV. Károly koronázási ajándékszekrény

Édesapámmal láttuk a mintáját annak az ezüsből elkészített ládának, amelyben 1916-ban a koronázási ajándékokat kellett elhelyezni. Bánffy Miklós¹³ tervezte ezt, de a – Szent Koronát közrefogó – két angyal kidolgozását Telcsre bízta.¹⁴ Az akkori

13 *Bánffy Miklós* gróf, Kisbán (1873 – 1950) művészeti író, festő, politikus, színházi intendáns. Széles körű kulturális, művészi tevékenységet fejtett ki. (Lásd például az 1916-os Erzsébet királyné-szoborpályázatot, s az említett koronázási ajándékot.) Könyvében (*Bánffy Miklós: Emlékeimből*. Budapest, 1943, Révai. 262 p. – OSZK 814.096), mint a koronázást előkészítő rendezőbizottság tagja az ajándékkal kapcsolatban a következőket írja. „Hagyományos szokás szerint az ország a koronázáskor százezer aranyat ajándékoz az uralkodónak. Díszes láda kellett ehhez a szimbolikus ajándékhoz. (Az aranyak csak az átnyújtás idejére jelentek meg és rögtön utána visszavándoroltak az állami bankba.)” „A ládát Bachruchnál rendeltük meg, megtervezésére Zutt ötvösmester vállalkozott” (aki időre nem készítette el, sőt sikertelen rajzokat adott). „Kénytelenségből megrajzoltam magam, a hangsúlyt két domború ezüst angyalra helyezve, melyekről tudtam, hogy Telcs barátom idejére és kitűnően megmintázza őket.” (Uo. 14. p.) „Zutt pedig borzasztóan megharagudott, és talán ez okozta azt, hogy visszaköltözött kedves hazájába” [Svájcba]. (Uo. 15. p.)

14 A koronázási ajándék fényképét lásd a *Koronázási Album* (Budapest, 1917.)

fűtési nehézségek között alig kifűthető műteremben a modellt álló nő majd hogy meg nem dermedt. Természetesen én csak a gipsz szobrot láttam, az ezüstbe öntés később történt.

A művész szerénységére jellemző, hogy saját műveivel szemben is kritikus tudott maradni. Önkritikájával kapcsolatosan megemlítem azt a mulatságos eseményt, melyet úgyszintén Telcs beszélt el.

Tudvalevő, hogy a Vörösmarty-szobrot Kallós Edével¹⁵ együttesen készítették, mégpedig úgy, hogy Telcs vállalta a portré, a fej elkészítését, míg Kallós az eléggé otrombán sikerült testet. [Márkus Géza építész¹⁶ a talapzatot.] Telcs a maga készítette fejjel, melyhez Barabás Miklós¹⁷ ismert aquarelljét vette kiindulópontnak, nagyon meg volt elégedve. Kallós azonban a szobor méreteit megváltoztatta és a fejet ehhez akarta idomítani. Telcs egy napon bemegy a műterembe és rémülten látja, hogy jól sikerült

című kötetben, illetve a Magyar Iparművészet című folyóirat 1917-es évfolyamában (28. p.) *Nádai Pál* cikkéhez kapcsolódva (A koronázás iparművészete. Uo. 1917. 1/3. sz. 29-30. p.) Ebben e munka művészi hatásáról olvashatunk: „Bánffy nál a konstruktív formák között lezárt mértéktartásban a hatás titka [...] Bánffy az empirenak tiszteletteljes hagyományával alárendeli magát a célnak, az anyagnak, monumentumot emel a nemzet adakozó génuszának és nem önmagának. Telcs Ede két sebtében mintázott és önmaga által cizellált anyaga finom dekoratív harmóniába illeszkedik az egész *kazettával, melyet megment a túlságos józanságtól és az egészzel ünnepi vonatkozását is megéreztet.*” (Uo. 30. p.) – E munkának a fényképét szerettem volna *Habsburg György* nagykövet úr révén *Habsburg Ottó* elnök úrtól megszerezni, de sajnos azt közölték, hogy nem tudják, hol van ez az ajándék, ezért kérésemet nem tudták teljesíteni.

15 *Kallós Ede* (1866 – 1950) szobrász. Számos magyar író, művész szobrát készítette el.

16 *Márkus Géza* (1872 – 1912) építész. Színházépületek tervezője, a kecskeméti Cifra palota alkotója.

17 *Barabás Miklós* (1810 – 1898). Kiemelkedő kortársait festette meg. Köztük 1836-ban *Bajza József* megrendelésére, a Kisfaludy Társaság megbízásából Vörösmarty Mihályt. A *Rajzolatok* című folyóirat 1837. január 12-i számában ezt olvassuk: „Azon tiszta és világos szellem tükrözi magát az arcbán, mely neki sajátja.” (Idézi: Bertók László: Így élt Vörösmarty Mihály. Bp., 1977. 121. p.)

portréjából egy vízfejű ember lett. Keserűen nekilátott az átdolgozásnak, de mint mondta, többé nem sikerült elfogadható fejet formálnia. Élete végéig elégedetlen volt ezzel a művével. A szobor leleplezése utáni hónapokban Telcs tengeri hajóutazáson vett részt. A hajón utazók kis csoportjára figyelt fel, akik a Vörösmarty-szobron vitáztak. Egy nagyhangú úr élénken méltatta a szobor kiváló tulajdonságait. Telcs közbeszólt – bár a vitázókat nem ismerte – hogy biz az rossz szobor. A csalhatatlan műbíró élesen szembefordult vele, megkérdezvén őt, vajon annyira ért-e a szobrászathoz, hogy ilyen vakmerő ítéletet mond és emlegette a magyar tulajdonságot, hogy mindent leszólunk, ami hazai. A hangnem, ahogy rendreutasították, felpaprikázta és a nagyhangú úrnak odaszólt: „hogyne merném ezt a szobrot bírálni, amikor én készítettem”. A vitának vége lett és a nagyhangú műpártoló elhallgatott.

Magam is tanúja voltam önbírálatának, mikor a már nagybeteg Telcsnek tanítványa, Reményi József¹⁸ elhozta megmutatni Vizvári Mariska¹⁹ arcképes érmét, mely Telcsnek utolsó ilyen nemű alkotása volt. A frissen kivet példányt alaposan megnézte, majd szomorúan hozzátette: „Bizony ez gyatra munka. Hiába, én kiéltem magam, úgy látszik kár tovább dolgoznom”.

Amint elismerte egyes műveinek hiányosságát, éppen úgy ragaszkodott sikerült műveihez. Ilyennek tartotta többek között a középkori céh-mezben megmintázott toronyépítőt, mely kisarányú szobor mintáját használta fel később barátjának, Alpár Ignácnak szobránál, mely ma is ott áll, a városligeti Vajdahunyad vára épületegyüttes közelében, melyet Alpár alkotott, tervezett a millenniumra. (i. tábla)

18 Reményi József (1887–1977) szobrász, termékeny éremművész. Telcs Ede kiemelkedő tanítványai közé tartozott. Róla lásd még munkánk más részeit.

19 Vizvári Mariska (1877–1954) színésznő. Komikai jellemszerepekben is jelentős volt.

Szerette Buddha szobrát is, mely az elmélkedő Buddhát a megszokott rituális helyzetben ábrázolta, ölében egy fájdalomtól meggyötört női akttal. A sárgás kőből készült szobor valóban megdöbbentő ellentéttel ábrázolta a minden szenvedélytől ment Buddhát és az emberi gyötörődésében hozzá menekülő nőt. Ennek a mintegy félméteres szobornak ember nagyságra felnagyított akt részletét helyezték el később Telcs sírjára. (2. tábla)

Szerette a Városmajorban felállított, bronzból készült árvalányhajas Hüvelyk Matyi szobrát is, melyet [először] az ostrom vihara sepert el. 1945 után újságcikk jelent meg arról, hogy a szobrot, mely kútszobor volt, ismét fel kellene állítani, de sajnos alkotójának nem tudnak a nyomára akadni. Telcs maga írt az újságnak, hogy az Alkotás utcai házában él és a szobor eredeti mintája rendelkezésre áll, de nem vették tudomásul. Csak jóval később értesültem róla, hogy ezt a szobrot mégis felállították, gondolom Kőbányán [valójában a Vidámparkban – H. N.], egy gyermekjátszóterén. [Évtizedek múlva a Városmajori parkban ismét látható volt, de tolvajok 1997-ben ellopták, végül 2006-ban Fáskertti István szobrász jóvoltából, a kúttal együtt kőből újrafaragták, nehogy a bronzból kiöntött alkotást ismét ellopják.]²⁰

Az első világháború vége felé kapott Telcs olyan megbízást, melynek megoldása sok fejtörésébe került. Pogány Móric szép alkotása volt az Adria Biztosító Intézet palotája, sima márvány burkolattal. Erre kellett Telcsnek a biztosítás különböző ágait jelképező emberalakokat elkészítenie. A sérülés elleni biztosítást

20 Telcs e szobra 1933-ra elkészült. Így ír róla Liber Endre: „Hüvelyk Matyi alakja nyolcszögű oszlopon áll, kerek medence veszi körül, melybe oldalt félköríves kagylók mélyednek bele ivókút, kézmosócsap stb. céljaira. Az építészeti részt Mészáros Andor tervezte”, ugyanúgy, mint a Szabadság téri Széchenyi-kutat. (Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, [1934?] 442. p.) Baján is felállították e szobor bronz másolatát. – Janzsó Tamás: Hüvelyk Matyi visszatért. Hegyvidék, 2007. november 28. 11. p. (Lásd még a 24. sz. jegyzetet.)

még valahogy meg lehetett oldani, egy magát kötöző, klasszikus formájú harcos alakjában. De a lopásellenes biztosításnál már megakadt. Végül kezében megfojtott libát tartó alakot ábrázolt. A jégkár-biztosítást nőalak személyesítette meg, aki fátylával takarta el a kezében tartott búzakalászt. Az összetört korsójú, síró nő ábrázolta a törési kárt. A tűzkár jelképe a szokásos Szent Flórián alak volt, amint a kis, égő házikóra sajtárjából vizet önt. Mindezek a szobrok az ostrom dúlásában elpusztultak, csupán Szent Flórián másolata maradt meg a művész Alkotás utcai [41. sz.] házában. Mert ezt a jelképet saját háza jelképévé téve másodszor is megalkotta. [Azóta házát lebontották, de az új épületen – az építtető és a XII. kerületi önkormányzat jóvoltából is – ott áll ez a szobra.]

Telcs Ede stílusos szobraival együtt az épület a háborúban nagyrészt elpusztult, de a helyét elfoglaló rendőr főkapitányság épületéről Telcs szobrai eltűntek. [Az Adria Biztosító helyén ma a Le Meridien szálló található. Az épületet díszítő szobrok a háború alatt elpusztultak. Helyettük ma Fászkerti István tíz mészkőszobra látható. Érdekessége, hogy a Telcs által megmintázott biztosítási ágakat, hasonló szellemben és ábrázolásban – azaz rekonstrukcióként – faragta meg a szobrászművész, Rétfalvi Sándor művész gipszmintái alapján.]

Telcsnek szinte egész alkotó pályáján végigvonul, miként sok pályatársának életén, az Erzsébet királyné-emlékmű ügye. [Erről bővebben lásd kötetünk 3.3. részét.] A IV. (1916) pályázatban Telcs a királyné közismert excentricitását örökölte meg a legnemesebb formában. Ismeretes volt Erzsébet nagy rajongása a görög kultúra iránt. Egyesek éppen azt hiányolták, hogy a magyar királyné nem domborodik ki a műből, ám Zalából sem. A pályázat sikertelensége Telcset elkeserítette. Fanyar humorral írta Schoen Arnoldnak, a kiváló művészettörténésznek egyik levelében: csak az vigasztalja, hogy Franklin Benjámint szerint

a gipsz jó műtrágya, mert így szobra nem vész kárba. [MTAKK-Ms 2391/1] 1932-ben Zala műve került felállításra az akkori Pi-arista Gimnázium és a Duna közti területen. Reneszánsz, kissé túldíszített, nehézkes kupolacsarnokban ült a királyné szobra, mely egymagában szép alkotás volt, de egy napon említhető sem volt Telcs egykori művével. Az egész emlékmű tehát egy kevésbé sikerült együttest alkotott, melyet a háború vihara el-tüntetett. [Zala szobra ma az Erzsébet híd budai hídfőjénél ki-alakított parkban látható.]

Evvel a pályázattal kapcsolatban visszás, de a művész elbe-szélése szerint derűs eset történt: Telcs ennek befejezése táján súlyos, mandulából kiinduló általános vérmérgezésben szenvedett, a belklinikán ápolták, és az orvosok már lemondtak róla. Egyik hírlapban már nekrológjának kefelevonata is elkészült, mely méltatásban az is benne volt, hogy „...ha meg nem hal, ő készítette volna el az Erzsébet királyné emlékművet”. Telcs ugyan túlélte a súlyos betegséget, mely egyébként szívbjának kezdetét képezte, de a pályázatból kiszorult. Gyógyulása után nevetve mutatta a kefelevonatot.²¹

A Mészáros utcai műteremben láttuk az Erzsébet-pályáza-tok különböző alakjait, s itt mutatta meg azt a háborús hő-sök emlékművét, melyet alkalmasint Édesapám közvetítésével Hegedűs Kálmán, a jászapáti kerület országgyűlési képviselője megrendelésére készített Jászkisér számára. (Lásd még a 73. és 74. sz. jegyzetet és a hozzátartozó szöveget.) Számos portrészob-rát is láttam.

21 A Telcs-tanítvány, Reményi József „Telcs Ede felépülésének emlékére – 1917 – október havában” feliratos éremmel, „sokalakos ábrázolással” emlékezett meg a felgyógyulásról. (L. Kovásznai Viktória: Fejezetek a magyar éremművészet történetéből. Budapest, 1999. 69. p.) – A „nekrológot” Kosztolányi Dezső írta. (Bánáti Tibor: Telcs Ede. In: Bajai arcképcsarnok. Baja, 1996. 180. p.)

SÍREMLÉKEK

Több jól sikerült – többnyire a Nemzeti Sírkertben látható – síremléke közül kiemelhető Horti Pálnak, a híres iparművésznak, és Barabás Miklósnak, a nagy portréfestőnek hermája, illetőleg mellszobra. [Munkácsy Mihály szoborkompozíciója kissé merevnek hat. Említést érdemel még Mechwart András és Bíró Ármin, valamint Hekler Antal művészettörténész síremléke is. – Telcs 1926-ban Blaha Lujza síremlékének elkészítésére is pályázatot nyújtott be, de a zsűri nem az övét fogadta el, hanem Fülöp Elemér munkáját, aki egykor Telcs tanítványa volt.] (3-4. tábla)

Számos portrészobrát láttam még. Többek között Berzeviczy Albert fiatalon elhunyt unokáját valóságghűen mintázta meg a halotti maszk után. Ehhez kapcsolódik a – gondolatilag is szép – Berzeviczy síremlék: Egy kriptafülkét záró dombormű, amelyen

2. kép: Berzeviczy Albert emléktáblája

a fáradt vándorként az Üdvözítő felé közeledő Berzeviczyt unokája vezeti az örök cél felé. A felirat Máté evangéliumából való: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik elfáradtatok, és én felüdítlek benneteket.” Alatta: „A sok jót, mit életében tett, A sok szép mit alkotott, Emlékét örökké élteti.”²²

Nagyobb arányú emlékeket is tervezett, mint pl. a Baumgarten Izidor²³ kúriai tanácselnök zsidó temetőbe készült, tisztán figurális márvány síremlékét és eszmeileg is jó barátjának, Hubay Jenőnek²⁴ – a Fiumei úti Sírkertben

22 *Berzeviczy Albert* 1936. III. 26-án, csütörtökön de. 10 órakor temették el szülőhelyén, a történelmi Magyarországhoz tartozó Sáros megyei Berzeviczén (Berzevice nad Torisou) a kegyúri templomban tartandó engesztelő szentmise áldozat bemutatása után a templom melletti családi sírboltban. Ma igen elhanyagolt állapotban található. – 1937 októberében helyezték el a templom szentélyének falába *Berzeviczy Albert* emléktábláját, [domborművét] „Telcs Ede szobrászművész sikerült alkotását”. (*Pesti Napló*, 1937. október 13. 11. p. – Napi hírek) A síremlékről az 1960-as években készült fénykép az MTA kézirattárában található. (MTAKK-Ms 6298/203) – A síremlék gipszmintája a Képzőművészeti Társulat 1940-es kiállításán volt látható. Ugyanakkor a *Magyar Iparművészet* című folyóirat 1919-es évfolyamában (92. p.) látható egy síremlék-relief, ahol az Üdvözítő fogad egy fiatal gyermeket (Karcsi 1904-1916) az alábbi, Máté evangéliumából vett felirattal: „*Boldogok a kiknek szíve(ü)k tiszta, mert ők az Istent meglátják*” Ez a kép meglehetősen hasonló a szövegben leírt Berzeviczy-síremlékhez. Sem az emlékmű, sem az emléktábla mai sorsáról nincs tudomásom. – *Telcs* ilyen szellemben készített egy „művészi síremléket” is, amelyen (feltehetőleg) a vak Oidipuszt leánya, Antigoné kíséri Erinny szentélyébe, ahol végül nyugalomát megleti. (Kép: *Új Idők*, 1925. 45. (november 8.) sz. 469. p.

23 *Baumgarten Izidor* (1850 – 1914) A büntetőjogi területen írta munkáit.

24 *Hubay Jenő* (1858 – 1937) hegedűművész, zeneszerző, a Zeneakadémia főigazgatója, „a magyar hegedűiskola kiemelkedő egyénisége”. Tanítványai *Szigeti József*, *Telmányi Ede* et al. – *Hubay Jenő* fia, *Hubay Cebrián Andorról* (1898-1971 /Estoril, Portugália/) és testvéréről *Telcs* – mint a család barátja – szép márványszobrot készített (1902 – Lásd még a 2. fejezet *Szobrászat* részét). Később Andornak első mestere lett, aki az 1920-as években a Herendi Porcelángyárban vezető beosztásban működött. Így lett *Telcs* művészeti, *Fischer Erik* műszaki tanácsadó. Ez idő tájt újult meg a gyár, s több alkotó munkáját megvásárolták művészi kivitelezés céljából. (Lásd *Hudi József*: *Herend története*. Veszprém, 1998.) Valószínű, hogy ennek köszönhető *Telcs Hüvelyk Matyi*-jának színes porcelán változata. – *Telcs* Herendi tevékenységéről lásd még a 74. sz. jegyzethez tartozó szöveget és a 20. sz. jegyzetet.

3. kép: Hubay Jenő síremléke a Nemzeti Sírkertben

látható – nagyobb szabású síremlékét, melynek magyar ruhás hegedűst és krinolinós magyar hölgyet ábrázoló domborműve talán nem tartozik legjobb művei közé. [A Hubayról készült kisplasztika is értékes emléke barátságuknak.]

A megrendelők különös kívánságait kénytelen volt, olykor jobb meggyőződése ellenére is, teljesíteni. Lánczy Leóné például ragaszkodott hozzá, hogy férje Lánczy Leó²⁵ síremlékén

25 Lánczy Leó (1852–1921) főrendiházi tag, pénzügyi szakember, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke, az I. világháborúban a hadigazdálkodás egyik megszervezője.

oroszlán legyen. Ezt a kívánságot azzal indokolta, hogy férje nevében is benne volt az oroszlán, de főképpen azért, mert az elhunyt egész lénye oroszlánhoz hasonlított. Ezt a hasonlóságot a művész ugyan sehogy sem bírta elfogadni, de a művet ügyesen megoldotta. Előtérben álló görög ruhás, nemes nőalak, ujját szájára téve mintegy csendet parancsol. Másik kezével pedig a háttért képező fehér márványlapon ábrázolt függőnyt lebbenti fel, mely mögött alvó oroszlán fél alakja látható.

TÖRTÉNETEK AZ ÉRMEK KAPCSÁN

Az Éremkedvelők Egyesületének érmeit Beck Ö. Fülöp, Telcs Ede, Reményi József, Berán Lajos, Moiret Ödön²⁶ és más jeles művészek készítették, melyek kis példányszámban jelentek meg és ezért ritkának számítottak.

Telcs Ede nyitott szemmel szemlélte a világot, s azt a sokféle jellemet, mellyel pályafutása kapcsán, akár mint művésztárrsal, akár mint modellel találkozott, alaposan megfigyelte és róluk meglepő, gyakran derűs, mulatságos megfigyelésekkel is szolgált. Nyílt szívű, önmagát is őszintén, sokszor a komikumig feltáró ember volt. Éppen ezért előadása mindenkor élvezetes és az Aurorában is mindenkor szívesen látott vendég volt.

Ebben a körben a közélet sok kiválóságával került kapcsolatba. Szívesen beszélt Görgey Artúrról²⁷, akit meg is mintázott és a mintázás idején sokat hallott az öreg hadvezér szájából elbeszélni. Rendíthetetlen hívének vallotta magát, csodálta benne

26 Beck Ö. Fülöp (1873–1945) *Telcs Ede, Reményi József* (1887–1977), *Berán Lajos* (1882–1943), *Moiret Ödön* (1883–1966) élvonalbeli érem- és szobrászművészek. – Lásd még a 104., 105. sz. lábjegyzetet és a hozzátartozó szöveget, illetve Tóth János idézett munkáját.

27 Görgey Artúr (1818–1916) honvédtábornok Budavár bevételének emléknapján, május 21-én hunyt el. Lásd még a 108. jegyzethez tartozó szöveget.

az állhatatosságot, mellyel egy hosszú emberéleten át tűrte a mocskolódásokat és vádaskodásokat, Csodálta megingathatatlan igazságszeretetét, kitűnő eszét és ítéletét.

Hasonló benyomást szerzett Thaly Kálmánról²⁸, akit mint a „harcok íróját és a béke szerzőjét” mintázott meg. A század eleji obstrukciókban ugyanis Thaly egy érzelmes beszédjével elérte, hogy az obstrukció egy időre szünetelt. Az öregúr rendjeleit mutogatta Telcsnek, dicsekedve hangoztatta, hogy valamelyik rendjével az „Eccellenza” cím jár. A jelenlevő Ballagi Aladár²⁹ áradozva hajtogatta ezt a varázsigét, ami a hiú öregúrnak láthatólag örömet szerzett.

Tanulságos történet volt az, amikor az Andrassy-szobor³⁰ leleplezése alkalmával a Honvédelmi Minisztérium éremben akarta megörökíteni az első magyar honvédelmi miniszter emlékét. A honvédelmi államtitkár magához kérte a művészt, hogy megbízassa az Andrassy-érem elkészítésével. Telcs húzódozott, és maga helyett pályatársát, Beck Ö. Fülöpöt ajánlotta. Az államtitkár bizalmasan közölte vele, a munkát nem szeretnék zsidóra bízni. „No akkor excellenciád cseberből vederbe került,

28 *Thaly Kálmán* (1839–1909) politikus, történész, az MTA tagja. Egyik központi témája a Rákóczi-kor kutatása. Olykor túllépett a történettudomány határain. Része volt Rákóczi és társai hamvainak hazahozatalában.

29 *Ballagi Aladár* (1853–1928) történész, nyelvész

30 *gróf Andrassy Gyula* (1823–1890) miniszterelnök, politikus. Jelentős szerepe volt a dualizmus kiépítésében és védelmében. A *Zala György* által készített szobrát 1906-ban avatták fel. A parlament mellett a *Foerk Ernő* tervezte ruszkiai márvány talapzaton álló nemes és előkelő lovas bronzszobrát 1945-ben elpusztították. A talapzat két oldalán sokalakos ábrázolással domborművek voltak láthatók. Egyik az 1867-es koronázásnak, másik az 1878-as berlini kongresszusnak állított emléket. – *Telcs Ede* végül az érmet elkészítette. – Az Andrassy-szobor megsemmisítése kapcsán felidézhetjük Telcs Hollandiából küldött 1921. decemberi levelét, amely fényt vet a vad nacionalizmus és a diktatúrák hasonló vonásaira. Telcs mindkettőtől irtózott. Az idézet: „*A hollandus lap kommentár nélkül közölte a pozsonyi Mária Terézia-szobor ledöntésének esetét. Így is megtette hatását. Furcsa államalakulat az, mely kísértetektől való félelmében szobrokat rombol*”. (MTAKK-Ms 2391/8)

mert én is zsidó vagyok”, felelte kedélyesen a művész. A megbízó mentegetőzött, hogy „nem úgy érti” stb. Telcs ennek ellenére vállalta a megbízást és még évek múltán is, mikor elbeszélte, élénken derült az államtitkár nagy zavarán.³¹

Telcs nem volt sértődékeny művész. Önkritikával dolgozott, talán még olykor túl szigorú is volt magával szemben. Mikor Babarczi Schwartzter Ottó³² nagyapám érméről volt szó, Schoen mentorom Becket kereste fel, és ő készítette az érmet. Az előfizetők összegyűjtésénél nagyapám nagy tisztelője, Bischitz Matild kilátásba helyezte, hogy ha Telcs Edével készíttetik az érmet, ő nagyobb példányszámban fog erre előfizetni. Az érem már csak azért sem készülhetett Telcs kezétől, mert akkoriban nem is ismertük. Mikor az érmet évek múlva Telcsnek megmutattam, alaposan megnézte és hallván a Bischitz-féle esetet, azt mondta: „igazatok volt, ezt én ilyen tökéletesen nem tudtam volna elkészíteni”. És ebben őszinte volt, mert Becket mint legelsőt, mindenkor elismerte!

Telcs Edétől hallottam a következő történetet is. Egy kiállítás kapcsán Kossuth Ferencről³³ (Szerényi Józseffel³⁴ közösen ábrázolt) érmet kellett mintáznia. Az arckép a művész szerint kitűnően sikerült. De mikor Kossuthnak bemutatta, az majdnem sírva fakadt. „Hiszen nem vagyok én ilyen csúnya ember!”

31 Az ilyen és hasonló történetek igazolják, hogy Telcs sokszor tudta fonákján látni a történeteket, táptalajul szolgálva gyakran megnyilvánuló humorának, mellőzve a sértettséget.

32 *Babarczi Schwartzter Ottó* (1853–1913) elmeorvos, a Schwartzter-féle budai elmeorvosi intézet igazgatója, a törvényszéki elmeorvoslás úttörője, a Magyar Vöröskereszt főmegbízott főgondnoka. – Az érem ügyében történt levelezés Beck Ö. Fülöp és Schoen Arnold között az MTA Kézirattárában található. (Ms-2386/426-435)

33 *Kossuth Ferenc* (1841–1914) *Kossuth Lajos* fia, politikus, kereskedelmi miniszter, a Függetlenségi és 48-as párt vezetője.

34 *Szerényi József* (1861–1941) képviselő, kereskedelemügyi miniszter, az iparkultúra és iparfejlesztés terén fejtett ki gazdag tevékenységet.

Majd kezébe vette a mintázófát és belejavított a plakettbe. Még így javított kiadásban sem lett belőle Adonis. Ugyancsak Telcs mondta el a modell-ülés kapcsán, hogy Kossuth panaszolta neki, hogy ő a magyar ipar áldozata, mert míg párizsi szabóval dolgoztatott, azoknak kifogástalanul szabott ruhái nem vették el alakját. A magyar szabó munkája azonban eltorzította testét és kivette formájából. De aligha a magyar szabó hibájából. Egyébként ezt az áldozatot a „tulipán mozgalom” érdekében vállalnia kellett. Ez a mozgalom céljául tűzte ki, hogy csak a magyar ipart pártoljuk. Zománcos tulipán jelvényeiről később [állítólag] kiderült, hogy azokat Csehországban gyártották.

4. kép: Prielle Kornélia fejszobra

Telcs *Prielle Kornéliáról* is elmondott egy történetet. Megmutatta nekem a színésznőnek, Petőfi egykori imádottjának öregkori arcmását, melynek mintázása közben a 80 éve körül járó művésznő nevetve jegyezte meg Jókai második házasságára: „Úgy látszik, a Móric megbolondult.” Ez nem akadályozta meg

a művésznőt, hogy röviddel rá egy szélhámos fiatalemberrel ne kössön házasságot.³⁵

1931-ben az Aurora tagjai Nagy Miklós³⁶ kezdeményezésére, elhatározták, hogy édesapámat, Horánszky Lajost 60. születésnapjára emlékéremmel lepik meg. A költségeket az Aurora társaság adta össze, Telcs pedig ingyen vállalta az elkészítést. (A résztvevők névsorát Nagy Miklós feljegyzéseiből utólag megkaptam. Mintegy 40 darab készülhetett.)

5. kép: Telcs Ede tanulmányrajza Horánszky Lajosról

35 *Prielle Kornélia* (1826–1906) színésznő, a Nemzeti Színház első örökös tagja. – Negyedik házasságára *Rozsnyay Kálmán* íróval – ahogyan az Életrajzi Lexikon írja – már „*elborult elmével*” került sor. – Lásd még Prielle Kornélia Telcs Ede műtermében. *Új Idők*, 1901. 50. sz. 115. p.

36 *Nagy Miklós* (1881–1962) történész, az MTA levelező tagja, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója, a Tisza [István]-évkönyvek szerkesztője

Néhány ülés után – a ma is meglévő két tanulmányrajz alapján – az érem pompásan sikerült, és annak nagy formátumú példányát siklósi rózsamárványtömbre erősítve az öreg Kenedy Géza³⁷ nyújtotta át Édesapámnak az 1931. június 3-i népes baráti összejövetelen a Városmajori kert gloriettjénél. Édesapámat meghatotta a barátok szeretetének e megnyilatkozása és lendületes beszédben köszönte meg az ünneplést. Az érem előfizetői kis bronz példányokat kaptak. Édesapám nagyméretű domborműve jó ideig egyetlen példányban volt ismeretes, mígnem Csillag Béla barátom az általa nagyon tisztelt „Lajoska bácsi” eme bronzreliefjét Telcs révén második példányban meg nem szerezte. Ez azonban a háborús dúlások alkalmával a váti kastélyban eltűnt. (5. tábla)

6-7. kép: Beöthy Zsolt plakettje és a fénykép, melyről Telcs mintázta

Egyébként nemcsak Édesapám volt az egyedüli, akit [Telcs] az Aurora tagjai közül megörökített. Kitűnő arcképet készített

37 Lásd a 153. sz. jegyzetet

Procopius Béláról³⁸, aki nagyban támogatta őt. Még jóval korábban Beöthy Zsoltot³⁹ is igen élethűen mintázta meg. Erre a célra készült profil fényképét nekem ajándékozta. Igen jól sikerült domborműve volt Wolfner Tivadarról⁴⁰ is. Művei az évek folyamán egyre egyszerűbbek, klasszikusabbak lettek. Fő törekvése volt mindenkor, hogy egyre csak jobbat, tökéletesebbet alkosson.

8. kép: Wolfner Tivadar

Telcsnek általában nem voltak olyan sikerei, amilyeneket megérdemelt volna. Nagy megbízásokat nem kapott. Megélhetési alapját a kisebb-nagyobb megbízások nyomán az érmekből, plakettekből, síremlékekből, portrészobrokból, a tárlatokon kiállított zsáner-alkotásokból és a Könyves Kálmán Rt. által forgalomba hozott reliefekből kapta.

Mikor a hatvanas években gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Galériában, a bevezető előadást Farkas Zoltán tartotta. Ebben a művész hibájául róttá fel, hogy „kora bűnei szerint ő is főleg kapitalistáknak dolgozott.”⁴¹ Bár általában azok rendelték

38 Lásd a 11., 94. és a 133. sz. jegyzeteket

39 Beöthy Zsolt (1848–1922) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja, az Aurora alapító tagja.

40 Wolfner Tivadar, báró (1864–1929) gyár-társtulajdonos, szabadelvű párti képviselő, a Gyáriparosok Országos Szövetségének alapítója és igazgatósági tagja, sok jó ügy felkarolója, mecénása, így az Aurorának is.

41 Ezen emlékezetből leírt sorokat támasztja alá Farkas, írásban is megjelent előadásának – esetleg módosított – néhány mondata. Például: „a kapitaliz-

szobrászati alkotásokat, akiknek erre pénzük volt. Ez a sületlen állítás többeket megmosolyogtatott.

Telcs minden felvilágosult demokratizmusa mellett nem volt forradalmár lélek. Mikor 1919. május elsejére a szobrásművészek egész sora, élükön Zalával, felajánlotta magát a dekoráló szobrok készítésére, Telcs tudatosan kitért ez elől és beteges állapotára hivatkozva semmiben nem vett részt. Pedig Zala nem látta megalázónak, hogy Árpád szobrát több-embernagyságú Marx-Engels szoborral helyettesítse. Úgy tudom, Ligeti Miklós⁴², Lányi Dezső⁴³ is kaptak a jól megfizetett alkalmon. Telcs azonban távol maradt.

HÁZASSÁGAI

Első felesége, Gerőfi Anna már nem élt abban az időben, amikor én Telcset megismertem. Házasságából három gyermek származott: leánya, Sári később férjhez ment, és mint a holland követség alkalmazottja Bécsben élt. Pál fia 1919 után (úgy tudom, börtönben is volt) külföldre, Amerikába távozott. Máté fia, akkor még gimnazista, rendkívül félszeg benyomása ellenére később nagy tehetségről tett volna tanúságot a matematika-fizika terén. Állítólag a radar berendezések feltalálása és tökéletesítése körül voltak érdemei. [Sikeres vállalkozó volt.]

Telcs első feleségét – mint említettem – nem ismertem. Származásáról, anyagi helyzetéről soha nem hallottam. Később is

mus előnyeit derűsen, kételkedés nélkül élvezi, s a polgári életöröm megörökítőjévé válik.” „Mihamarébb áttért igazi hivatására, a polgári vezető értelmiség ünneplésére.” „Telcs szívvel, lélekkel benne élt abban a melegágyban, melyet az életet, művészetet, hatalmat élvező környezete létesített.” Farkas Zoltán: Telcs Ede emlékkiállítás. Művészet, 1964. 2. sz. 38. p.

42 Ligeti Miklós (1871 – 1944) szobrász. Jól ismert műve a városligeti Anonymuszobor.

43 Lányi Dezső (1879 – 1951) szobrász. Az 1930-as évektől az USA-ban élt.

nagy szeretettel beszélt róla. 1910-ben bekövetkezett halálakor Telcs elkészítette arcmását.

Második feleségét – Mansfeld Nórát (Eleonórát) 1911-ben vette el.⁴⁴ – Őt azonban ismertem. A Mészáros utcai (34. sz.) ház, melyben laktak, az ő tulajdona volt. Itt és ennek a kertjében épült nagy műteremben szövődött a művésszel való barátságunk. Ez a ház valamikor egy Eggenhoffer nevű képviselőé volt.

Telcsné a jó módú Mansfeld családból származott. A művésszel kötött házasságából két gyermeke (Péter és Ádám) született. Így összesen öt gyermeket neveltek. A feleség egyik fivére, Géza, a pécsi egyetemen volt a gyógyszeratan tanára, a másik Mansfeld Ottó, az ismert nőgyógyász. Feleségétől megromlott házassága miatt elvált. Válása okairól soha nem beszélt, természetesen én sem kérdeztem. Ebben az időszakban főképp a műtermében látogattuk a művészt.

Hamarosan harmadszor is megnősült [1924-ben], és a szőrmekereskedő Glückstahl családba házasodott be. Felesége, Irén, higgadt, korát tekintve vele összeillő, jó modorú nő volt, akivel minden látszat szerint harmonikus házasságban éltek. Ekkor épült Alkotás utcai háza, melyre cég-címerül a maga készítette Szent Flórián-szobrot helyezte el, [mellyel egyúttal a budai tradíciókat is ápolni kívánta]. Az új otthon nagyon kényelmes, praktikus, tágas és szép volt. Telcs terjedelmes és értékes könyvtárának is méltó hely jutott a beépített szekrényekben. Üvegszekrényekben őrizte legkedvesebb műveit, válogatottan szép és értékes festmények ékítették a falakat. Műterme a kis kertben épült. Nagyságra nem volt ez fogható a Mészáros utcai nagy műteremhez, de akkori munkakörének bőven megfelelt. Betegsége előrehaladtával ugyanis lemondott a nagy szobrá-

44 Házassági tanúiuk, a két jó barát, *Maróti Géza* és *Marczali Henrik* voltak. – Lásd Házassági anyakönyvi kivonat: MDK-C-I-20/5

szatról és főleg kisplasztikai tevékenységének élt, mely megviselt szíve számára kevesebb megterhelést jelentett.

Felesége megismertette a zenével is, melyet addig kevésbé élvezett és bevezette a nagy klasszikusok élvezetébe, ami életében és műveltségében addig hiányt jelentett. Ezzel csak azt az egyébként rendkívüli kulturális sokoldalúságát fejlesztette, mellyel Telcs rendelkezett. A művész márványban [és sok éremben] többször is megörökítette felesége arcmását, testvéreit és sok más családtagját is.

Élete vége felé a kevésbé fárasztó festészettel foglalkozott. Aquarellre a Szépművészeti Múzeum akkori igazgatója Csánky Dénes⁴⁵ oktatta, aki szerint a legjobb vízfestők egyike volt. Telcs később az olajfestésre is áttért, főleg portrékat festett osztórák parasztokról és végül néhány kitűnő önarcképe is volt.

MEGPRÓBÁLTATÁSOK

A tanácsköztársaság bukását követő idők Telcset is nehéz próbára tették. 1919-ben jó barátjával, Bruck Miksával az evangélikus vallásra tért át.⁴⁶ Anyagi helyzete is nehézre fordulha-

45 Csánky Dénes (1885–1972 – São Paulo) festőművész, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Jelentősek voltak akvarell munkái.

46 A Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség „Áttértek anyakönyvében” (2. kiadás, kötet 1914–1932.) az 1919/61. folyószám alatt találjuk meg Telcs Ede evangélikus vallásra való „betérését”. Az időpont: 1919. VII. 15. (A bizonyítványt Mansfeld Ernő és Maybaum Jakab neve jelzi. Az átvevő Kaczián János lelkész volt.) Az egyházközség munkatársa, *Horányi Beatrix* szíves adatközléséért ezúton mondok köszönetet. – Lehetséges, hogy az 1921-ben – valószínűen Hollandiában készített – *Keresztelő médaille* készítését az előbbi esemény inspirálta. Az érem tulipánok között ülő, két karját felemelő, ruhátlan gyermeket ábrázol. Feltette a Szentlélek galamb képében, fénysugarak között. – Életének a vallásokhoz fűződő viszonyáról, egyes mozzanatairól – művein kívül – olvashatunk a művész emlékezéseiben, amikor például arra utal, hogy „szívesen jártam [a katolikus] templomba az orgona miatt”, de a zsidó

tott, mert most – legalábbis egyelőre – állami megbízásra nem számíthatott. Ebben az időben általában elkeseredett volt, és ez szokott jó humorán is meglátszott. Legkedvesebb barátját, Marczali Henrik⁴⁷ egyetemi tanárt elmozdították állásából, fián keresztül is érezhette az idők súlyát a maga vállán. Elkeseredésében eltávozott Hollandiába, Utrechtbe. Hogy meghívásra került-e oda, avagy Mendlik Oszkár⁴⁸ festő barátja hívta-e ki, nem tudom. Éveket töltött kint, és új művek tömegével érkezett haza. Kedvelt érmésszé vált új hazájában, melyben széles baráti és támogatói kört szerzett, de néhány évi kintlét után, amikor már az itteni viszonyok szelídültek, hazajött.

Az 1944-es időben a zsidótörvények még az utcán járást is keservessé tették számára. A sárga csillaggal nem akart megjelenni. Az Aurorából is jó időre elmaradt. Mélyen sértette önértézetében ez a megsejyzenítő állapot. Édesapám közbenjárására „mentesítést” kapott⁴⁹, akkor még eljárt az Aurorába, de hogy megjelenése mikor szűnt meg, nem tudom. Hiszen azokban a légóval súlyosbított zaklatott időkben senki sem járt szívesen az utcán, különösen az esti órákban. A mentesítésnek köszön-

templomba is szeretett menni, mert ott „szép volt az ének”. (MDK-C-I.-20/19) 1931. augusztus 20-i naplóbejegyzése szerint a reggeli után rádió-misést hallgattak [feleségével], gyenge prédikációval, ahol *Demény Dezső* (1871–1937) szegedi miséjét játszották. (MDK-C-I.-20/17) – Ezek a momentumok Telcsnek a vallások iránti nyitottságára, de ambivalens hozzáállására is fényt vetnek. – Szent Flórián szobrával kapcsolatban írja Schoen Arnoldnak 1928. január 28-án: „*Ismered zilált vallási viszonyaimat, és ezért talán csodálkozni fogsz azon, hogy ezt a témát választottam*”. (MTAKK-Ms 2391/14)

47 *Marczali Henrik* (1856–1940) történetíró, egyetemi tanár A tanácsköztársaságban való részvétele miatt átmenetileg mellőzötté vált.

48 *Mendlik Oszkár* (Radvánc, 1871 – Haarlem, 1963) festő. – Lásd bővebben a 137. sz. jegyzetet.

49 Lásd erről a 3.2. részben az 1944-ben kelt két levelet.

hette, hogy nem kellett gettóba mennie. Az ostromot, mely az Alkotás utcát is erősen megviselte, háza óvóhelyén töltötte és nagyobb bajok nélkül megélte. Persze a rombolásokat háza sem kerülte el teljesen. Procopius Telcsnek is segített. Korábban ő tette lehetővé Telcs tanítványának, Vincze Pálnak⁵⁰, hogy végleg kinn maradhasson Angliában, és távol maradjon a világháborús szolgálattól.

A háború után [Telcs] könnyes szemmel emlékezett meg Horánszky Lajosról és Procopiusról. Négy évvel ezután már Telcs Ede is halott volt, valószínűen rák vitte el 1948. július 19-én.⁵¹

Haláláról és a temetés időpontjáról, Telcsné megbízásából, Nagy Miklós értesített. Ki is mentem a temetésre, ahol az állítólag értesített evangélikus pap hosszas várakozás után sem jelent meg.⁵² Mivel hivatalos dolgom volt, el kellett távoynom. De Nagy Miklós elmondta, hogy további időhúzás után egy csoport férfi szabadkőműves szertartás szerint temette el. A sírt körülállták, kézfogással kört alkotva, kezükben egy-egy akáclevél és így bocsátották a koporsót a földbe. Utólag sem tudtam meg, hogy ez a diszharmóniás fordulat kinek a rendelkezésére

50 Vincze Pál (1907 – 1994 /London/). 1939-től Angliában élt éremművész, szobrász, a királyi udvar „vezető érmésze”.

51 Halálának időpontjaként több napot is megjelölnek az emlékezők (július 12., 14., 17., 18., 19.) Gyászjelentése ugyanis nem volt. Az 1984-ben megjelent *Művészeti Lexikon* a július 18-i dátumot jelöli meg. A bajai Türr István Múzeum – ahol a hagyatékot őrzik – munkatársa július 19-én jelöli meg az időpontot, ugyanúgy, mint az András testvére által jegyzett *Telcs – Solymos* kiadvány. Unokája szerint halálának napja 17-e volt. Ez megegyezik a Farkasréti temető nyilvántartásával. (Lásd még a nekrológot a *Numizmatikai Közönyben*, 1948/49.)

52 A Budavári Evangélikus Egyházközség halotti anyakönyvének IV. kötetében (1940 – 1960) nincsen Telcs Ede evangélikus temetésére utaló bejegyzés. Lakása szerint ehhez az egyházközséghez tartozott. (Áttérése helyén a halotti anyakönyvben szintén nem található ilyen irányú bejegyzés.) – Lásd még a 128. sz. jegyzetet.

és miért következett be. A temetést rendező Reményi azt mondta, hogy „*a papot rosszul értesítették*”.

Így írta le Édesapám ezt a sok évtizedes, minden konfliktustól mentes, sok művészi és intellektuális élménnyel gazdagító baráti kapcsolatot.

9. kép: Baja, szülői ház

2.

A MŰVÉS Z A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

2.1.

ADALÉKOK TELCS EDE ÉLETÉHEZ, ÉLETMŰVÉHEZ

„Sors, nyiss nekem tért!”⁵³ Petőfi e gondolatának érvényesége – úgy gondolom – Telcs Ede életére, munkásságára is jellemző. Tudjuk, hogy a nemzet sorsa mennyire tükröződik az egyén életében, sikereiben, kudarcaiban. Nem mindegy, hogy a történelem különböző időszakaszai milyen lehetőségeket teremtenek az egyén, a kisebb és a nagyobb közösségek számára.

Telcs Ede életének, művészi pályafutásának alakulása, különféle próbálkozásai a tehetség egyértelmű megnyilvánulása mellett jelzik a fordulatokat. Világosan látjuk, hogy milyen emberi értékek, a közösséghez tartozás miféle tudata, egymás megbecsülése, segítése alkották azt az értékrendszert, amelyet – többek közt – Telcs is képviselt.⁵⁴

A történelem igazságtalanságai azonban ezt az idillinek tetsző képet sokszor eltorzították, eltorzítják, és látható, hogy a fanatizmus, a gyűlölet, az idegen érdekek szolgálata, a tisztán megnyilvánuló nemzeti eszme háttérbe szorulása milyen végletes, sokszor végleges változásokat hoz létre az egyén és a társadalom rövid és hosszú távú gondolkodásában. S mily hosszú időnek kell eltelnie, hogy a nemzethez való tartozás és azonosulás tudata helyreálljon.

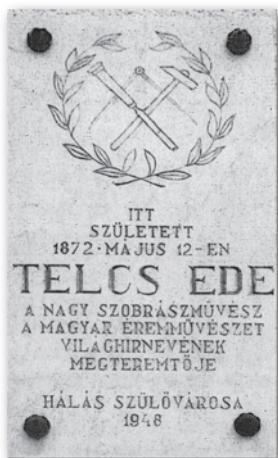
⁵³ Petőfi Sándor hasonló című verséről van szó.

⁵⁴ Lásd a 3.1. fejezetrészt.

A zsidó származású Telcs Ede ősei a morvaországi Nikolsburgból, illetve Teltsch helységből származtak.⁵⁵ (6. tábla) Magyarországra a XIX. század elején érkezettek. Hogy milyen várakozással jöttek az új hazába, és mit jelentett ez a családnak, nem tudjuk pontosan.

A művész Baján született 1872. május 12-én. Iskoláit azonban már részben Szabadkán végezte. Emlékirataiban, amelyeket nem a nyilvánosság számára szánt, szeretettel, tárgyilagosan emlékezik iskolaéveire, egykori tanítóira, tanáraira és sokszor küzdelmes, de sok derűvel meg csínytevésekkel is átitatott gyerekkorára.⁵⁶

Művészi hajlamai korán jelentkeztek, sok mindent ellesett a környezetében élő iparosoktól, s több helyen való próbál-

10. kép: Emléktábla
a szülői ház falán

55 Teltsch helység adta a Telcs családi nevet, melyet különböző formában használtak. (Teltsch, Telcs, Telč stb.) Családjáról, szüleiéről, származásáról lásd <http://telcs.htm> (2002. VI. 13.).

56 Iskoláiról és változó tanulmányi eredményeiről több forrásból is értesülünk. Ezek egyike *Bánati Tibor*: Telcs Ede. In: *Bajai arcképcsarnok*. Baja, 1996, 176-182. p. – Bajai dolgozatok 11. – Lásd továbbá Telcs csonkán megtalálható, a bécsi tanulóévekig terjedő önéletrajzát (MDK-C-I-20/19/1-56. o.). – Itt jegezzük meg, hogy ezzel a jelzéssel az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének adattárában a 20. fondban található iratokra utalunk. (Korábban: Művészettörténeti Dokumentációs Központ, illetve Művészettörténeti Kutató csoport.) Ezúton fejezem ki hálás köszönetemet az Adattárban nyújtott messzemenő segítségéért Nagy Leventéné munkatársnak. – A bajai Türr István Múzeumban őrzik Telcs kéziratban lévő önéletrajzát. (Adattár 376.69) Itt mondok köszönetet Czick Ferencnének, a bajai múzeum könyvtárosának szóbeli adatközléseiről.

kozás⁵⁷ után Bécsben végezte a Képzőművészeti Akadémiát. Jó alkalom volt ez számára, hogy megismerkedjen a Monarchia bécsi szellemiségével, írókkal,⁵⁸ művészekkel⁵⁹ (és tanuljon is tőlük). Európai műveltsége itt alapozódott meg.

Első sikerei is Bécshez fűződnek,⁶⁰ de az elismerések később más nemzetközi fórumokon és természetesen itthon sem maradtak el⁶¹. Telcs tehetséges, érdeklődő és nyitott ember

11. kép: E. von Hoffmann

- 57 Például: Pesten Maász Kálmánnál szobrászinas, az iparrajz-iskolában Vasadi Ferenc a tanára. Lásd bővebben: *Telcs–Solymos*: Telcs Ede. Baja, 1966. 6. p.
- 58 Felix Salten, Hugo von Hofmanstahl, Arthur Schnitzler, hogy csak néhány író említsünk. – Lásd *Telcs – Solymos* i. m. 7. p.
- 59 Edmund von Hoffmann volt Bécsben első mestere. Markáns, életszerű, a derűt a realitással ötvöző egyéniséget sugalló kiváló munkát is készített róla, amelyet a „Céhbeliek” a Múcsarnok Tavaszi tárlatán mutattak be. (*Képzőművészet*. 1928. 10. sz. 115. p.); az Akadémián Edmund Hellmer (1850–1935), majd Caspar von Zumbusch (1830–1915) tanítványa. Előbbinél nyeri el a Füger-aranyérmet (Füger, Friedrich /1751–1818/ német festő) (MDK-C-I.-20/19). Utóbbi meghatározó volt pályájára. (Zumbusch például a bécsi Radetzky-szobor, a Mária Terézia emlékmű alkotója volt.) – Lásd *Telcs–Solymos* i. m. 7. p. – Telcs nagyra becsülte Hellmert, hiszen egyik tanítványát, Berán Lajost (1882–1943) hozzá ajánlotta. Telcsnek tanítványaiival, művésztársaival való jó kapcsolatára világít rá az, például, amikor Beránnal együtt készítették el 1906-ban az Országos Vas- és Fémipari Kiállításra készült érmet. Telcs az előlapot készítette. (L. Kovásznai Viktória: Berán Lajos pályaképe. In: Uő. Fejezetek a magyar éremművészet történetéből. Budapest, 1999. 99–106. p.)
- 60 A fiatal szatír és faun munkájáért Zumbuschnál az I. évfolyamon nagydíjat kapott. Ez az alkotás részt vett a Wiener Künstlerhaus 1893-i kiállításán, majd az antwerpeni nemzetközi művészeti kiállításon, ahol ezüstérmet nyert el. Ezzel a munkával a magyar képzőművészek 1893/94-es tárlatán is szerepelt. – Lásd *Telcs – Solymos* i. m. 7. p.
- 61 Ferenc József megvásárolta *A két bornemissza* című munkáját, az állam pedig Góliát bronz- és Földműves című terrakotta szobrát vette meg. (*Művészet*, 1903. 73. p.) – A Képzőművészeti Társulat téli tárlatán a 600 koronás Ráth

12. kép: Öreg parasztasszony (Anyóka)

volt, és ezért a hazai művész-körökkel,⁶² tudományos szakemberekkel⁶³ korán kapcsolatba került, amint az kötetünk leírásaiból is kitetszik.

Tehetségét eleinte Izsó Miklós hatását is tükröző figurális alkotásokban, „meghatóan emberi” népi ihletettségű munkákban (például *Parasztasszony* [1899], *Földműves* [1901]), majd kisplasztikákban, síremlékekben, pályájának utolsó szakaszában pedig festmények révén kamatoztatta. Munkásságában a központi szerepet betöltő érdemek készítése szinte végig jelen volt.

Telcs a művészeti közéletben is tevékenyen közreműködött. Többek között: a Magyar

György-díjat *Háziszer* elnevezésű plasztikai művéért kapta. – A Műcsarnok 2000 koronás Röck Szilárd-díját 1902-ben nyerte el a *Férfi tanulmányfejjel*. (Uo. 1903. 64. p.) – Ugyanebben az évben (1902) a torinói nemzetközi iparművészeti kiállításon ezüstéremmel jutalmazták. (*Horti Pál* Diplome d'honneur elismerést kapott.) (Uo. 1902. 354. p.) – A drezdai nemzetközi kiállítás *kis aranyérmét* nyerte el. – 1904-ben(?) a St. Louisi világkiállításon ezüstérmet kapott. (Lásd uo. 1904. 406. p.) – 1908-ban a Műcsarnok téli tárlatán Állami Nagy Aranyérmet kapott a női *Tanulmányfejért*. Ugyanezért a Lipótvárosi Kaszinó díját is megkapta (Uo. 1909. 43., 46., 56. p.) – Lásd még *Telcs – Solymos* i. m. 8. p.

62 Elsősorban *Zala György* nevét említhetjük meg.

63 Például *Marczali Henrik* történésszel került életre szóló barátságba, aki jelentős hatással volt történelmi szemléletére. 1904-ben bronzplakettben örökítette meg a tudós történészt.

13. kép: Hüvelyk Matyi

Numizmatikai Társulat választmányi, 1944-től tiszteleti tagja, az Éremkedvelők Egyesületének (ÉKE) alapító tagja. Mindkét helyen több – köztük jubileumi – érmet is készít. 1910-ben belépett a Szent György Céh, Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesületébe.⁶⁴ Szegeden a Hódi Géza festőművész kezdeményezésére 1913-ban alakult Alföldi (Vidéki) Képzőművészek Egyesülete első elnöke lett.⁶⁵ Ugyancsak elnöke, majd örökös díszelnöke a Céhbeliek Művészegyesületének. Az Iparművészeti Szövetség, majd Társulat rendes, később választmányi tagja. Itt az ipar- és képzőművészeti kiállítások összekapcsolásáért

munkálkodik.⁶⁶ Az Irodalmi és Művészeti Tanács kinevezett tagja.⁶⁷

Telcs életének kevésbé ismert mozzanata, hogy a Herendi Porcelángyár művészeti tanácsadója volt. A közismert Hüvelyk Matyi figura herendi porcelánból is elkészült. Egy lexiikonban lényeglátóan így emlékeznek róla:

„Herend kisplasztikai alkotásain hosszú ideig nyomát találjuk Telcs művészetének, amelyet mindig a tiszta körvonal,

64 Lásd a Belépési nyilatkozatot: MTAKK-Ms 2172/220

65 *Művészet*, 1913. 235. p.

66 Telcs Ede jubilál. *Magyar Iparművészet*, 1940. 110. p.

67 *Képzőművészet*, 1937. 187. p.

a sűrített forma, a mindennapi élet aprólékos megfigyelése jellemez.”⁶⁸

Művészi felfogására nagy hatással voltak külföldi, főleg olasz- és németországi tanulmányúttjai, és természetesen hosszabb hollandiai tartózkodása is. Ezt az utat is felhasználta műveltségének gyarapítására. Régi metszetekben gazdag, szép kötésű könyvekkel gazdagította gyűjteményét, „valóságos csemegének” említve azokat.⁶⁹ Még élete utolsó időszakában is egy latin nyelvű, görög filozófiai bölcselekedés-gyűjteményt olvasott, melyet feltehetőleg szintén Hollandiában vásárolhatott. (Theognis: Sententiae elegiacae. Vinet és Hertel átdolgozásában Wratislaviae [Boroszló], 1692.)

Munkánknak nem célja, hogy Telcs művészi megítéléséről átfogó képet adjon, csupán adalékokkal kíván szolgálni korabeli művészek, kritikusok néhány jellemző megállapításának felidézésével, továbbá néhány szobor, köztéri alkotás, pályázati munka, érem megemlítésével. Telcs Ede 1963-as, valamint a *Telcs és tanítványai* című 1974-es kiállítás katalógusa megközelítően átfogó – ám nem részletes – képet ad műveiről, művészetéről.⁷⁰

68 Veszprém megyei Életrajzi Lexikon. Veszprém, 1988. Telcs Ede szócikke.

69 Erre nézve a tanulmány 3.2. részében találunk utalásokat, valamint 1922-ben Schoen Arnoldhoz írt levelét (MTAKK-Ms 2391/9).

70 Telcs művészetéről, életéről szóló munkák: Telcs András – Solymos Ede: Telcs Ede. Baja, 1966. – A Bajai Türr István Múzeum kiadványai 14.; Telcs Ede emlékkiállítása. Magyar Nemzeti Galéria. Rend. és bev. Csap Erzsébet. Budapest, 1963.; Telcs Ede és tanítványai. [Kiállítás.] Magyar Nemzeti Galéria. Türr István Múzeum, Baja. A kiállítást rend., a katalógust írta és összeáll. Csengeryné Nagy Zsuzsa. Budapest, 1974. – Idesorolható még Márkus László kritikus, díszlettervező elemző írása Telcs stílusjegyeiről. (*Művészet*, 1904. 73–79. p.); Elek Artúr: A magyar éremszobrászat őregei és ifjai. (Uo. 1908. 169–177. p.) *Újraközölve*: Művészek és műbarátok. Válogatott képzőművészeti írások. Szerk. Timár Árpád. Budapest, 1996, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. 14–19. p.; Lyka Károly: Az érem- és plakettművészet stílusa. (Uo. 1910. 273–

2.2. SZOBRÁSZAT

A dualizmus által teremtett légkörben egyebek közt a művészet is új irányzatokkal gazdagodott. Ez kihatott természetesen Telcs munkásságára is. Ő ugyan nem követett stílusirányzatokat, igyekezett egyéni arculatot, letisztult formákat lényegre törően kialakítani. Kezdetben átvette a szecesszió bizonyos jegyeit is. Érzékletesen ábrázolja a modell egyéniségét, jellemzőit, hangulatát. „Lelkéből a fér-

14. kép: A Hubay testvérek

fias, komoly energiát, vagy a zavartalan gyermeki békét, vagy az öregség tiszta humorig [is] emelkedő rezignációját” emeli ki.⁷¹ E megállapítás igazáról győződhetünk meg a XX. század első éveiben alkotott műveit látva. Hubay Andor és Tibor márványmellszobra a két gyermek egymás iránti vonzódását, ugyanakkor eltérő karakterét ötvözi a gyermeki bájjal.

291. p.); L. Kovásznai Viktória: *Fejezetek a magyar éremművészet történetéből.* Budapest, 1999, Argumentum K. – Magyar Numizmatikai Társulat. 168 p.

71 Márkus László: *Telcs Ede. Művészet, 1904.* 78. p.

15. kép: Leányka
(márvány-képmás)

határozottságot sugalló arcban felismerhetjük az öregedő ember tekintetét és arcvonásait is.

A leánykát ábrázoló *Márványképmás* enyhén ívelt egyszerű vonásaival, formáival, s némi tartózkodást kifejező hangulatával ér el kedvező esztétikai hatást. Telcs ábrázolóképeségének sokoldalúságát bizonyítja a valószínűen egy római szenátort mintázó *Férfi tanulmányfej*, melyen az egykor az életet habzsoló, élvezet, kemény,

16. kép: Tanulmányfej

2.2.1. KÖZTÉRI ALKOTÁSOK

Telcs gondolkodásáról, művészi felfogásáról, kiválasztott témáiról, a magyar történelem iránti fogékonyságáról, az ábrázolt alakok sokszínűségéről tekintélyes számú műalkotása ad hiteles képet. Gondoljunk itt, például, akár az Erzsébet királyné- vagy a Tisza István-szobor pályázatra beküldött pályamunkáira, a nagykanizsai piarista gimnázium falán elhelyezett, szilárd elszántságot mutató, erőteljes kifejezésű Deák Ferenc-domborműre,⁷² a koronázási ajándékon lévő angyalábrázolásra, a Vörösmarty-szoborra, barátjának, Alpár Ignácnak álló alakos művére a Városligetben. Továbbá számos gyönyörű, a kor jeles személyiségéről készült klasszikus ihletettséggű érmére, plakettjére, síremlékére, valamint korai, a nép életéből vett hangulatos szobraira és sok,

72 Halász Imre: Deák Ferencz emlékezete. *Vasárnapi Újság*, 1903. 42. sz. 699-700., 701. p.; *Művészet*, 1903. 344. p.

sajnos elpusztult alkotására.

A művészetére jellemző visszafogottság, ám a részvétet szuggesztíven kifejező ábrázolásmód tükröződik, például, a hangulatos környezetben ma is látható jászkiérei

17. kép: Deák Ferenc emléktáblája a Nagykanizsai Piarista Gimnázium falán

I. világháborús emlékműben.⁷³ A lábazatot és a talapzatot Andreotti Géza és Kotál Henrik készítette, ezen helyezkedik el az a bronzszobor, mely az átszellemült arcú, térdeplő Hungáriát ábrázolja: egyik kezével az elesett katonát tartja, másikkban a hősöknek kijáró babérkoszorút mutatja fel. A talapzat egyik oldalán egykor látható volt Horthy Miklós kormányzó, a másik oldalon Tisza István domborműve. Az előbbin a felirat: „vérével védte és romjaiból újra építette a hazát”, utóbbin: „Hazájáért élt és halt vértanú halált.” A talapzat hátsó oldalán márványtáblán olvashatók az elesett hősök nevei. Elöl a felirat: „1914 – 1918. Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért”.⁷⁴ (7. tábla)

A II. világháború kezdetén, 1940-ben a Műcsarnokban, 1941-ben a Nemzeti Szalon kiállításán mutatták be sokáig érlelt munkáját, a szelídséget, a szeretetteljes védelmet su-

73 Magyar Iparművészet, 1927. 121. p. – Lásd még az 1. részben a szobrokról írottakat.

74 Jászkiésér. A kezdetektől napjainkig. Írta és összeáll. Szikszay Mihály, Szakálné Torma Eszter. Jászkiésér, 2000, Jászkiésér Nagyközség Önkormányzati Képviselőtestülete. 12. p. – Az adatokért és a küldött fényképért ez úton mondok köszönetet Szüle Katalin helytörténésznek. – Hungária gipsz armása a bajai Türr István Múzeumban található, ugyanúgy, mint Szent Ferenc és Szent Kristóf szobrai.

18-19. kép: A jászkiséri hősi emlékmű (részletek)

gárzó, a galambbal társalgó *Assisi Szent Ferenc* szobrát.⁷⁵ E sorban említhető meg a gyermek Jézust vállán hordó, a felelősségtudattól áthatott, komolyságot tükröző *Szent Kristóf*⁷⁶ és a vizes sajtárral ábrázolt *Szent Flórián*-szobor is. Ez a visszafogottság irányítja a figyelmet az emberi tulajdonságok széles skálájára a szelídségtől az együttérzésig, a békevágy kifejezéséig. Nem az egyház, a vallásos odafordulás szempontja és nem is a magyar népelet megnyilvánulásai vezérlik, mint a századforduló táján alkotott műveiben látjuk,

75 *Telcs-Solymos*: i. m. 16. p. – Szent Ferenc szobrát 1951-ben a bécsi Zentral Friedhof temetőben állították fel, *Oskar Stöger* síremlékét jelöli. (*Arany Lászlóné* szíves közlése.)

76 A képet lásd *Új Idők*, 1926. (július 18.) 29. sz. 63. p. A gipsz szobrot az egyházművészeti kiállításon és a „*Magyar Művészetért*” Képzőművészeti kiállításon mutatta be. (1940. február 8-28.).

20. kép: Szent Ferenc szobra

21. kép: Szent Kristóf szobra

hanem a humánus különböző hőfokú, szintű megjelenítése. 1930-ban állították fel a budapesti Szabadság tér déli részén Mészáros Andor építőművész pilisi vörös márványból készült ún. „Széchenyi” díszkútját. A „Virulj” felirat alatt Telcs hangulatos, sokalakos bronzdomborműve látható. Széchenyi István felesége a polgárok segítségével és figyelmétől övezve platánfát ültet az „új közsétatéren”.⁷⁷ Az ültetett fa szinte mértani pontossággal választja két csoportra a korhű ruhákban lévő szereplőket.

⁷⁷ A díszkút hátoldalán található azok a sorok, amelyeket az ünnepi eseményről, a faültetésről a *Jelenkor* 1846. márciusi száma örökített meg.

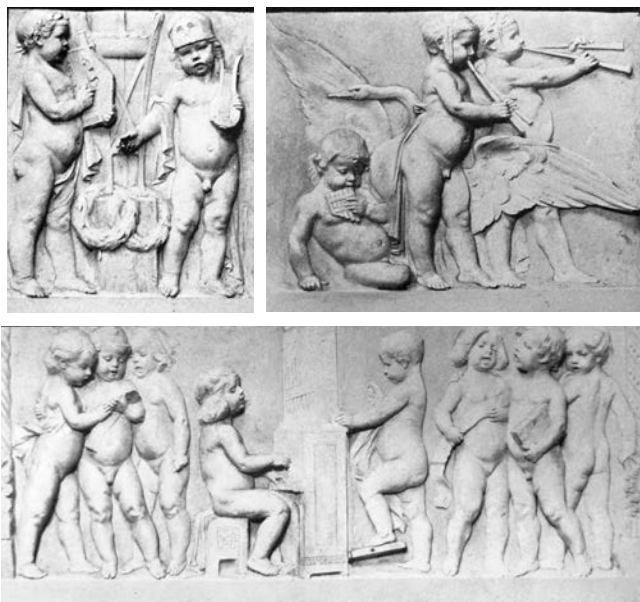
Értékes alkotása a millenniumra készített, a budapesti Hősök terén ma is látható monumentális *Szent László-szobor* (8. tábla), amely a gótikus hermát felidézve sikeresen ötvözi a vitéz lovag és a szent király képét, valamint a téren ma már nem látható *III. Károly-szobor*. (Egyéb szobrairól munkánkban több helyen teszünk említést.)

22. kép: Szent Flórián szobra

2.2.2. ÉPÜLETSZOBRASZAT

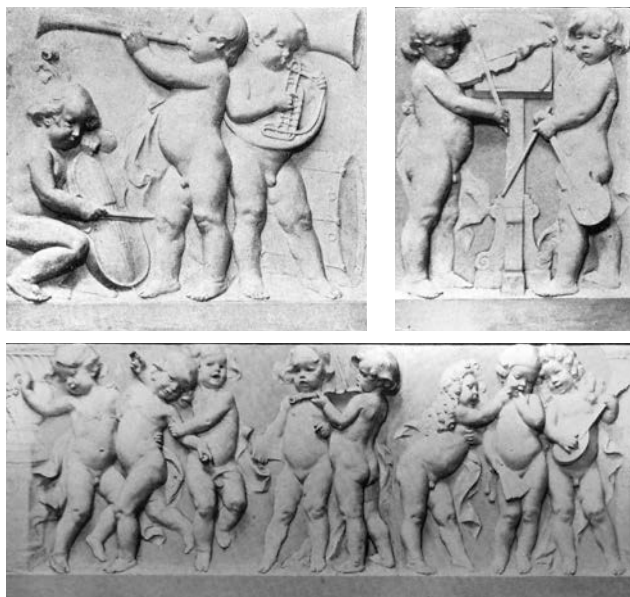
Jelentősek voltak belső és külső épületszobrászati művei is. Előbbire példa a Zeneakadémia hangversenytermében a *zenei tempók* (Allegro, Andante, Scherzo, Adagio) domborműveinek finoman kecses alakjai, amelyek meggyőzően érzékeltetik a tempónak megfelelő mozgást, lendületet, vagy a visszafogottságot.⁷⁸ A külső díszítésekre példa ugyancsak

23. kép: Domborművek a Zeneakadémia külső homlokzatán

a Zeneakadémia, ahol a főbejárat két oldalán elnyúló frízekben puttószerű, telt arcú és alkatú gyermekek domborművei láthatók. Ezek a csoportokban ábrázolt alakok mutat-

⁷⁸ Gazdag Szilárd: A zenetanítás magasiskolája, Terézváros, 2004. április, 25. p.; A Zeneakadémia, a magyar zene szentélye.

24. kép: Domborművek a Zeneakadémia külső homlokzatán

ják be a zene történetét, fejlődését különféle hangszerekkel, melyeket a puttók hol a kezükben tartanak, hol játszanak rajtuk. Ez adja a kompozíció mozgalmasságát. Az antik zenét két részletben (Heroica, Idyll), a középkori keresztény, illetve a rokokó zenét egy-egy keretben, míg a modern zenét szintén két részletben (Kamarazene és Richard Wagner) mutatja be.⁷⁹ E munka erőteljességével szinte ellentétpárja a könnyedséget árasztó belső domborműveknek.

A másik érdemes épületi dísz *Gresham* (10. tábla) igen élőnek ható fejszobra, a róla elnevezett szecessziós épület homlokzatán és alatta az első emeleti szinten a két egymással szemben félig fekvő helyzetben lévő férfi és női szobor. To-

⁷⁹ Magyar Iparművészet, 1906. 130–131. p.

vább a Széchenyi fürdő külső plasztikái és a Gellért fürdő bejárata felett a keleti jellegnek megfelelő szecessziós díszítés, részben Telcstől.⁸⁰ Sok külső szobrászati alkotása – például az Adria Biztosító Intézet minden szobra is – sajnos a háborús pusztítások során megsemmisült.

2.2.3. SZOBORPÁLYÁZATOK

Telcs számos szobor pályázaton vett részt – különösen a Monarchia fennállása idején –, amelyeken több alkalommal is első helyezést ért el, de a szobrok felállítására soha nem került sor. Öt pályázatát említhetjük meg.

1. 1902-ben a 2. díjat kapta a Kossuth-émlékmű pályázatra beküldött pályamű, Róna József, Leitersdorfer Lipót, Tóth István és Telcs Ede munkája.⁸¹ Az alkotás

25. kép: Kossuth Lajos

eklektikus, aránytalan, s az alakok perspektíva nélkül, szűk térbe beszorítva állanak. Őket szinte elnyomja a kupolaszerű, a szecesszió hatását is érzékeltező, magyaros elemekkel díszített négy kapu. Tudomásunk szerint Telcs a továbbiakban nem nyújtott be pályamunkát a Kossuth-émlékműre. Kecskeméten áll azonban egy Kossuth-szobra, melyet 1906. június 1-jén avattak fel.

80 Martinkó József: A rátóti csikótozás. In: <http://nol.hu/framed/7187> – 2007. III. 14.

81 Az első díjat Stróbl Alajos és Gerster Kálmán kapta meg. A díjakról lásd *Művészet*, 1902. (Képek): 207., 209. p. (Szöveg): 225. p.

Kossuth lendületes álló alakja alatt a Tőry Emil alkotta harangszerű talapzaton még egy szabadságharcos látható.⁸²

2. A Budapesten felállítandó *Vörösmarty-szoborra* két pályázatot hirdetnek meg. Az első, az 1901-es, eredménytelen volt. Itt, Kallós Ede és Márkus Géza közös tervezete mellett, Telcs és Márkus pályamunkája is indult. A második, szű-

26. kép: Vörösmarty-szobor a budapesti Vörösmarty téren

kebb pályázaton, 1902-ben, az előzőekben első kategóriába sorolt művészek alkotásai vehettek részt. Ekkor Kallós és Márkus nyerte az első díjat, míg Telcs és Márkus pályaműve végül az 1000 koronás 5. díjat nyerte el. Ez az alkotás kevésbé sikeres munkának látszik, melynek előterében az erőtlen, apatikusnak, gondterheltnak tetsző Vörösmarty Mihály ül,

82 *Művészet*, 1906. 422. p. – Hazai krónika. – A szobor leleplezéséről képes beszámolót ad: *Roskovics Ignác*: Kossuth-szobor leleplezés Kecskeméten.

Vasárnapi Újság, 1906. 27. sz. (július 8.) 433–436. p.

két oldalán egy-egy szoborcsoport meglehetősen monolit, kellő tagoltság nélküli építményen.⁸³

Sajó Aladár így ír a pályázatról: „Kallós Ede bejelentette az elnökségnek, hogy Telcs Edével, az 5. díj nyertesével, az építész s az eszme közössége következtében előzetes megálapodást létesített, mely szerint akármelyik tervét fogadják el kivitelre, a művet együttesen készítik el, ennek következtében az 1. díjjal és megbízással kitüntetett terv kivitelében Telcs Ede, mint Kallós Ede egyenrangú társa fog szerepelni. E bejelentés következtében Kallós, Telcs és Márkus munkáról lesz szó.”⁸⁴ A be nem avatottak számára váratlan fordulattal Telcs megegyezett az első helyezettel, s így a két munka sikeres elemeit összevonva készítették el a művet. Végül is a szobor az eredetileg tervezett bronz helyett márványból készült el, kétoldalt az ún. „Szózat csoporttal”. A Vörösmarty téren ma is látható Márkus Géza építész, Kallós Ede és Telcs Ede nevével fémjelzett monumentális Vörösmarty márványszobrot 1908. május 24-én leplezték le.⁸⁵

3. A budapesti *Madách-szoborpályázatra* az 1930-as évek második felében került sor. A pályázaton Kisfaludi Strobl Zsigmond tervét fogadták el, Telcs Ede pedig 1500 pengő jutalmat nyert.

Érdemes beleolvasni Falus Elek⁸⁶ Telcs Ede pályázatáról írt kritikájába, már csak azért is, mert Telcset e munkára

83 Kép: *Művészet*, 1902. 329. p.

84 Sajó Aladár: A Vörösmarty-szobor. Budapest, 1908. 91. p. (*Sajó Aladár* évtizedekig a Budapesti Hírlap munkatársa, író.)

85 *Művészet*, 1902. 329., 355. p.; 1903. 65., 215. p.; *Sajó Aladár*: A Vörösmarty-szobor. Budapest, 1908. – Az anekdotikus elemeket lásd az 1. részben.

86 Falus Elek: A „tizek”. *Pesti Napló*, 1938. március 13. (59.) sz. 32. p. – Az öt pályamű fényképéről: lásd *Képes Pesti Hírlap*, 1938. március 9. (45.) sz. 1. p. – Megerősíti Falus véleményét Erdélyi Árpád is (A *Madách-szoborpályázat*. *Művészet*, 1938. 58–59. p. Képek: 58–62. p.): „Telcs Ede falba helyezett, egységesen ható terve jó, de a főalakokat rejtő fülkék túl közel vannak egymáshoz.” (Uo. 59. p.)

feltehetően Rigele Alajos alsósztrégovai Madách-síremléke is inspirálta. Jóllehet a művészt már 1906-ban is foglalkoztatta Madách, illetve Az ember tragédiája.⁸⁷

„Telcs keveset szereplő, régi kitűnő művész. Meglepetés-szerűen szépen átgondolt, komoly munkát küldött be. Telcs kompozíciója egységes. Egyike a pályázaton megjelent leg-sikeresebb műveknek. A három mélyített fülke, amit egy hatalmas táblába vágott bele, kissé közel van egymáshoz, így a beléjük helyezett három figura „szorul”. Az architektúra nemes, egyszerű. Rezzénésnyi hibája, hogy túl magas és főként nem szabadterre való, fák közé, hanem olyan hely-re, ahol mögötte épületek vannak. [...] Szépen helyezte el Madách reliefjét is. És ha a figurák nem volnának elaprózva, különösen a szemérem okokból odahelyezett drapériákkal és lombokkal, igazán jó lenne a végső kivitelre. Az egészben van egy megnyugtató előkelőség, teljesség és Budapest szo-borszériájába kitűnően beleillene” – írja Falus Elek.

4. A művész részt vett a *Tisza-szoborpályázat*on, úgy is, mint Tisza István nagy becsülője. Eredeti gondolkodására vall, hogy Tisza nagyságát éppen egyszerűségében, puritánságá-ban kívánta érzékeltetni, s ez vált ebben az esetben hátrá-nyára, mert ábrázolása nem felelt meg a heroikus Tiszáról kialakult felfogásnak. Különben is Telcs művészetét egyfajta visszafogottság jellemzi, semmiképpen nem a robusztus áb-

Falus a budapesti Madách-szoborpályázat nyerteseiről ad alapos véleményt, jellemzést, kritikát. „Egyetlen pályaműben sem találtam – írja – szellemi összefüggést Madách-csal mint emberrel, vagy Madách-csal mint költővel.”

Borbereki jó, de vitás szemléletű, Dózsa Farkas András a leggyengébb, Grandtner ismétli önmagát, Ligeti ízléses, Kisfaludy Strobl többet adhatna, Medgyesi „szószátyár” úgy, ahogy jó, Pátzay nem törődik Madách-csal, Pásztor egyenetlen, Szentgyörgyi nyugtalan.

⁸⁷ Az alsósztrégovai síremlékről lásd a 3.4. fejezetet. – A bajai Türr István Múzeum őrzi Ádám, Éva és Lucifer kompozícióját és a magába mélyedő Ma-dách remekbe sikerült portréját.

rázolási mód. Bár elismeréssel illetik a portré szempontjából igen jól sikerült, „nemes komolyságú” „puritán Tiszáját”, s ugyan „egyike a figyelemreméltóbb megoldásoknak, amely kevés eszközzel is sokat mond”, mégis az előbbi megállapítás tükröződik némely kritikában is. Például: „Kár, hogy a fejben nincs több aktivitás, kispasztikai jellegénél fogva a parlament terének épület- és szoborkolosszusai között ez a különben finom terv eltűnnék.”⁸⁸ Telcs szobortervezete végül is 3000 pengő jutalomban részesült.

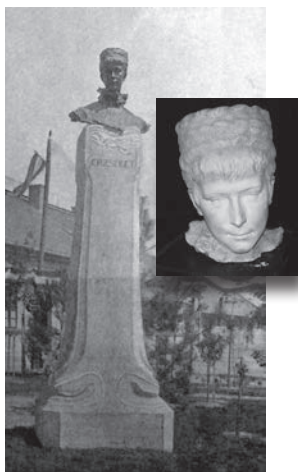
5. Telcs legsikeresebb és legjelentősebb pályamunkái – a külön fejezetben tárgyalt – *Erzsébet királyné-szoborpályázatok*hoz kötődnek, ezekből azonban egyet sem állítottak fel. Érdekes megfigyelni, hogy az Erzsébet királyné-szoborpályázatoknak többféle ábrázolással igyekezett megfelelni: a királyné antik környezetben, magyaros ruhában, rózsákkal. A pályázatok sikertelensége mélyen érintette, jöllehet például az első pályázaton Fadrusz János alkotását is ilyen sors érte.⁸⁹ Ennek okairól csak találgathatunk, de preferált mű-

88 *Pipics Zoltán*: Tisza István gróf budapesti szobrának pályatervei a Múcsarnokban. *Magyarság*, 1929. június 16. 20. p. További ismertetések: *Budapesti Hírlap*, 1929. június 18.; *Nemzeti Újság*, 1929. június 16.

89 *Fadrusz pályázatáról a Vasárnapi Újság* című hetilapban ezeket olvashatjuk: „Első mintáján költői felfogással Szűz Mária és a magyar szentek [pl. Szent Erzsébet] környezetébe állította a dicső emlékü királynét. A hazafias és poétikus érzéstől áthatott szép minta sokaknak megnyerte a tetszését, a pályabíráóság azonban nem ítelt neki díjat. A kritika, főleg egy külföldi művész kritikája, ki nem tudott behatolni Fadrusz érzelmvilágába és gondolkodásmódjába, elkedvetlenítette a művészt, s ennek az elcsüggedésnek nyomai már meglátszottak a második pályázat mintáján, mely poétikus báj és kifejezés dolgában nem versenyezhetett az elsővel.” (*Fadrusz János* (1858 – 1903) *Vasárnapi Újság*, 1903. 725 – 727. p. Idézet: 727. p. – További képek: 728 – 730. p.) – E pályázat után nem sokkal halt meg Fadrusz. Egyik méltatója rávilágít Fadrusz jellemző erőnyeire, érzésvilágára. Ezek a szavak már csak azért is érdekesek, mert Telcs másfajta művészi irányzata, felfogása érzékletesen eltért ettől. (Gondoljunk itt Telcs pályája kezdetén *Izsó* hatására, majd az attól való eltávolodására.) Mégsem nyert a pályázatokon sem egyikük, sem másikuk. Egyiküket a sikertelenség végze-

vészköröknek is szerepe lehetett ebben, és Zala Györggyel való kapcsolatának megromlása is valószínűsíti ezt⁹⁰.

A királynéről készült egyik mellszobrot végül Szabadkán állították fel. Ez a szecessziós jegyeket hordozó, kiemelkedően szép szobor „kiváló hűséggel, nagy technikai készséggel” 1901-ben készült, mely az egykori honvédlaktanya udvarában állt, a mai bíróság helyén. A megrendelő a szabadkai 8. honvédgyalozred volt. Telcs mint tartalékos hadnagy díjtalanul végezte a munkát.⁹¹ Ma már hiába keressük, a szobrot eltávolították.

27. kép: Erzsébet királyné szobra Szabadkán (részlet)

tesen elkeserítette, másikat újabb erőbedobásra készítette. Lássuk először az emlékező cikk egyik megállapítását, majd Beöthy Zsolt szép emlékezését. Fadrusz azon kevesek közé tartozott, „kiknek határozott érzékük van a monumentális felfogás iránt, a kik mély és a nemzet lelkét foglalkoztató eszméket tudnak erőteljesen kifejezni műveikben”. Beöthy szerint „Fadrusz a valódi magyar érzés igazi és erős tolmácsa volt a szobrászművészetünkben. [...] Fadrusz a magyar léleknek igaz mélységét feltáró nagy monumentális alkotásaival, költészetünknek két nagy alakjára emlékeztet. Petőfinek a szelleme visszahangzik Izsóban, Aranynek szelleme Fadruszban.” Uo. 727. p.)

90 Lásd erről tanulmányunk 3.3. fejezetét

91 Erzsébet királyné szobra Szabadkán. [Írta]: T. K. E. Vasárnapi Újság, 1901. 31. (augusztus 4.) sz. 496-497. p. – Érdekes megállapításra jut egy 2002-ben megjelent kétnyelvű kiadvány. (A szecesszió Szabadkán. – Secesija v Subotici. Szerk. Boško Krstić Budapest, Szabadka.) Azt írja Telcsnek az Erzsébet királynét ábrázoló mellszobráról, hogy azt a „könnyedség jellemzi”. S „tagadhatatlan a feminizmus és a szecesszió közt fennálló kapcsolat”, melyet éppen ez a szobor igazol. Így „egy újabb képzőművészeti ágat emelve a stílusok színterébe.” (14. p.) A mellszobor és a Maróti (Rintel) Géza (1875–1941) által kemény almási kőből készített magas talapzat, ezért teljes – mondhatnánk pompázatos – össz-

Telcs Edének az ország különböző részein felállított szobrai, és Budapesten lévő síremlékei ma is láthatók.⁹²

2.3. ÉREMMŰVÉSZET⁹³

Telcs éremművészetéről sok kisebb-nagyobb írás mellett két szerző műveit említhetjük meg. Az egyik Procopius Béla, a neves műgyűjtő pontos leírása, bőséges illusztrációkkal a művész 160 érméről.⁹⁴ A másik L. Kovásznai Viktória rövid írása⁹⁵, illetve alapos és körültekintő könyve⁹⁶, amely rávilágít a magyar éremművészetben fellelhető külföldi hatásokra, különösen a szecesszió francia és német vonatkozására. E hatást elemezve a szerző kitér Telcs művészetének összetettségére, egyúttal az akadémizmust háttérbe szorító, az egyetemesség igényével fellépő szecesszió „műfaji sok-

hangban van a szecesszió jegyeit illetően is. Maga a fej a bajai Türr István Múzeum tulajdona, kisalakú másolata pedig magántulajdonban van.

92 Ezeknek egy részére munkánk különböző részein utalunk. A síremlékekről lásd az 1. fejezetet.

93 Itt kell megjegyeznünk, hogy munkánkban az érem és a plakett kifejezést úgy különböztetjük meg, hogy míg az érem jellegzetesen kerek formájú, többnyire megmunkált hátlappal, addig a – szecesszió nyomán elterjedt – plakett négyszög alakú, nem szükségszerűen kidolgozott hátlappal. Egyes szerzők (pl. Huszár–Procopius munkája) plakettként jelzik az olyan érmekeket is, melyeknek hátoldala üres. Ugyanakkor sok olyan kerek érem van, melyeknek hátoldalán úgyszintén nincs ábrázolás.

94 Huszár Lajos–Procopius Béla: Medaillen- und Plakettkunst in Ungarn. – II. Teil. Procopius Béla: Die Geschichte der ungarischen Medaille und Plakette von 1848 bis 1932. Budapest, 1932, Verlag des Vereins der Medaillenfreunde. 440–450. p. (No. 6056–6216.); LII–LV. t.

95 L. Kovásznai Viktória: Telcs Ede éremművészete. *Ártér* (Baja), 1993. 4. sz. 5–8. p.

96 L. Kovásznai Viktória: Fejezetek a magyar éremművészet történetéből. Budapest, 1999, Argumentum K. – Magyar Numizmatikai Társulat. 168 p.

rétűségére”, és a francia hatást fokozatosan felváltó német orientáció elterjedésére.⁹⁷

„Telcs Ede szobrász- és éremművész körül – spontán módon – iskola alakult ki. Bár a mester nem tartozott a szecesszió feltétlen hívei közé, tanítványainak a figyelmét minden új mozzanatra is felhívta,”⁹⁸ ugyanis Telcs „felfogása tradicionálisabb volt.”⁹⁹

A *Boszorkány* plakett a francia hatást példázza, mely „az érzelmi momentumokat a misztika, a meseszerűség felé viszi”.¹⁰⁰ A német Hermann Hahn hatása Telcs Ede 1906-ban készült *Leánykafején* mutatható ki, „melyen a bájos kislányarcot a szecessziós ornamentikát követő csigás haj övezi. Telcs kislányfeje finoman, mértéktartóan követi a müncheni mester stílusát”.¹⁰¹ Úgyszintén Hahn hatását tükrözi az 1926-os Telcs érem, az *Atalanta*, mely a „sima felületet szegélyező, hangsúlyos kontúrokkal készített alkotások egyik legfontosabb megoldása”.¹⁰² Érzékletes, ahogyan a szerző kiemeli Telcsnek a szecessziótól való mértéktartó távolságát, ám megjegyzi, hogy a művész tanítványai körében szabad utat enged ezen törekvéseknek. „A müncheni szecessziós érmészet sajátos jellegét a hildebrandi szerkesztettséggel összefonódó ága nyújtja, amely Telcs iskolájában és általában a századforduló magyar érmészetében igen kedvelt megoldás volt.”¹⁰³

Lehetne tovább folytatni az éremművészetről kialakult felfogások bemutatását, de talán ennyi is elég, hogy rávilá-

97 i. m. 39., 60. p.

98 i. m. 39. p.

99 i. m. 60. p.

100 i. m. 47. p.

101 i. m. 65. p.

102 i. m. 63. p.

103 i. m. 101. p.

gítsunk arra a nyitottságra, mely akkoriban az egyetemes irányzatokat befogadta, és jelentőssé tette hazánkban ezt a művészeti ágat. Ebben Telcs Edének jelentős, meghatározó szerepe volt.

A magyar éremművészet népszerűsítése érdekében 1905-ben alakult meg az Éremkedvelők Egyesülete (ÉKE), mely hazai és külföldi (Németország, Olaszország) kiállításokon mutatta be a művészek értékes alkotásait, amelyekből rendelni is lehetett. Tagilletményként szinte minden évben jelent meg érem.¹⁰⁴ Telcs ebből ötöt készített: *Anyaság* (1906), *Boszorkány* (1910), *Hadbavonulók* (1915), *gróf Teleki Sándor*, az ÉKE első elnöke (1923), és 100 éves a *Nemzeti Színház* (1937) címmel, mely utóbbi már a Magyar Éremművészeti Egyesület (ÉME) időszakában látott napvilágot. A *Szoldatits Ferenc-plakett* (1908) rendkívüli tagilletményként készült el. Az egyesület első érem- és plakettkiállítását 1907-ben rendezték meg¹⁰⁵, ahol Telcs Popper Dávid gordonkaművésről, zeneakadémiai tanárról mintázott plakettjét állította ki.¹⁰⁶ A plakett a játékra készülődő, koncentrálni próbáló művészt jeleníti meg.

Munkásságát jól jellemzik az Elek Artúr művészeti író, kritikus által írt – összességében elfogadható – sorok, melyek a

104 Történetéről Tóth János (a 2005-ben általa újjászervezett ÉKE választmányi elnöke) írt hézagpótló, fontos munkát. Lásd Tóth János: *Az Éremkedvelők Egyesületének (ÉKE) szerepe a modern magyar éremművészetben.* [Budapest, 2006.] Az ÉKE kiadásában megjelent érmekekről lásd i. m. 42-43. p. és az 54-68. oldalakon az érmeke fotóinak egy részét. A kiállításokról lásd könyvének 17., 35. és az azt követő oldalait.

105 A kiállításról lásd még Elek Artúr: *A magyar éremművészet... Művészet*, 1908. 169–176. p.

106 *Művészet*, 1909. 51. p.

Telcs szobrászata és éremművészete közötti szoros kapcsolatra utalnak. Ezt írja: „A művész kiváló szobrászi kvalitásai ezeken a kisebb méretű munkáin is érvényesülnek: gazdag formakészlete, jellemző ereje, lendületes előadó tehetsége. Telcs érmeiben sok az erő, megmintázásuk módjában nagy a biztosság és a frissesség. [...] Az ő nemes és tartalmas művészete zárja be a modern magyar éremszobrászok első nemzedékének sorát.”¹⁰⁷

Lyka Károly hasonló szellemben, de cizelláltabban ír Telcs művészetéről, újabb vonásokkal gazdagítva a róla kialakult képet, mint például: „finom megfigyelés, találó jellemzés”, mellékes alig kerül érmeire, plakettjeire, szimbolikus célzásokat nem találunk, ez adja az „élet frissességét”. E jellemzés a *Görgey-éremre* is vonatkoztatható. Ezt írja Lyka: „igazán arckép, minden történeti vagy hadi vonatkozások nélkül: a fémlap simaságából csak éppen a szikár, jellemzetes (sic!) fő emelkedik elé.” Telcs Edét „nem annyira a képek gazdagsága, mint inkább a kifejezés kurta egyenessége jellemzi”.¹⁰⁸

Ez jellemző a „Beck – Telcs-korszak” után következőkre is.

28. kép: Görgey Artúr

Egyik méltatója Telcs „differenciálódott” plasztikájáról ír, mely nemcsak az irodalmi tartalomtól, hanem a festőiségtől is különvált. Ezért nem hevíl „Rodin hatalmas indulatáig”, „nem tobzódnak viharzó mozgások”, „[...] ő csak annyit fejez ki az életet jelentő mozgásból, amennyi egyszerű pó-

107 Elek Artúr: A magyar éremszobrászat öregei és ifjai, *Művészet*, 1908. 176. p.

108 Lyka Károly: Az érem- és plakettművészet stílusa, *Művészet*, 1910. 291. p.

Előbbi jellemzés il-
lik a *Vizmai Lukács Ant-
talt ábrázoló jubileumi
éremre* is, mely egyúttal
a Magyar Földhitelinté-
zet 40 éves fennállását
is hivatott volt ünne-
pelni. A sallangmen-
tes ábrázolás lényegre
törően tárja elénk a ha-
személyiséget. Az érem
toklászával jól elkülöní-
tja az ajándékozók névsorát. A
hátlap egységesen suga-
lóságában megmutatko-
zik esztétikai felfogásában

A Liszt Ferenc-érem (1936) a zeneszerző intellektualitását érzékelteti. Hátlapja a Szent Erzsébet-oratóriumra

110 Az idézett műveket lásd *Művészet*, 1903. 12., 13., 16. p. – Ebből az időből származnak a következő művei is: *Barabás Miklós síremléke*, özv. báró Bornemisza Ignácné színezett gipsz mellszobra, a terrakotta *Anyóka* és az *Álló alakos gyermek*, tovább *Gozsdu Elek* és *Vizmai Lukács Antal* érmei. (A képeket lásd a *Művészet*, 1903. 12., 13., 16., 17. ill. 1904. évfolyamában a 79., 81., 83., 84., 85. oldalakon), illetve V. Lukács érmét lásd még *Numizmatikai Közlöny*, 1904. II. füz. 44. p.

utal, néhány kottafejjel emlékeztetve a műre, megerősítve a szent egyik ismert cselekedetével. Szent Erzsébet testtartása könyörületességet fejez ki, amikor kenyeret nyújt a szemmel láthatóan szegény sorsú anyának és gyermekének. A három alak összehatása tökéletes egységet mutat. Lágy líraiság árad a jelenetből. Különös varázst ad a lehajoló szent tartásának íve és vele szemben a feltekintő anya tartása, mely egységes kompozícióba foglalja a jelenetet. – (Lásd még a 174. sz. jegyzetet.)

Talán ennek a formanyelvnek sajátosságaival magyarázható, hogy Telcs (sokalakos) szobor ábrázolásai nem mindig átütő jellegűek, esetenként egyfajta statikusságot fejeznek ki.

Az 1935-ös és 1936-os esztendőik jubileumaira Telcs három kétpengős pénzérme megtervezésével pályázott (II. Rákóczi Ferenc 200. halálévfordulója, a Pázmány Péter Tudományegyetem 200 éves fennállása és Liszt Ferenc elhunytának 50. évfordulója alkalmából), ám végül Berán Lajos tervei valósultak meg.¹¹¹

31. kép: Liszt Ferenc-érem, hátoldalán
Szent Erzsébet kenyeret oszt

¹¹¹ *Numizmatikai Közlöny*, 1941. 10., 12. p. – Az elutasításról szóló érdekes levél a bajai Türr István Múzeum tulajdonában van.

6058

6110

6065

6143

6195

6154

6073

6138

6114

6137

6114

32. kép: Huszár – Procopius: LII. p.

6179

6097

6140

6153

6147

6123

6147

6190

6130

6156

6152

6202

6205

33. kép: Huszár – Procopius: LIII. p.

6077

6075

6158

6175

6661

6132

6167

6109

6081

6164

6094

34. kép: Huszár – Procopius: LIV. p.

6200

6212

6134

6142

6167

6105

6144

6184

6096

6185

35. kép: Huszár – Procopius: LV. p.

Telcs számára a Monarchia bukásával – az említett pályázati felsikerektől eltekintve – a bőséges elismerésekkel, megbízásokkal teli első korszak lezárult. A szabadelvű gondolkodás megcsúfolásával jellemezhető s a tanácsköztársaságot előkészítő és sajnálatosan megvalósító korszaktól távol tartotta magát. Később is jellemző volt a politikától való távolságtartása. Fiainak a „kommünnel” való „érintettsége” miatt azonban ő is, habár rövid időre, de mellőzötté vált,¹¹² jóllehet a kommunista eszmével nem rokonszenvezett. Ekkor több évre Hollandiába utazott, ahol újabb barátokra lelt, s művészeti körökkel került kapcsolatba. Utrechtben egy gyár művészeti vezetője lett.

Ez az átmeneti korszak azonban a gondok mellett – az új kihívásokkal, új témákkal – művészetének további fejlődését mozdította elő, éppen az éremművészet területén. Ez időben született többek között a *Musica*, a *Táncoló puttók*, a *Holland emberek*, a *Kislány virággal* és a *Faun pánsíppal* című plakettje. 1924-ben kötött házassága¹¹³ is új távlatokat nyitott gondolkodásában.

Hazatérte után munkálkodásának immáron második kiemelkedő szakasza következett, mely újabb tekintélynövekedéssel járt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ekkor Telcs volt az egyedüli, aki az éremművészetben jelentős iskolát tudott alapítani.¹¹⁴ Ebben szerepe volt pedagógiai rá-

112 Telcs-Solymos i. m. 13. p.

113 Házasságairól lásd munkánk 1. fejezetét, id. Horánszky Nándor emlékezéseit.

114 Részletesen olvashatunk ebbeli szerepéről a *Telcs Ede és tanítványai* című i. mű bevezetőjében (7. p.). E könyv megemlíti többek között *Berán Lajost*, *Reményi Józsefet* és *Vincze Pált*. Korábban is voltak tanítványok, mint például az I. világháborúban hősi halált halt *Sámuel Kornél*, aki Telcs műtermében gyarapította ismereteit. (Lásd *Lázár Béla*: *Sámuel Kornél. Művészet*, 1914. 429-434. p. – Hiv.: 429. p.) Telcs a fiatalon meghalt *Juhász Gyula* szobrászban is tehetséget látott, „éveken át ösztönzi, pártfogolja”. Telcs műtermében Juhász „rendszeres plasztikai stúdiumokat” végzett. (*Művészet*, 1913. 27. p.)

termettségének és emberi kvalitásainak is. Ékes bizonyítéka e gazdag munkásságnak az, hogy a sok tanítvány közül Reményi József 1923-ban a művésztől bronzérmeket készített, melynek felirata: „Telcs Edének. Ki szárnyra segítve repülni tanított.”¹¹⁵

Ha nyomon követjük sokoldalú tevékenységi területeit, látjuk, hogy valóban megbecsült művész és ember volt.¹¹⁶

36. kép: Reményi József: Telcs Edének. „Ki szárnyra segítve repülni tanított.”

115 Kép: *Magyar Művészet*, 1929. 26. p.

116 Itt csupán néhány példát idézünk fel. Az Ernst Múzeum 1928. október 21-én nyílt csoportkiállításán Hubay Andor festőművésszel együtt szerepelt. (*Magyar Művészet*, 1928. 600. p.)

Részt vehetett a Műcsarnok jubiláris kiállításán, mely a „Nő a művészetben” ábrázolását tűzte ki célul. „A nőiség ihlető varázsa” szavakkal illették, például, Telcsnek ott kiállított *Arcmás* című művét. (*Művészet*, 1936. 58. p.) Kende Béla: Nő a művészetben. *Művészet*, 1936. 57–60. p. (Kép: 58. p.)

Fontos esemény volt, amikor nem kisebb tekintélynek, mint Berzeviczy Albertnek, az MTA egykori elnöke szobrának [és síremlékének] elkészítését Telcs Edére bízta, aminek ő – amint az alábbi levél tanúsítja – kiválóan meg is felelt. – A köszönőlevél másolata aláírás nélkül eln. főtítkárral jelzéssel, és kíséző melléklete a kőfaragó Derzsy Gergely díjazásával az MTA Kézirattárában (MTAKK RAL 799/1936) található.

Mélyen tisztelt (sic!) Művész Úr!

Nagyságos Telcs Ede szobrászművész úrnak!

Midőn nagyérdemű néhai elnökünknek Berzeviczy Albertnek szobrát Akadémiánk dísztermében elhelyeztük, nem mulaszthatom el, hogy [...] hálás köszönetet ne mondjak a művészi... s az élethűség tekintetében is mindenképpen kiváló alkotásért, mely dísztermünknek [ma a főtítkári szoba előtt – H. N.] valóban díszeül szolgál. Fogadja Nagyságod megkülönböztetett tiszteletem nyilvánítását.

Bp. 1936. december 9.

2.4. TANÍTVÁNYOK ÉS KORTÁRSOK TELCS EDÉRŐL, A MŰVÉSZRŐL ÉS AZ EMBERRŐL

Telcs Ede művészetének értékeléséről – az előbbieken leírtak mellett – érdemes kortársai illetve tanítványai emlékezéseit felidézni. Ezek az összecsengő megállapítások végtére is egy rokonszenves művész emberi és szakmai kvalitásaira utalnak.

Telcs Ede fél évszázados munkásságának jubileuma alkalmából – életében az utolsó – nagy gyűjteményes kiállítását 1940-ben a Múcsarnokban rendezték meg.¹¹⁷ A Magyar Iparművészet folyóirat hasábjain pedig találó, tisztelgő sorokat olvashatunk róla. Összegzés helyett érdemes ezeket felidéz-nünk: „Az út, melyet a bécsi Künstlerhaus fiatal kiállítója a Múcsarnok mostani gazdag terméig megtett, tele van egy művészelet sokoldalúságával és mély tanulságaival. Legjobb példázata annak, hogy az igazi művészet egyetemleges.” Telcs művészete „az egyszerűség, a zenei ritmika nyugalmas tisztasága irányában fejlődött.” Hollandiából hazatérve érmeit, plakettjeit a „tisztá körvonal és a sűrített formaerő” jellemzi.¹¹⁸

— * —

Nem a jubileumhoz csatlakozóan, hanem már a művész halála után, az emlékek felidézésével megírt sorok egyértelmű képet adnak emberi kapcsolatairól.¹¹⁹

117 Bánáti Tibor i. m. 181. p.

118 Telcs Ede jubilál. *Magyar Iparművészet*, 1940. 110. p.

119 Az MTA Művészettörténeti és Dokumentációs Központban található Telcs Edével kapcsolatos levelek, illetve másolataik nem minden esetben jelzik a levél megírásának keltét vagy a címzett kilétét. Valószínűleg egy részüket Telcs Andrásnak, a művész testvérének küldték, és ő is gyűjtötte össze ezeket, s bocsátotta az intézmény rendelkezésére. Jelzet: MDK-C-I-20/19.

A később Angliában élt Vincze Pál ekképpen emlékezik az első találkozásra. „Nagy megilletődéssel mentem hozzá, hogy megmutassam munkáimat. A fogadtatás kissé hűvösnek tűnt, de amikor észrevette, hogy meg vagyok illetődve és szigorú bírálata még jobban megijesztett, mosolyogva felém fordult, és nagy meglepetésemre azt mondta: »Amit meg lehet tanulni benne, az rossz, amit nem lehet megtanulni benne, az jó.« ... A műtermében töltött évek maradandó nyomot hagytak életemben, mert Telcs Ede nemcsak nagy művész, nagy tanítómester, hanem nagy ember is volt. Anynyira befolyása alá kerültem, hogy még manapság is, amikor befejezek egy-egy munkát, megkérdem magamtól: Mit szólna ehhez a Mester?»¹²⁰

A véglegesen Ausztráliába kivándorolt építőművész, Mészáros Andor Telcsről őrzött emlékeit közvetítik – valószínűen tollba mondott levélben – az aláírók.¹²¹ Tanítványi mivolta mellett együttműködésük tizenkét évéről így emlékezik meg Mészáros:

Telcs „egy generáció művészt nevelt fel, akik úgy jöttek műtermébe, mint a gyerekek az apjukhoz, amikor már ők maguk is sikeres elismert művészek voltak”.

Telcs gyakran említette, hogy fiatalkori népies figurái mindenki szívéhez szóltak. Mészáros szerint „ezek a kerámia szobrok olyan maradandók és annyira visszatükrözik a kort, amelyben készültek, hogy felérnek bármely más, Magyarországon készült műalkotással”. „Ha délelőttönként Telcs műtermében beszéltük meg a folyó munkákat, alig volt nap, hogy ne jött volna valaki tanácsot kérni, vagy bemutatni a munkáját, vagy véleményt kérni egy ideáról, vagy egy

120 Vincze Pál megemlékezése dátum nélkül. – MDK-C-I-20/13.

121 Mészáros Andor (Budapest, 1900. – Melbourne, 1972.) emlékezése dátum nélkül, Panni, Laci és Tony aláírással. Szelezcky Tony Telcs unokatestvére (Telcs Andrásához?) – MDK-C-I-20/12.1-3.

munkában lévő alkotásról. Ő született tanár volt... Mindig voltak tanítványai, és el lehet mondani, hogy ő volt az apja a magyar érmészetnek, és egy olyan érmész-generációt nevelt fel, amelyik még részben ma is az ő formanyelvével él.”

„Egy nagy élvezet volt részemre Telcset a saját műtermembe hívni. Technikai tudása olyan nagy volt, hogy kritikája borotvaéles volt. Pillanatok alatt átlátta egy műalkotás konstrukcióját és amit mondott, az mindig száz százalékosan fejen találta a szeget.

Igaz, hogy olyan kedves ember volt, hogy soha igazán rosszat semmiről nem mondott. Az nem történt meg, hogy valami jót ne talált volna egy tanítványa munkájában.”

Mészáros szerint a Hüvelyk Matyi „talán a legjobb példája annak a bájnak és humornak, ami Telcs természetében volt, és amely kvalitások visszatükröződnek minden munkáján. – A kis Hüvelyk Matyi, ki hatalmas csizmával lép előre, a kis pufók parasztgyerek, egy keveréke a valóságnak és mesének, amire csak Telcs volt képes.” (Lásd még a 20. sz. jegyzetet.)

Mészáros Andor egy levelében idézi Telcsnek 1941-ben hozzá írt sorait, ami azt bizonyítja, hogy a művész még írásban is ápolta kapcsolatait, sőt érdemi kritikákat is megpendített abban. „Ha szívesen hallod kritikáimat is, pár megjegyzést tennék. Igyekezz kicsit egybefoglaltabban dolgozni, hogy az érmeid nyugodtabban hassanak. Még egy kicsit külön életet élnek a részletek. Gondolj néha Holbein rajzainak egyszerűségére. És még egy: a szemeket érzékenyebben, delikátusabban rajzold meg. Ha mindezt megszívleled, olyan érem mives lesz, kit Pisano mellett fognak emlegetni.”¹²²

122 Mészáros Andor levele ismeretlenhez (*Telcs Andrásához?*), 1964. március 18.

– MDK-C-I-20/11.1-2

Telcs halála alkalmából a holland művész, *Geurt Brinkgreve* megható sorokkal búcsúzik tőle.¹²³ Azt írja, hogy Telcs a Hollandiában töltött évek alatt „a legszebb és legművészebb érmek sorát készítette, amelyeket a holland érmészet ismer”. Munkásságában nem találunk „váratlan újszerűségeket” vagy „bármely irányú izmusokat”, „művei egy nagy tehetőség állandó növekedését tárják elénk, mindig kiegyensúlyozott és előkelő, az évszázados európai tradícióban gyökerezve, nem befolyásolva a körülötte dúló nyugtalan kereséstől, olyan mesterré nőtt, amilyent a mi generációnk már nem ismer.” Utal az emlékező még Telcs „soha nem csökkenő önkritikájára és munkakedvére” és az emberekhez való viszonyára. „Mindenek előtt az ember érdekli Telcset, legyen az teljes alak, vagy egy portré-fej, az érdekli, hogy mit mond neki ez az ember önmagáról, külső formája, önkénytelen [!] arckifejezése és nem kevésbé mozdulatai által.” Találókak a gyermekekhez fűződő viszonyáról írtak. „Gyermecktémái és portréi igazi gyerekek, minden forma és minden vonal elárulja a kivirágzó élettel szemben való intenzív szeretetét, a formák gyengéd alakulása, és még inkább a gyermeki lélek csodája, a pillanatban való teljes elmerülés és spontánság, amelyre kizárólag a gyermek képes”. A művész terrakottáiról szűkszavúságában is lényegre törően állapítja meg, hogy azok „egyszerűségükben meghatóan emberiek”.

Összegzésül Brinkgreve megállapítja, hogy Telcs előtt „technikai nehézségek nem léteztek. Teljesen uralja az emberi test formáit, egy drapéria redőit, vagy egy kompozíció felépítését”. „Művészete telve van önuralommal, harmóniával és nyílt, vidám érdeklődéssel minden iránt, amit az élet szépségei nyújtottak neki.”

123 Dátum és címzés nélkül. (A levél keletkezésének ideje valószínűleg az 1960-as évek elejére esik. A címzett pedig Telcs András lehet.) – MDKC-I-20/7. – Brinkgreve „*Telcs Ede és tanítványai*” című kiállításon is bemutatkozott.

Telcs Ede tanítványaival, művésztársaival való kapcsolatának őszintesége megmutatkozik a mester végrendeletében¹²⁴ is, amikor ezt írja: „Szerszámaimat volt tanítványaimra hagyományozom. Felkérem két kedves tanítványomat, Petri Lajos és Vincze Pál urakat, hogy azokat tanítványaim között, nevezetesen Berán Lajos, Reményi József, Fülöp Elemér, Hubay Andor, dr. Farkas Zoltán, Kuzmik Livia, Mészáros Andor, Lányi Dezső, Barta Lajos és dr. Janovics Andrásné Marton Zsuzsi között – a maguk részesedése mellett szétosztani szíveskedjenek.”

2.5. EPILÓGUS

Nem maradhat említés nélkül az, hogy Telcs mint az ún. Budai Aurora Kör tagja szoros kapcsolatot tartott fenn a „házigazdával”, Horánszky Lajossal és az ott heti rendszerességgel összefövő művészekkel, irodalmárokkal, közéleti szereplőkkel.¹²⁵ Ez a Kör köztudottan a legtisztább szabadelvű hagyományokon álló konzervatív beállítottságú emberekből tevődött össze, akik a dualizmus korának hívei voltak, s jobbára annak szellemében tevékenykedtek. Hogy az Aurora milyen fontos volt Telcs Edének, azt e tanulmányunkban közölt levelek, dokumentumok és – a tudtommal – meg nem jelent önéletrajzi írásai is tanúsítják.¹²⁶

124 Telcs végrendelete 1933. november 30-án kelt Budapesten. Örökösként felesége, családtagjai, tanítványai, a Szépművészeti Múzeum és szülővárosa volt megjelölve. – MDK-C-I-20/14.2 – Megjegyzem, hogy Vincze Pál, az örökség 1933-ban kiszemelt egyik végrehajtója Telcs halálakor már Angliában élt. – Az, hogy a végrendelet miképp valósult meg, arról nincs tudomásom.

125 Tagjairól a teljesség igénye nélkül lásd a 3.1. rész bevezetőjét.

126 Az önéletrajzi írást a művész öccse, *Telcs András* egészítette ki és rendezte sajtó alá, de tudtunkkal ez nem jelent meg. Hogy *Telcs András*nak *Solymos Edével* közösen írt munkája mit használt fel ebből, arról nem rendelkezem

Ez volt az a Kör, melynek vezetője és néhány tagja 1944-ben a művésznak segítséget nyújtott, aminek eredményeképpen megmenekült a szörnyű hónapok végzetes eseményei elől. Ezt a megpróbáltatásokkal teli időszakot Telcs nem tudta már feldolgozni. Megérte 1945-öt, de az akkor már beteges művészre a hatalom képviselői nem fordítottak figyelmet. Halála után megbecsüléséről szó sem volt az emlékére 1963-ban megrendezett kiállításig. Kivételt képezett szülővárosa, melynek múzeuma többször rendezett emlékkiállítást. Nem volt kegyeltje a kialakult új elnyomó rendszernek. A Magyar Művészet című folyóirat 1948-as évfolyama még halálát sem említi meg, és még a Numizmatikai Közlönyben¹²⁷ is csak néhány soros méltatást olvashatunk, a napilapok pedig röviden emlékeznek meg róla.

Itt térek vissza a történelem és az egyén viszonyára. Telcs Ede híve volt a dualizmusnak, a konzervatív eszmének, alkotásai is erről tanúskodnak. Az 1919-es eseményekkel nem vállalt közösséget. 1920 májusában Hollandiába utazott, s onnan gazdag tapasztalatokkal visszatérve a Horthy-korszaknak is megbecsült művésze lett, ám a közvetlen politikától mindig távol tartotta magát. 1944 végére megrendült az igaz emberségbe vetett hite, mint sok más kortársának, s 1945 sem a kívánt változásokat hozta meg számára. Végül is 1948. július 17-én bekövetkezett halála s temetése¹²⁸ mutatja a XX. század mindmegannyi elvarratlan szálát, fel-

ismeretekkel. A megjelent munka sok értékes adattal, adalékkal szolgál. Az Auroráról lásd még *Telcs és tanítványai* i. m. 7. p., illetve írásunk különösen 3.2 fejezetét.

127 *Numizmatikai Közlöny*, 1949-1950. 60. p.

128 Lásd erről az 1. részt.

dolgozatlan eseményeit, az azonosságtudat válságát. Telcs Edét szabadkőműves szertartás keretében helyezték örök nyugalomra.¹²⁹ Egyenes út volt-e ez, vagy a tévutakkal teli nyomorúságos XX. század következménye? És azon is elgondolkodhatunk, hogy a magyarság önértékelése, nemzetben való gondolkodása a rázúduló diktatúrák nemzetietlen tevékenysége következtében – milyen – végzetesnek látszó törést és megosztottságot szenvedett. 1945 után olyan baráti társaság, mint az Aurora – még ha vezetőjük életben is marad – nem fejthette volna ki a polgári társadalomra jellemző tevékenységét.

Telcs Ede életpályáját és témaválasztását történelmünk változékony közhangulata nagymértékben befolyásolta. Megélte a polgári társadalom kialakuló életérzéseit, egy közösséghez tartozás felemelő érzését, a klasszikus szépségért élő művész megbecsülését. Megélte azonban az értékek, a hagyományok semmibevételének drámaian megnyilvánuló szörnyűségeit, s végül a társadalomban kialakult közösségi összetartás tartópilléreinek eltávolítását, a polgári Magyarország addig elért eredményeinek felszámolását is, vagy legalábbis annak kezdeteit.

129 A művész szabadkőműves körökkel már korán kapcsolatba került. Később a Petőfi szabadkőműves páholy tagja. (*Ország*, 1943. augusztus 14.) 18 éves korában egy budapesti páholy havi támogatásban részesítette. 1901-ben a „Reform” páholy, majd 1906-ban a „Petőfi” páholy tagja lett. Ekkor készítette el, többszöri sürgetésre, a páholy Petőfit ábrázoló „jelvényét”. (Lásd erről *Berényi Zsuzsanna*: A „Petőfi” szabadkőműves páholy érme. *Az Érem*, 1994. 2. sz. 24–27. p.); *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Budapest és a szabadkőművesség. Budapest, 2005. 264. p. (Telcsre vonatkozóan hibás adatokkal.) – Telcsnek a szabadkőművességgel, közöttük néhány művésztársával való kapcsolata külföldön elemzést igényelne. – Lásd még erről az utalásokat az 1. részben.

Telcs Ede életpályájának tanulmányozása során sokoldalú művészetének megannyi jellemző vonását fedezhetjük fel. Először is szembeötlő a művész érzelmi gazdagságán alapuló ábrázolóképessege: a magánytól, a gyermeki bájon, az élet szomorú vagy derűs oldalán át az életet élvező alakok ábrázolásáig. A gyermekek, a fiatalok és az öregedő emberek kedélyvilágának kifinomult, pontos érzékeltetése is egyik jellemző sajátja a művésznak. Művészetének másik fő jegye az ábrázolt személyek jellegzetes tulajdonságainak lehető legegyszerűbb bemutatása és a karaktereknek hű, s biztosan mondhatjuk, empatikus megjelenítése. Sok esetben a megalkotott jelenettel, személlyel való érzelmi azonosulása is tetten érhető. Lényegi momentumnak tekinthető a sallangmentes, a túlfűtöttséget mellőző kifejezésmód. Szobrászati alkotásaiban is megvan ez a sokszínű ábrázolás, ámbár olykor hiányolható az az intimitás, mely főképp érmeit jellemzi. Talán egyfajta statikusság is felfedezhető ezen munkái egy részében. Állíthatjuk, hogy egyaránt otthonosan mozgott a kisplasztika, a domborművek, a kisebb-nagyobb szobrászati alkotások terén, de éremművészete teszi lehetővé kifejezésmódja gazdagságának teljes megismerését. Témaválasztásaiból vagy éppenséggel egyes témák mellőzéséből megismerhetjük történelmi érdeklődését, világlátását, széles körű műveltségét, emberszeretetét, családjá iránti ragaszkodását, baráti kapcsolatainak megbecsülését, s nem utolsósorban hazaszeretetét. Ez az érzelmi gazdagság, világlátás adja a művész életművének kivételes jelentőségét.

Mindenesetre Telcs Ede művészi nagysága, humánus gondolkodása finom művészettel tükröződik alkotásaiban. Maradandót alkotott. Egy értékelvű társadalom mindig tanulhat műveiből, sorsából.

Sorsa legyen mementó, a művész alkotásait pedig tekintsük a XX. századi magyar kultúra nagy nyereségének, értékének.

3.
TELCS EDE ÉLETÉNEK, MUNKÁSSÁGÁNAK
NÉGY MOZZANATA

3.1. TELCS EDE ÉS A BUDAI AURORA KÖR¹³⁰

A történelmi Magyarország összeomlása után alakult meg a Budai Aurora Kör (továbbiakban Aurora) baráti, irodalmi társaság Budán, Horánszky Lajos házában, a Városmajor utcában. A társaság nevével is jelezni kívánta, hogy Kisfaludy Károly Aurora Köre szellemiségében a legjobb magyar hagyományok ápolásában, új hajnal életre keltésében munkálkodik – pontosabban – reménykedik. Ennek az 1919-ben alakult Aurora Körnek neves tagjai között találjuk Angyal Dávid történészt, Bartóky József író, Beöthy Zsolt irodalomtörténészt, Berzeviczy Albertet, az MTA-, és a Kisfaludy Társaság elnökét, Herczeg Ferenc író, Márai Sándor író, ifj. Mikszáth Kálmánt, Papp Viktor zenekritikust, Procopius Béla műgyűjtőt, Szász Károly politikust, író,

130 E fejezet alapjául a szerző *Telcs Ede és a Budai Aurora Kör (Magyar Nemzet, 1998. július 18.)* című írása szolgál. – A művészeknek természetesen voltak más baráti társaságai, más kapcsolatai művészkörökkel. Ezek közé tartozott a művész, szobrász, külföldi (például az 1906-os milánói) kiállítások pavilonjainak tervezője, a vidámságáról, bohémságáról híres *Maróti (Rintel) Géza* (1875–1941) „pénteki társasága”, melyről Maróti hangulatos emlékezéseiben számol be. (Lásd *Hadik András: Pávilon*, 1991. 5. sz. 53-56. p. és *Maróti Géza: uo. 56-61. p.*) Maróti jó barátai közé tartozott Telcs is (53. p.), hiszen sok közös alkotásban működtek együtt. Így a már említett Gresham-palota, a Ze-neakadémia és a Széchenyi fürdő épületszobrászati munkálataiban, vagy a szabadkai Erzsébet királyné-szobor elkészítésében. Az emlékiratban a baráti humornak is szánt Telcs-ajándékról így olvashatunk: „*Telcs Editől egy nagyon szép ezüst kovács pisztolyt kaptam, amelyre, hogy jobban lehessen vele célozni, egy szemüveg volt rádrótozva.*” (Uo. 60. p.) – Telcs 1924-ben plakettet is készített Marótiról. (Lásd *Huszár–Procopius* 6160. sz. tételt.) – Művészi és baráti kapcsolatairól (elsőként említve Hubay Jenőt) e helyütt nem szándékoztunk átfogó képet nyújtani, inkább csak jeleztük annak kiterjedtségét.

Telcs Ede szobrászművészt, Voinovich Gézát és még sok más ismert személyiséget. A tagok konzervatív alapállása jól ötvöződött a nemzet érdekeit messzemenően szem előtt tartó szabadelvű hagyományokkal és a polgárság humanista életideálját megtestesítő szellemiséggel.¹³¹

A résztvevők, akiket egyébként semmiféle szabályzat nem kötött, hetente gyűltek össze baráti találkozóra eszmét cserélni. Az összejöveleket különféle történetek, anekdoták színezték, s gyakran évődések is emelték a hangulatot. Részben itt bontakozott ki például a Tisza-kultusz eszméje, itt érlelődött az alsósztrigovai Madách-síremlék felállításának gondolata, s olykor a Kisfaludy Társaság új tagjai kiválasztásának megvitatása. A társaság „házigazdája”, vezetője Horánszky Lajos (1871–1944) bankszakember, író, történész, publicista volt.

Az Aurora rendszeres látogatója volt – mint említettük – Telcs Ede is.¹³² Ismeretsége a házigazdával végül is komoly barátságga szilárdult az évtizedek folyamán.

Ezek a találkozók a társaság többi tagja közt is életre szóló kapcsolatokat hoztak létre. A barátság nemcsak külsőségekben nyilvánult meg, hanem egymás kölcsönös segítésében, nézeteik tiszteletben tartásában, és a bajbajutottak melletti kiállásban is, így 1944-ben is.

Levelek, üdvözlőlapok sora tanúsítja ezeket a kapcsolatokat, melyeknek tárgyi, azaz művészi bizonyítékai is keletkeztek. Telcs Ede vonatkozásában sok dokumentum igazolja ezt a barátságot. Az Aurora több tagjáról is készített

131 A Budai Aurora történetét a szerző – nagyapja életművének bemutatásával – külön kötetben kívánja feldolgozni korabeli levelek, megemlékezések segítségével.

132 Horánszky Lajossal való ismeretsége már korábban a városligeti ún. *Wampetics* vendéglőben összejött művészi társaságban kezdődött. Erről bővebben lásd munkánk 1. fejezetét, továbbá a 4., 5. lábjegyzetet.

érmeket.¹³³ Ő állt rendelkezésre, természetesen baráti szíves-séggel, amikor részt vett a Rigele Alajos által készített Madách-émlékmű zsűrizésében, a pozsonyi művésszel való teljes összhangban.¹³⁴

Telcsnek külföldről írt leveleiben is – amelyekből kivehető az Aurora szellemisége – megmutatkozik a széles érdeklődéssel rendelkező jó barát. A leveleket közlő következő részben erről is meggyőződhetünk. Telcs Ede kapcsolata Horánszky Lajossal és az Aurora társaságával bepillantást enged a kiváló művész pályájának néhány mozzanatába.

Telcsnek két írása is fennmaradt az Auroráról. Az egyik verses, a másik már Horánszky halála után visszaemlékezés formájában.

Lássuk előbb a versből az Aurorában folyó társalgás néhány hangulatos részletét, mely Telcs finom iróniájára, derűs szemléletére és stílusának sokrétűségére, változatosságára is rávilágít.

37. kép: Berzeviczy Albert márvány mellszobra

133 A teljesség igénye nélkül a következőkről van szó: *Horánszky Lajos* (1931), *Procopius Béla* (1939), *Wolfner Tivadar* (1927)

134 Lásd erre vonatkozóan a kötetünkben (3.4. rész) található leveleket és a 140. sz. lábjegyzetet

Szerda délutánján, ha elmúlt öt óra,
 Aurorások mennek víg találkozásra,
 Bekanyarodnak a Városmajor-utczán
 S a villamoscsengőt erősen megnyomván,
 Beljebb kerülnek a díszes előtérbe,
 Czókmókjukat horgas akasztóra téve,
 Kopognak a füstös szobának ajtaján,
 Harsány biztatásra be is lépnek aztán.
 Lajos úr, a gazda (katholikus árja),
 Öblös karosszékben vendégeit várja.
 Huszárként üli meg a dagadó párnát,
 Bakák közt hiába keresnéd a párját.¹³⁶
 Délczegségtől duzzad teste elől-hátul,
 Ily fokú délczegség nem telik bakátul.
 (Mert a szegény baka gyalog fárad, harczol,
 csupán józan esze menti a kudarcztól,
 Míg a huszár helyett cselekszik a lova,
 S kedve szerint viszi ide vagy amoda.
 Ló nélkül a huszár csak az egység fele,
 Olyan, mint elveszett kapának a nyele,
 Mégis büszke. De mért? Nem tudja a baka,
 De Lajos úr igen, mert ő huszár vala...)
 Aurorások nagy félkörben ülnek
 S előttük párolgó kávénak örülnek,
 Melyből brazil-babot háborús rendelet

135 *Telcs Ede* verse a budai Auroráról. A baráti társaságban *Nagy Miklós* olvasta fel 1940. II. 21-én. 2 f. (3. o.) – MTA Kézirattár: Ms 1020/302

136 Gyakran ironizáltak a baka-huszár elsőbbségről. Horánszky Lajos halála alkalmából (1944) *Telcs* ezt írta: „*Most gyászolva érzem, mit vesztettem ezzel a társasággal. A baka tagok nevében is kijelenthetem, hogy szívesen elismernék a huszár fölényt, ha ezzel életre tudnánk kelteni az Aurorát és házigazdánkat.*”

kitilta. Meginni csak elszántan lehet.
Elindul azután sodra a beszédnek,
Egymástól háborús rémhíreket kérnek.
Északon hány ezer orosz bolsi vész el,
(Gyenge kávé után üdvös elégtétel.)
Egyik az angliust szidja, mint a bokrot,
Az okozta, hogy az egész világ bankrott.
„Nem úgy van” mondja jólértésült másik:
„A zsidóknak foga hatalomra vásik,
Az oka a bajnak, vigye el a kánya!”
(Balszélen valaki a fejét csóválja.)
Nem szabad feledni régelmúlt időket,
Mikor nagy férfiak mint a dudva nőttek.
S mily formás volt akkor a nőknek bokája!
Fodros szoknyák alól mint kikandikála.
Nem kárpótol azért mai nőknek térde,
Megszokott a látvány, ki törődik véle!?
Pápista varjúnak milyen színe vagyton?
A kálomistára hasonlít-e nagyon?
Zűrzavar támad itt, hitvita fenyeget,
Torokcsipő füsttől nem látni az eget.
Guelf- és Ghibellinek így csatáztak hajdan,
Remegjen az, kinek fehebubján vaj van!
Elült a harczikedy, csak a füst marada,
Ismét rózsaszínű a beszéd fonala.
Festészet – szobrászat – és irodalomnak
Mai állásáról, bajáról tárgyalnak.
Tárlatoknak vásznán mért nincs szín, csak festék?
Sok ronda szoborral Pestet csúffá tették.
Jassz nyelven ír itten sok göndör és sima,
Nem győzi az irtást az Akadémia.
Az új színdarabnak elsikkad a magva,
Gyakran a színész is, aki előadja.

A magyar rádió tangót játszik csupán,
Ezt ropja a vidék, ezt játssza a cigány.
Gulyás, csikós, kondás a „slágert” éneklí,
Ezt nyekergeti a külvárosi verkli.
És a politika! Szűk a horizontja,
Csak a törvényt ontja, összetartást bontja.
Kavarog a vita, a füst nagyon tömény.
Hazaindulásra gondol több vén legény.
Az órára néznek és felczihelődnek,
Egyikük sem akar indulni elsőnek,
Kiki a czókmókját fogasról leszedi,
Ha nem elég fürge, segítenek neki.
A házigazdától elbúcsúznak szépen,
És szerteszélednek Vérmező-környéken.

*

Jövő héten szerdán, ha elmúlt öt óra
Bizton újra mennek új találkozóra.

(1939-40 telén)

TELCS EDE:
„KIS VISSZAEMLEKEZÉS” A „BUDAI AURORÁRA”¹³⁷

„Horánszky Lajos a budai Aurora kedves házigazdjája fiatalokrában huszár volt, míg az Aurora tagjainak többsége a gyalogságnál tett eleget katonai kötelezettségének.

A házigazda, a volt huszár, kedves leereszkedéssel kezelte a „bakákat”, de azok nem hagyták magukat. Gyakran védekeztek támadással. Én nem győztem hangoztatni, hogy a huszár ló nélkül olyan, mint a veszett fejsze nyele. Míg a baka önálló egység.

Egyízben alulírott valami közügyről mondott véleményt. A házigazda nem volt vele egy nézetten, így intette le. „Szobrász és baka ehhez nem ért”. Az Aurorában egyébként a legteltesebb szólásszabadság uralkodott.

Mikor Mendlik Oszkár¹³⁸, a nagy tengerfestő Hollandiából hazalátogatott, magammal vittem az Aurorába. Szívesen fogadták, és ott nagyon jól érezte magát. Távozásunk után azt mondta, hogy irigyel ezért a társaságért. Most gyászolva érzem, mit veszítettem ezzel a társasággal. A baka tagok nevében is kijelenthetem, hogy szívesen elismernők a huszár fölényt, ha ezzel életre tudnók kelteni az Aurorát és házigazdánkat...”

1948. I. 28.

137 Ez az írás kéziratban a hagyatékban található.

138 *Mendlik Oszkár* (Radvánc, 1871 – Haarlem, 1963) festő. 1900-tól élt Hollandiában, Amikor Telcs az 1920-as évek elején Hollandiában tartózkodott, szorosabb kapcsolatba került a festővel. *Mendlik* a 650 „csak tengert és levegőt” ábrázoló tengeri festményei mellett, mintegy 270 portrét is festett. – *Irodalom*: *Mendlik, Oscar* (1871-1963) *Hongaarse zee- en portretschilder te Aerdenhout*. (Lariksdrèef, Grad de Graaf. 2005?; Magyar nyelvű összefoglaló: 190–192. p.) – (Szépművészeti Múzeum Könyvtára: 23.843) – Lásd még a 146., 147. sz. jegyzeteket.

Ezeket a kedves sorokat, melyeket a művész nem sokkal halála előtt írt az Auroráról, megerősíti Márai Sándor alábbi írása is:

„Ezek a symposionok valóban emberiek, szabadok, műveltek voltak; a házigazda úri lény, jellemes, karakán gondolkodása, a vendégek tapintata és műveltsége a szókimondás lehetősége, a szép környezet, mely ódonágában is előkelő volt: mindez egy letűnt világ egyik felejthetetlen emléke marad.”¹³⁹

3.2. TELCS BARÁTI LEVELEI HORÁNSZKY LAJOSHOZ

Az 1921 és 1944 között írt, s alább közölt nyolc levél nemcsak bepillantást enged a Telcs Ede és Horánszky Lajos közötti barátság sajátos minőségébe és az Aurorával való kapcsolatába, hanem egyfajta tükörképe is a magyar társadalom, politika alakulásának, a nemzetközi szinten tapasztalt jelenségeknek, kedvezőtlen változásoknak. Külföldről írt leveleiben Telcs jó megfigyelőképességéről, széles látóköréről, társadalmi érzékenységéről, magyarságáról és önálló gondolkodásáról ad tanúbizonyságot. Stílusa élvezetes, szabatos, plasztikus, sok humorral telítve.

Kellő kritikával szemléli az olasz vagy holland állapotokat, és gyakran egybeveti azokat a hazai viszonyokkal. Ez mutatkozik meg egy 1926-ban Olaszországból írt levelében is, amelyben az 1920-as numerus clausus hátrányaira utal. Ugyanebben a levelében is aggódva gondol a magyar társadalomra egy Mussolini ellen való merénylet és tüntetés kapcsán.

A levelek jól mutatják a művész felfogását, érdeklődését, tanulmányútjainak maradéktalan kihasználását, s egyúttal

¹³⁹ Reggel, 1947. május 19.

életrajzi adalékokkal is szolgálnak. 1920 májusában kezdődött mintegy kétéves, kényszerű, ám annál gyümölcsözőbb hollandiai tartózkodásának művészi eredményeiről, Rembrandt műveinek rá gyakorolt hatásáról is pontos képet rajzolnak. Nagy szorgalommal látogatta a holland és az itáliai múzeumokat.¹⁴⁰ Barátságairól – például Mendlik Oszkárral – is tudomást szerezhethetünk. 1924-ben kötött újabb házasságáról is értesülünk e levelekből, s természetesen olvashatjuk mindenkori utalásait az Aurorára.

Szomorúak s megrendültségének, romló lelki állapotának jeleit mutatják utolsó levelei a „házigazdához” 1944-ből már a német megszállás idejéből. Egyik levelében arról tájékoztatja Horánszky Lajost, hogy milyen kitüntetései, díjai vannak, nyilván az érte való közbenjárás érdekében. Hogy a közbenjárás sikeres volt, azt – az emberi tragédiákat érzékeltető, az öröm egy leszűkített érzését megrendítően bemutató, 1944. június 25-én kelt levele tanúsítja. Ez volt Horánszky Lajoshoz intézett utolsó levele, aki néhány hónap múlva (decemberben) a harcok áldozata lett. Telcs csak néhány évvel élte túl őt. 1948. július 17-én hosszú betegeskedés után halt meg.

Nem lenne teljes e kép, ha a művésznek az alsósztrigovai síremlék körüli szerepéről ne tennénk említést.¹⁴¹ E mun-

140 Hollandiából 1922. július közepén érkeztek haza. (MTAKK-Ms 2391/10) Rövidebb-hosszabb ideig, később is sok külföldi (tanulmány)úton vett részt. Ezek közé tartozott például 1933. december 2. és 1934. április 8. közötti párizsi tartózkodása is. (MTAKK-Ms 5358/103) Az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének adattárában található *Telcs* két kis naplófüzete, melyben rögzíti az 1926 áprilisában tett olaszországi és franciaországi útját. (MDK-C-I-20/16) Majd Olaszországban (1929) Németországban, Hollandiában, Belgiumban (1930) és Ausztriában barátjával, *Hubay Jenő*vel a Felvidéken tett útjairól (1931) ad képet (MDK-C-I-20/17) – E helyütt sem törekedtünk az utak teljes számba vételére, inkább csak gyakori külföldi útjaira kívántunk utalni.

141 Az eseményekről, a művészi törekvésekről, a nehézségekről, pénzügyi problémákról részletes képet rajzol a jegyzetekkel, *bevezetőkkel* és fényképekkel dokumentált munka: *Horánszky Nándor: Az alsósztrigovai Madách-síremlék*

kasság is az Aurorában kötött barátság és az ott uralkodó szellemiség eredményének tekinthető.

Lássuk most a baráti leveleket, meghagyva a művész helyesírását, csupán az ékezetek írását egységesítettük.

1921

(1. KÉZÍRÁSOS LEVÉL: UTRECHT, 1921. III. 22.)

Kedves Barátom!

Levelednek nagyon megörültem, mert látom, hogy még nem felejtettél el. Sokáig tologattam a válaszadást, mert érdemlegesen akartam felelni a Tisza-cikkre vonatkozó kérdésedre.¹⁴²

Újságíró körökkel itt semmi érintkezésem, így hát egyéb ismerőseimnél puhatolóztam, de egyelőre nem nagy eredménnyel. A fő nehézség az, hogy alig akad ember, ki a cikket hollandus nyelvre fordítsa. Ha egy nem túl nagy terjedelmű cikk készen volna kezeim közt, könnyebben boldogulnék és természetesen nagyon nagy örömmel és igyekezettel állanék rendelkezésedre. Talán Budapesten találsz valami lézengő koldust, ki a fordítás munkáját vállalná.

A hazai eseményeket a Budapesti Hírlapból ismerem, a menyire a cenzúra engedélyezi az állapotok ecsetelését. Örömmel látom, hogy lassanként konszolidálódunk. Persze jobb szeretném, ha a tempó gyorsabb volna, de így is meg lehetünk elégedve, mert mégis csak nagy volt a földindulás, a chaos.

Sajnálatos, hogy a hollandus lapokat a mi viszonyaink felől Bécsből informálják és így gyakran jönnek olyan valótlan hírek, melyek nagyon ártanak az országnak. Ez ellen nincs orvosság?

története. Budapest, 2005. – Madách Könyvtár 41. – A 3.4 részben csak a Telcs-vonatkozásokra voltunk tekintettel!

142 Horánszky Lajos ez idő tájt kezdi írni Tisza István és kora monográfiáját (Megjelent: Budapest, 1994.), s ennek kapcsán az érlelődő Tisza-kultusz jegyében kívánt cikket megjelentetni. Ez a terv nem valósult meg.

A mi engem illet, dolgom jól megy. Talán még sosem élttem oly gondtalanul, mint most. 6000 forint fixumomból egyszerűen, de jól megéliünk. Utrecht régi, csendes egyetemi város, a hol a felzaklatott idegek megnyugszanak. A tanuló ifjúság részére ideálisabb környezetet elképzelni sem lehet, mert itt alig van kávéház és korcsma és azokat is korán zárják. Itt nem kártyázik senki.

Aránylag gyakran járok be Amsterdamba és Hágába múzeumokat nézni. Most húsvétkor Leidenbe utazom, hogy az ottani egyiptomi, görög és római gyűjteményt, melyet csak egyszer láttam, alaposabban megismerjem.

Egyébként szorgalmasan dolgozom és – azt hiszem – haladok. Minden szép és jó itt, de azért néha nagyon vágyakozom haza. Májusban lesz egy esztendeje, hogy itt vagyok, ez pedig hosszú idő...

Kis fiaim szorgalmasan járnak iskolába és beszélnek ezt az éktelen nyelvet. A nagyobbiknak, Péternek igen tetszik Hollandia, a kisebbik, Ádám azonban azt mondja, hogy szebb a Mészáros-utczában. Hát bizony én is szeretném a Mészáros-utczát idehozni, kiváltképp [p] a műtermemet, mert olyan munkahelyről Utrechtben álmodni sem lehet.

Remélem egészséged helyreállt. Mindenesetre kívánom, hogy úgy legyen. Tisztelem Nándit¹⁴³, Schoen¹⁴⁴ professzort, Téged pedig öllelek.

őszinte tisztelőd

Telcs Ede

143 Dr. Horánszky Nándor (1899 – 1976) ideg- és elmeorvos, Horánszky Lajos fia. E kötet első fejezetét ő írta.

144 Schoen Arnold (1887 – 1973) művészettörténész, a Fővárosi Történeti Múzeum egykori igazgatója. id. Horánszky Nándor egykori mentora, s életre szóló barátja. (Irodalom: Horánszky Nándor, ifj.: Schoen Arnold munkássága. *Ars Hungarica*, 1979. 1. sz. 75-83. p.)

1924

(2. KÉZÍRÁSOS LEVÉL: BUNNIK BIJ UTRECHT, 1924. VIII. 24.)

Kedves Lajos!

Idestova három hete, hogy Hollandiában vagyok, és úgy érzem, illik már Reád és Rajtad keresztül az Aurorára is gondolnom.

Az idő gyorsan múlik. Mintha csak most érkeztem volna meg, pedig nemsokára itt a szeptember, és szeptember közepén vissza akarok térni.

Az utazás Frankfurtig kellemes volt, t. i. odáig kaptam jegyet Budapesten. Frankfurtba éjfélkor érkezett meg a vonatom, a hozzácsatolt Budapest-Amsterdamba menő direkt kocsival. Ott azonban ki kellett szállnom és azon az ismeretlen ménkű nagy pályaudvaron pénzváltó bankot keresnem, hol francia frankot lehetett vásárolni, a francia frankért regie-jegyet Kölnig. Valami francia kalauzféle jött be hozzám és egy előttem ismeretlen nyelven kezdett csevegni. Háromszor is kérdeztem, mit akar, míg azután eszembe jutott, hogy talán francziául kell szólnom. A jövevény arcza egyszerre felderült. Nagyon barátságos lett, mire megkérdeztem, milyen nyelven beszélt az imént. Azt válaszolta: „Németül”. Szegény Goethe, gondoltam magamban, jó hogy ezt nem érted meg.

Kölnből egy darabig német jeggyel utaztam, azután valahol megint ki kellett szállnom frankot venni és újabb regie-jegyet váltani. Örültem, mikor elértem a hollandus határt.

Itt persze rendezett viszonyok vannak, de azért itt sem színik tejfel minden. Nagy a „malaise”, a hogy erre felé mondják. Az üzletek rosszul mennek, kevés a pénz, az állam nagyon takarékoskodik. A hivatalnokok létszámát erősen apasztották, és leszállították a fizetésüket. Tehát kevesebb hivatalnok és kisebb fizetés. Ebből baj lesz, mert körülbelül 30% redukciót nehezen

visel el a hivatalnok, kinek a fizetését nem emelték a háború alatt létrejött drágaság alatt sem. Attól tartanak, hogy így utat talál a korrupció.

A politikai viszonyok érdekesek. Az első kamarában (képviselőház, 100 képviselő) az úgynevezett keresztény párt dominál. Ebből a többségből 32 katolikus, 28 protestáns. Ez a párt összefogott a szocialisták, kommunisták és egyéb radikális árnyalatokkal szemben. A szocialisták itt sem veszélyesek, mert érett vezetőik vannak, a kommunistákat pedig (2 képviselő) senki sem veszi komolyan. Szinte örülnek, hogy a két kommunista képviselő a nyilvánosság előtt pojáczáskodik, mert így nem veszi őket körül a mártíromság gloriolája. – A másik kamarának (főrendek) 50 tagja van és a túlsúly ott is a keresztény pártok kezébe van lefektetve. (32:18).

Hollandia ősidők óta a szabadkereskedelem hazája. Miután azonban a legnagyobb párt, a jól szervezett katolikusok a déli vidékről kerülnek a parlamentbe és a déli vidék a tulajdonképeni ipari vidék, az ő kedvükért törvényt hoztak a védővámokról. A törvényt azonban valami ravasz formulával felfüggesztették, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. Azt mondják, a törvény most már megvédi az ipari érdekeket, még akkor is, ha nem alkalmazzák.

A jelenlegi pénzügyminiszter nagyon snájdig egyéniség. A flottát kell fejleszteni (hogy miért, az[t] senki sem tudja és a törvényt le is szavazták, de más címen keresnek fedezetet), azért a nagy takarékoság.

Nagy gondot okoz az ittenieknek a túlnépesedés kérdése. A kolóniákon csak a vezetős szerepet játszó hollandusok, mert a ben[n]szülött malájok és a bevándorlott kínaiak igen olcsó és jól kiaknázható munkaerő. Erre a szerepre a hollandus munkás nem alkalmas, mert az egy bizonyos jóléthez és kényelemhez szokott. Ugyanezen okból nem igen vándorolhat Franciaországba sem. Most Canadát szemelték ki letelepedési

czélból, de ott is bajok vannak, mert oda földművesek kellenek és nem ipari munkások, pedig azok válnak itt mindinkább fölöslegessé, vagyis azok kitelepítése volna fontos, mivel a munkátlanlansági segélyek évente nagy összegre rúgnak, (körülbelül 30 000 000 holland forint) és úgy találják, hogy e segélyeknek nagy a demoralizáló hatása. Például hóesés idején – a nagy munkanélküliség daczára – nem áll elegendő munkaerő rendelkezésre. (Az egész világ egy falu...!)

Az ipari konkurrenzia most nem Németország felől fenyeget. A német termékek a Reutenmark bevezetése óta igen megdrágultak. Franciaország és Belgium árasztja most el Hollandiát olcsó áruval és teszi tönkre a hollandus ipart, a mely amúgy sem túl erős. Itt a kereskedelem, főleg a transito-kereskedelem a fontos.

Ezeket láttam, hallottam és figyeltem meg. Nem tudom, érdekel-e mindez Téged, de nem akartam magamról túlsokat (!) beszélni. Mert mit is mondjak magamról? Barátaim szívesen fogadtak és igyekeznek ittlétemet kellemessé tenni. Tudják, hogy a pénz sok nyavalyára orvosság, hát összegyűjtöttek részemre néhány megrendelést és így az üdülést összeköthetem a pénzszerezéssel. De ne hidd ám, hogy sok bankó veri a markomat! A hollandus, még ha jó barát is, igyekszik jó üzletember lenni. Egy kissé az „Olcsó János” szerepét kell játszanom, hogy a helyzetbe stílusosan illeszkedjem. Mindegy. Jól esik itt lennem, felfrissülnöm az idegen, előttem nagyon kedves környezetben.

Hetenként 3-4 napot dolgozom, egyébként pedig utazgatom és nézem a gyűjteményeket. Voltam már az amsterdami múzeumban¹⁴⁵, a hágai Maurizhuisban, a leideni egyiptomi-görög- és római gyűjteményben¹⁴⁶. Most érett fejvel, különösképen Remb-

145 A Rijksmuseum gazdag németalföldi gyűjteményéről lehet szó.

146 Mauritshuis. A műgyűjtemény a XVII. században Maurits von Nassau herceg számára épült palotában látható. Számos Rembrandt-, Rubens-, van Dyck-képpel. – Leideni látogatásáról érdekes jellemzést ad Schoen Arnoldhoz írt

randt hatott rám. Élveztem én ezt a nagy hollandust azelőtt is, de úgy, mint most, még soha. Felejthetetlen lesz előttem mostani szembekerülésem Rembrandttal!

Három szép napot töltöttem Aerdenhoutban (Haarlem mellett) Mendlik Oszkár barátomnál, a jeles tengerfestőnél. Haarlemben az előkelő házaspár értmért kellett elkészítenem. Ezek az emberek délután ültek, tehát a délelőttöm szabad volt. Ezt az időt házigazdám alaposan kihasználta, a mennyiben ő ültetett le engem és lefestett. Még nem kész az arcképem, de kitűnően indult. Szeptember elejére újra Aerdenhoutba utazom, hogy Mendlik a képet befejezze. De most a fogat-fogért elv alapján én is lemintázom.¹⁴⁷ Lesz tehát egy érdekes arcképem a tengerfestőtől. Láttam tőle egy csomó arcképet, mondhatom, meglepően jók. Ne hidd tehát, hogy valami viharos, hullámos ábrázolást hozok magammal.

Mendliket itt nagyon megbecsülik. Meg is érdemli, mert nem csak mint művész, hanem mint ember is kiváló.¹⁴⁸ Ilyen embe-

levelében. (MTAKK-Ms 2391/7) „Villamoson gyakran jártam be Leidenbe, múzeumai látogatására. Ennek az aránylag kis városnak gyönyörű gyűjteményei vannak. Görög-római és egyiptomi szobor és iparművészeti múzeuma sok örömet szerzett alulírotttnak. Ethnographiai múzeumai (indus, kínai, japán) hihetetlen kincseket rejtene. A mily szépek az objektumok, oly primitívek a helyiségek. Többnyire régi patríciusházakba vannak zsúfolva. A rendezésről jobb nem beszélni.”

147 Telcs Mendlikről 1924-ben plakettet, 1935-ben érmet készített. (Procopius munkája csak ez előbbi említi.) Hogy ez volt-e az itt említett, készülő mű, nem állapítható meg.

148 Egy jellemző történetről számol be Telcs Schoen Arnoldhoz Utrechtből írt levelében: Mendlik „Odysseus módjára a parancsnoki hídhoz köttette magát, hogy a vihart megfesthesse”. – MDK-C-I-20/15.2 – Telcs több levelet is intézett Schoen Arnoldhoz, amelyek közül néhánynak megvan a kivonata a Művészettörténeti Adattárban (M.D.K.C. I-20/15.), 19 levele pedig az MTA Kézirat-tárában található (MTAKK-Ms 2391/1-19), melyekben többek közt hollandiai élményeiről számol be. – Mendlik valóban járt az Aurorában, mely látogatóról Telcs meg is emlékezik. Lásd a 3.1. fejezetben, továbbá a 137. és 146. sz. jegyzeteket.

reket kellene külföldre telepíteni, nem pedig olyanokat, mint a kikiről Hevesy¹⁴⁹ barátunk a múltkoriban referált. Ha ezek után ítélik meg a magyart külföldön, akkor jól járunk.

Ha Mendlik legközelebb Budapestre jön, elhozom az Aurórába. Úgy érzem, odavaló.

Szeptember közepétáján otthon akarok lenni, mivel akkor nőszülök. Hollandus pénzzel megyek nászutamra, mert az kiadósabb, mint a mi árva koronánk.

A múltkoriban a német fejedelmi családokról beszélte. Kérdezted Angyal [Dávid] professzor urat¹⁵⁰, hol lehetne ezekről adatokat szerezni. Ő a gothai almanachok egy régi számát ajánlotta. Találtam Utrechtben egy 1824-ből származó, tehát pont száz esztendőös gothai almanachot és megszereztem Résszetre. Kedves szép kis könyvecske. Remélem örülni fogsz, és ezzel be is bizonyítottam, hogy gondolkodok a hatalmas budai basára [mármint Horánszky Lajosra].

Egyébként jól esik újságot nem olvasni. Néha kezembe kerül a „Rotterdamsche Courant”, de ebben egy szó sem áll rólunk. Így jó. Két és fél év előtt gyakran lehetett magyarországi híreket találni benne, persze bécsi forrásból eredőket és azok egy cseppet sem voltak épületesek. Úgy látszik, e források bedugultak.

Most azonban úgy látom, talán túl sokat is írtam. Még azt akarom megjegyezni, hogy a levelem elején közölt, a politikai erőviszonyokra vonatkozó számadatok csak hozzávetőlegesek, csak elvben helyesek, mert az én emlékezőtehetségem nem kifogástalan, pedig kizárólag arra támaszkodtam.

Minden jót kívánok úgy Neked, mint Nándornak, valamint az Aurora tagjainak. Nemsokára előszóval referálok élménye-

149 Hevesi András (Andor) (1902-1940) (újság)íróról, kritikusról lehet szó. Hogy kire gondolhatott Hevesi, az ebből az utalásból nem állapítható meg.

150 Angyal Dávid (1857–1943) történétíró, az MTA tagja, a bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója.

imről; az jobban fog sikerülni, mert a tinta egész sajátos folyadék...

*Igaz barátsággal, őszinte tisztelet
Telcs Ede*

1926

(3. KÉZÍRÁSOS LEVÉL: NIZZA, 1926. IV. 29.)

(Megjegyzés: 1926. április 5. és május 21. között útjának főbb állomásai még Padova, Ravenna, Firenze, Siena, Paris voltak. /Naplójegyzeteit lásd MDK-C-I-20/16/)

Kedves Lajos!

Húsvét hétfőjén, mint előre bejelentettem, elutaztunk. Úgy becsültük meg, hogy Te is velünk tartasz, mert ugyanakkor Abbaziába mégysz (!), de hiába kerestelek, még a nyomodat sem találtam a vonaton.

Mi programszerűen Padovában szálltunk ki. április 7-ikén délután a Pedrocki [Pedrocchi]-kávéház előtt ültünk és feketekávé mellett néztük a zsibongó életet, mikor nagy lármára lettünk figyelmesek. Csődülések; a lapokat lármásan kapkodták. Valami világraszóló eseménynek kellett történnie – gondoltam – és magam is kerítettem egy lapot, a mi nem volt könnyű feladat. Kibetűztem, hogy Mussolini ellen merényletet követett el egy vén angolna. Mindenki az utcára csődült; az volt az érzésem, hogy megállt a munka. Nem csak a magyar, hanem az olasz is politizál, talán még intenzívebben, mint mi. Este feketeinges csoportok járták be a várost, kettősrendekbe sorakozva, énekelve, éltetve a „duce”-t és a fascizmust. Imponáló volt a közszellemnek ez a hatalmas megnyilvánulása.

Nem ismerem az olasz politikát, nem tudom hasznos-e reájuk nézve a fascizmus, de nagyon irigylem őket, mert van egy Mussolinijuk, akiért tűzbemennek, a ki a nemzeti ideálnak

megtestesítője. Azonkívül látom az ország gazdasági fellendülését minden téren. Nekem szídhadják Mussolinit, az mégis kimagasló, hatalmas egyéniség. 5-6 nappal később Sienában ültünk ugyancsak egy kávéház előtt, vasárnap délután volt és a sok templom látogatása után elfáradva ittuk a teánkat, mikor lármázva ugrált fel mindenki helyéről és az útra nézett. Persze mi is hasonlóan cselekedtünk és végignéztük az iskolásgyerekek felvonulását. Még mindig manifesztációk Mussolini mellett! A fiúk katonás rendben, feketeingesen, fegyelmезetten mentek zászlók alatt. A vezér egy ököllel volt nagyobb, mint a többi, de azért tökéletes rendben tartotta nem is kis csapatát. Vezérszavak hallatszottak és a gyerekcsapat a legnagyobb szerűbb rendben feloszlott. Nekem minden nagyon imponált és fájó szívvel gondoltam a mi széthúzó társadalmunkra.

Olyan vidékeken jártunk, hol már nem voltam 15–20 év óta. Alig ismerek a régi környezetre, annyira megváltozott minden. Sienában a háború befejezése óta egész új városrészek épültek és épülnek. Az istentől (!) elhagyott Ravenna környékén gyárak épültek. Firenze forgalma annyira megnövekedett, hogy szinte életveszélyes az utcákon átjárni. Firenzében magában több autó lehet, mint egész csonka-Magyarországon. Az idegenforgalom hihetetlen mérveket öltött. Mint művész sajnálom a régi csendet a patinás városban, de mint ember irigylem a mostani állapotot. Ha csak a tizedrészét lehetne ennek Budapest felé irányítani!

Olaszország drága. A talián nagyon megfizeteti a beléptidíjat az idegennel, de egyébként szeretetreméltó és udvarias. Padovában rengeteg a magyar diák.¹⁵¹ Az utcán folyton magyar szót hallani. Azt hiszem, a *numerus clausus*¹⁵² is drágán fizetjük, mert sok pénz megy ki általa az országból. Két-

151 A padovai egyetemnek – 1222-es alapításától kezdve – számos magyar hallgatója volt, köztük Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király.

152 Az 1920. évi XXV. törvényekről van szó.

lem, hogy azok a bölcsek, kik kitalálták, elérik céljukat. Kitűnően képzett zsidó fiúk kerülnek majdan haza, a kikkel nem egykönnyen veszik fel a versenyt azok, kik otthon politizálnak. Régi nagyjainkat sem a numerus clausus védőszárnyai alatt tenyésztették. Lehet azonban, hogy tévedek...!

Padován, Ravennán, Firenzen, Sienán kívül még San Gimignano-ban, Pisaban, Luccaban, Fiesoloban és Genovában voltunk. Rengeteget láttunk és belefáradtunk. Eredeti tervünk az volt, hogy Franciaországba utaztunk előtt Viareggióban pihenünk 8-10 napig. Ki is rándultunk oda terepszemlét tartani, de nem volt benne köszönet. Ezt a szép helyet a taliánok alaposan tönkretették. A tengerpart elé több kilométer hosszúságban bazárokat, kávéházakat, tingli-tanglikat építettek deszkából, malterből és hasonló természetű anyagokból. Vízet az ember itt-ott 3-4 méteres, piszkos kis közökön keresztül láthat csupán. A part ott is bűzös, szemetes. (Lehet, hogy a fürdőidény alatt rendbehozzák, de most botrányos.) Amellett méregdrága minden. A legbölcsebb a mit tehettünk, hogy átjöttünk Franciaországba és Nizzában pihenünk, a hol féláron, kitűnően élünk és olyan isteni szép környezetben, mely mellett Viareggio valószínűleg szemétdomb. Naponta kirándulunk társasuton, kis pénzért Monte-Carloba, Monacoba, Gorges du Loux-ba, Grasse-ba, Cannes-ba stb. 9-12 frankért olyan menüket eszünk végig, hogy az például Budapesten elképzelhetetlen! Ettünk azonban már tiszta, tisztességes helyen 5 1/2 frankért is jó, ízletes vacsorát.

Még 4-5 napig pihenünk itt, azután megyünk Arles, Nimes, Avignon-on át Párisba. Körülbelül pünkösöd táján érkezünk haza.

Ma Monacóban voltunk és megnéztük az [Oceanografiai] Óceán-múzeumot¹⁵³. Fényes intézmény, melyre büszke lehet a

153 Akváriumai-ban a Földközi-tenger állat- és növényvilága látható. Albert ural-kódó herceg (1848-1912), egyszersmind óceánkutató alapította 1910-ben.

gazdája, a monacoi fejedelem. Ilyen szép helyen nem áll még egy múzeum. A sziklás partokon olyan kert környezi, mely csodálkozóba ejti az embert. Pedig én ismerem a Comoi-tó környékén leledző kerteket, a Boboli-kertet Firenzében és a római Ville Doria-Pamphili kertjét. Leírhatatlan a fák zöldjének és a tenger mélységes kékjének színhatása. És minden útkanyarulatnál új, meglepő kilátás. Hisz valószínűleg ismered. Ha azonban nem ismernéd és olcsó pénzen jól akarsz élni és pihenni vágyol, jöjj ide.

A különféle játékkaszinókat kívülről láttam csak, mert egyáltalán nem érdekelnek.

Hogy Olaszországban mi mindent láttam, azt sok volna elmondani. Mostanság a tengerparton ülve rendezgetem emlékeimet és gondolataimat, mert talán sok is volt a jóból. A falánk-ság szellemi téren is megboszulja (!) magát. Ezentúl óvatosabb leszek.

Sokszor gondolkodom az Aurorára. Minden szerda délután vágyakozom a meghitt körbe, hol theoretikusan annyit utaztam az én kedves Kenedy bátyámmal¹⁵⁴ Itália kék ege alá. Ha megint ott leszek, kérlek ne piszkáld bennünket, mert lesz mondanivalóm elég. Kérlek, kedves Lajos, jelentsd az Aurora minden egyes tagjának meleg üdvözleteinket.

Mihelyt haza érek, jelentkezem.

Nagyon vágyakozom már a munka után is. Csak lenne valami érdekes megbízásom. Talán a Mikszáth-émlék?¹⁵⁵ Kérlek nagyon, tartsd melegen az ügyet.

Ölel szeretettel, Nándival együtt, őszinte tisztelő

Telcs Ede

154 Kenedy Géza (1853 – 1935) író, újságíró, ügyvéd, az ókori kultúra kiváló ismerője, s műveiben annak gyakran tolmácsolója.

155 A tanulmányozott munkákban nincs nyoma, hogy Telcs Mikszáth-művet készített volna.

1928

(4. KÉZÍRÁSOS LEVÉL: BUDAPEST,
1928. ÁPR. VÉGE – MÁJUS ELEJE)

Kedves Lajos!

Az elmúlt szerdán Nálad jártam, nem tudtam, hogy nincs „Aurora”.

Örömmel értesültem azonban arról, hogy fiú unokád született¹⁵⁶ és ezért nem sajnáltam az utat.

A mai összefüggésben nem vehetek részt, mert egy nagyon fontos ülésre kell mennem, pedig nagyon szerettem volna személyesen gratulálni nagyapai rangodhoz. Hiába szidta eddig bennem a bakát, huszárságod nekem nem imponált, hanem az a körülmény, hogy nekem csak leány unokám van – hiába, bevallom, érezteti velem inferioritásomat.

Kívánom, hogy sok örömed teljék a legifjabb Horánszkyban, hogy díszére váljék jeles családnak.

Midőn feleségem szíves jókívánságait is jelentem, vagyonok őszinte tisztelő

Telcs Ede

1936

(5. KÉPES KÉZÍRÁSOS LEVELEZŐLAP: 1936. IX. 21. FIRENZE -
PALAZZO VECCHIO)

Kedves Lajos!

Lelkiismeretem nincs egészen rendben, mert levelet ígértem és csak kártyát írok, de jó szándékom keresztülvitelében a fáradtság és a hőség akadályoz. Verejtékezve néztem végig Itáliát. Sok

156 Horánszky András (1928. április 25. –) botanikus, az ELTE ny. docense.

szépet és érdekeset láttam, de meg is szenvedtem érte. A jövő héten, szerdán előszóval referálok.

Addig is vagyok sok szíves üdvözléssel, őszinte tisztelőd

Telcs Ede

1937

(6. KÉPES KÉZÍRÁSOS LEVELEZŐLAP: 1937. VII. 10.
THERMALBAD HOFGASTEIN, KURHAUS REUSCHER?)

Kedves Lajos!

Egyelőre jól vagyok, de nem tudok megbarátkozni ezekkel a nagy púpokkal.¹⁵⁷ (Talán inkább huszárnak valók, mint alföldi bakának...)

A tiszta levegőből szeretettel köszöntlek és az Aurora tagjait melegen üdvözlöm.

Tisztelőd

Telcs Ede

1944

(7. KÉZÍRÁSOS LEVÉL: BUDAPEST, 1944. V. 7.)

Kedves Lajos!

Itt küldöm a kívánt adatokat. A dátumok csak hozzávetőlegesek, mert nincs idegzetem, hogy utánanézzek, adatokat összeszedjek.

[Év: ? Füger aranyérem]

1894. Antwerpen: Medaille II. Classe.

[1902. A turini iparművészeti kiállításon ezüstérem]

1903. Drezda: kis aranyérem.

157 Bad Hofgastein Salzburg tartományban mintegy 200 m magas hegyekben lévő üdülőhely.

1910. Bruxelles: ezüstérem.
1912. Roma: pénzdíj.
1915. [1904?] St. Louis (Amerika): aranyérem.
1925. Monza: diploma h'onore.
1937. Paris: Grand prix.

Ez a lista nem teljes. Hiányzik belőle legalább 4-6 olyan kitüntetés, melynek időpontjára nem tudok visszaemlékezni.

Őszinte tisztelőd

Telcs Ede

(8. KÉZÍRÁSOS LEVÉL: BUDAPEST, 1944. VI. 25.)

Kedves Lajos!

Tegnap, f. hó 24-ikén délelőtt egy detektív állított be hozzám, hogy jó hírt hoz: lakásomban maradhatok. Örömben majd le fordultam a székről... Már háromnegyedrészt átköltöztem a szomszéd „zsidóház” tömeglakásába, a mi nagy költséggel járó és fáradtságos munka volt.

A detektívvel becitáltak a főkapitányságra, hogy a belügymisztér mentesítő iratát átvegyem. Az irat azonban még nem érkezett le, tehát $\frac{3}{4}$ 12 órától kezdve délután két óra utánig egy léghuzatos folyosón kellett vagy 40–50-ed magammal ácsorognom, amíg az iratok megérkeztek. Tekintve azt, hogy az előző éjjel nem aludtam, rosszul esett az álldogálás, de megkönnyebítette az a körülmény, hogy jó társaságban voltam, csillagos volt kúriai bírók, egyetemi tanárok, pár művész, magasrangú ministeriális tisztviselők stb. között. Végre sorra kerültem és átvettem mentesítő cédulámat.

A csillag hordására kötelezve vagyok továbbra is. De van az iratban egy pont, a melynek értelmét csak ma, a reggeli lapok tartalmából értettem meg, t. i. „Nevezettre és családjára nem vonatkoznak a zsidók mozgási korlátozására vonatkozó intéz-

kedések[”]. Tehát járhatok az engedélyezett időn kívül is. Ez értékes könnyebbítés.

Tudva azt, hogy a művészekre vonatkozó könnyítést a Képzőművészeti Társulat választmányában Te kezdeményezted, hálással köszönöm eredményes fáradozásodat.

Az Aurora urait üdvözölve vagyok őszinte, hálás tisztelőd,
Bpest, 1944. VI. 25.

Telcs Ede

Ui. Ezt a pár sort küldönccel juttatom kezeidhez.

— * —

38. kép: Erzsébet királyné IV. szoborpályázat (1916)

3.3. AZ ERZSÉBET KIRÁLYNÉ-SZOBORPÁLYÁZAT

Ferenc József felesége, Wittelsbach Erzsébet bár nem volt magyar, hiszen Bajorországban született (éppen úgy, mint első királynénk, a kereszténység terjesztésében is jelentős Gizella), mégis a legnépszerűbb magyar királyné volt, így méltán tarthatjuk számon. Már fiatalon azonosult érzelmeinkkel, gondjainkkal, megtanult magyarul, sokat tett értünk. Meleg, érzékeny lényével elütött a császári udvar rideg világától. Tudatosan vállalta szerepét a merev politizálás ellen, a megbékélés előmozdításában. Mi is ragadta meg kortársait és az utókort, a minden rendű és rangú embereket, politikusokat? Ahány ember, anynyiféle válasz adható erre, és személyisége varázsának titka még így sem fejthető meg teljességgel. Szeretetreméltó, függetlenségre törő lénye eleve rokonszenvessé tette.

Szerette a magyarokat, szerette az igazságot, viszonzta az iránta megnyilvánuló érzéseket, romantikus vonásai eszményi magasságokba emelték. Nemes gesztusaival reményt adott az embereknek, elvesztett gyermekei miatt érzett fájdalom természetes emberi érzéseket fakasztott, magánya megrendítő volt. Az antik görög kultúra iránt érzett vonzalma is egyfajta tiszta vágyódást fejezhetett ki a szépség, az elmúlás, a letűnt világ iránt. Hibáit, különbségeit mindezek a tulajdonságok feledtették. Mártírsorsú királynénk talán e természetes emberi tulajdonságokért örvendhetett életében osztatlan népszerűségnek, melyben szerepet játszhatott ismert szembenállása az udvarral. Halála után

39. kép: Erzsébet királyné fejszobra (1916)

is azért övezte, és talán övezi ma is a magyar nemzet tisztelete és kegyelete.

A sors kegyeltje lehetett volna, de az érzések, érzelmek és a valóság feszítő ellentmondásai beszűkítették mozgásterét, lehetőségeit. A szabadságvágy és a kötöttség, a mítosz és a valóság, a titokzatosság és az egyszerűség ellentmondásai, a költőiség és a hétköznapi szenvedései, romantikus élet-érzései, családi tragédiája adták személyiségének sejtelmes, ám mélyen emberi, igaz vonásait.¹⁵⁸

Talán az előbbieken felvázolt néhány gondolat érthetővé teszi, hogy megannyi művész képzeletét – így Telcs Edéét is – megragadta e tragikus sorsú királyné személye.

Az elmúlt száz esztendő alatt az Erzsébet királynét bemutató, megjelenítő és ihletett, sokszor idealizált és művészi alkotásoknak¹⁵⁹, írásoknak, emlékeknek, családi emlékezőseknek hosszú a sora.¹⁶⁰

158 Ennek a fejezetnek alapját a *Magyar Nemzet* című napilapban megjelent írás képezi. (Horánszky Nándor: Emlékképek Erzsébet királyné életéről. *Magyar Nemzet*, 2000. november 18. (szombat), Magazin mell. 27. p.

159 Legutóbb az Erzsébet királyné-emlékvé alkalmából, szakdolgozat részeként, értékes összeállítás jelent meg, bőséges jegyzetekkel: Boróczy Dániel: Erzsébet királyné magyarországi posztumusz portréi, 1898–1916. címen. Az írás hivatkozik Vörösmarty Virág munkájára is: Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezőhelyei tükrében, 1898–1914. *Budapesti Negyed*, 2006. 2–3. sz. Forrás: – <http://www.kiralyikastely.hu/erzsebet/index.php?mid=45>. – Erzsébet királyné emlékező képek a képek a képeken. Budapest, 2007, Kossuth K.

160 A múlt mozaikjaiból családom emlékképeit kíséreltem meg összegyűjteni, s néhány budapesti alkotásra felhívni a figyelmét az olvasónak, hiszen az Erzsébet királynét ábrázoló összes művészeti alkotás bemutatásához több kötetre is szükség lenne.

Ma is köztudomású Erzsébet királyné rokonszenve, megbecsülése, tisztelete *Deák Ferenc* iránt, akinek halálakor gyásza jeléül a ravatalnál a királyné is elhelyezett egy örökzöld koszorút. A koszorúzás megható pillanatát örökíti meg *Holló Barnabás*nak a Magyar Tudományos Akadémia épülete előterében látható fehér márvány domborműve, amely azt a jelenetet örökíti meg, ahogyan a királyné megkapó szomorúsággal áll a haza bölcsének ravatalánál. A történelem ritka szép pillanata: az erkölcsi értékek, emberi kapcsolatok kőbe zárva, vagyis a királyné tisztelete, megrendültsége a legpuritánabb,

Lássuk most az Erzsébet királynéről kiírt szoborpályázatokat hosszú történetét.

E helyütt elsősorban csak Telcs Ede pályázatairól emlékezem meg. Telcs pályázata egyes darabjainak négy fényképfelvétele látható képeinken.¹⁶¹

Telcsnek szinte egész alkotó pályáján végigvonul, miként sok pályatársának életén, az Erzsébet királyné-emlékmű ügye. A királyné halála után hamarosan kiírták a pályázatot, melyet azután rendre megismételtek.¹⁶²

1902 és 1919 között öt szoborpályázat volt. Ezek nehéz feladat elé állították a művészeket. Kettős feladatnak kellett

legönzetlenebb magyar politikus előtt. – *Zichy Mihály* is ezt a pillanatban rejlő lehetőséget ragadta meg egykori festményén, a történelmi gesztus marandóságának megjelenítésére.

A Képzőművészeti Főiskolán is állt egy mellszobor az első emeleti lépcső fordulójában, de 1945 után eltűnt onnan. (Dr. *Borsos Józsefné* szíves közlése, kinek édesanyja ült egykor modellt Telcs Edének.) – Megemlíthetjük még a festmények közül *Benczúr Gyula* híresen szép alkotását.

161 Telcs Ede által dedikált, a család tulajdonában lévő képek:

- a) III. Erzsébet emlékműpályázat – Dedikálva (aláírás): „*Telcs Ede 1916*”
- b) IV. Erzsébet emlékműpályázat 1. Telcs Ede. Dedikálva: „*Horánszky Lajos úrnak hálás tisztelettel – 1916. VII. 16. Telcs Ede*”
- c) V. Erzsébet emlékműpályázat 2. Telcs Ede. – Dedikálva: „*Horánszky Lajosnak szeretettel – 1919. II. 2. Telcs Ede*”
- d) Telcs Ede pályázati műve dátum, aláírás nélkül (mellszobor)

162 Erzsébet királyné szobrára kiírt pályázatok (*Forrás: Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, [1934?] 408–415. p.) – Lásd még a 162–166. sz. jegyzeteket.*

I. pályázat 1902. január 22. (18 pályamű) – 3. helyezett *Telcs – Tőry Emil* építész

II. pályázat 1902. május. Határidő: 1903. május 31. (25 pályamű) – 3. helyezett *Telcs – Tőry Emil*

Térrendezési pályázat I. 1909. március II. 1910. október

III. pályázat Határidő: 1913. május 10. (25 pályamű) – 1. díj *Telcs – Györgyi Géza*

IV. pályázat. Határidő: 1916. június 1. – 1. díj *Telcs – Györgyi Géza – Bánffy Miklós*

V. pályázat. Határidő: 1919. március 1. – 1. díj *Zala – Hikisch; 2. díj Telcs*

megfelelniük. Először a kiválasztott hely, a Várhegyen a Szent György tér és az Alagút melletti terület – már város- és térrendezési szempontból is – monumentalitást kívánt, és ezt az építménynek is ki kellett fejeznie. Ám ekkor megvolt a veszélye annak, hogy a királyné szobra nélkülözni fogja a bensőséges jelleget, hangulatot. Így tehát nem került szükségszerűen harmóniába az építészeti alkotás a szobrászművével. Megítélésem szerint ez volt az egyik oka a pályázatok sikertelenségének.

Telcs Ede mindegyik pályázaton részt vett – és helyezést vagy éppen első díjat is elért – három ülő (1902, 1903, 1916), s két álló (1913, 1919) alakos művével, de egyik szobrának felállítására sem került sor.

Az 1902-es I. pályázaton Telcs és Tőry Emil építész munkája a 10.000 koronás harmadik helyezést érte el. A félköríves emlékmű közepén ült a királyné, „mögötte (karcsú) oszlopnyaláb emelkedik a magasba három koronázó alakkal”. A királynétól jobbra és balra elkülönülő keretekben, három-három dombormű látható tiszteletet, hódolatot, megilletődöttséget, és egyben mozgalmasságot mutató, a nép különböző köreiből származó csoportokkal.¹⁶³

A II., 1903-as pályázaton ismét Telcs és Tőry munkája, szintén első kategóriába osztott pályamű lett.¹⁶⁴ Egyszerűbb és zömökebb lett az építészeti rész, magyaros elemekkel, de nem „emelkedik a múlt évi pályaterv művészi színvonalára”. „Sokkal érettebb a finoman átértzett és szépen megmintázott életteljes szobrászati rész, amelynek azonban kissé genreszerű volta esik kifogás alá, ami első sorban a főalaknál (a királynénál) jut kifejezésre, annak hátrányára.” A királyné itt is középen ül, antik mintázatú trónon, a későbbi, 1916-os

163 *Lyka Károly: Az Erzsébet-emlékmű. Művészet, 1902. 105 – 110. p.*

164 *Uo. 1903. 238., 243. p.*

elképzeléshez hasonlóan. Tőle jobbra és balra egy-egy szoborcsoporttal, jellegében hasonlóan az első megmintázáshoz. Mögötte itt is sugárnyaláb látható, ám nélkülözve a könnyedséget. A királyné elgondolkodva, kissé előre hajolva ül, jobb kezével elegáns mozdulattal támasztva a fejét. A zsűri a pályázatok között „nem talált abszolút műbecsű és kivitelre alkalmas művet”.¹⁶⁵

Tíz év múlva – 1913-ban – került sor a III. pályázatra. Telcs ekkor Györgyi Géza építésszel megnyerte a 15.000 koronás első díjat. A pályamunkák közül a legáttekinthetőbb, ezért meggyőző erejű ez az emlékmű. A zsűri a „legjobbnek és legmegfelelőbbnek találta a királyné szobrát és az egész szobrászati kiképzést”.

40. kép: Erzsébet királyné
III. szoborpályázat (1913)

A pályázati beszámoló a továbbiakban ekképpen méltatja a pályaművet. Az emlékmű tengelyében a királyné szobra áll. A szobor két oldalán relief. A baloldalon a „nő a gyermeket tartja a királyné, mint áldást osztó nap felé”, jobboldalt „a férfi felajánlja – vitam et sanguinem – kardját és minden dicsőségét. A zárt hemiciklus [négy üres fülkére tagolt] falsíkján a pillérek tövében szimbolikus csoportok nyertek elhelyezést. Az emlékmű stílusa antikizált, az anyag a rozsdaszínű ruszkikai márvány, a támfalak és szerkezeti alkat-

165 Az Erzsébet-emlékmű második pályázata. Uo. 1903. 276-280. p. –
Idézetek sorrendje: 279., 276. p.

részek(!) pátyi mészkőből vannak gondolva.” „Az emléktér közepére vízmedencét és dús növényzetű kertet terveztek”¹⁶⁶

A szobor álló alakja kissé hasonlít az V. pályázaton szereplő rózsát tartó Erzsébethez, a királyné magyaros hosszú ruhában áll nemes egyszerűséggel. A művész a koronázás idején készült fénykép alapján készítette munkáját. A királyné leeresztett jobb kezében legyezőt tartva, másik kezét szívére helyezve, tekintetével, s kissé hátravetett fej- és testtartásával a mesterkéeltség legkisebb jele nélkül azonnal kapcsolatot teremt a szemlélővel. Egyszerre érezzük a tekintetével és könnyedségével vonzó, mégis távolságtartó királynét.

A IV., 1916-os pályázattal újra az első díjat vitte el Telcs, Györgyi Géza és Bánffy Miklós építészekkel. E pályázaton Bánffy sikeres architektúrát tervezett, karcsú ión oszlopokból álló, nyílt köröndöt. Ennek közepén lett volna elhelyezve Telcs szobra, mely a királynét antik görög ruhában, ékes mintázatú trónon ülve ábrázolta. Tekintete messze néz, arcán az időtlenség szépségével, melyet egyszerű hátrafésült hajviselete még jobban kiemel. Erzsébet láb- és kéztartásával mintha kimozdulna ebből a mozdulatlanságból: az egész alak hullámzó testhelyzetével eleganciát és kényelmet sugall. Ez az ellentét dinamikát ad a szobornak. Erzsébetnek a görög kultúra iránt való nagy rajongását Telcs a legnemesebb formában örökítette meg. Egyesek éppen azt hiányolták, hogy Erzsébet nem mint magyar királyné jelenik meg a művön. A szobor harmonikus, plasztikus volt, s mai szemmel is tökéletesre sikerült. A szobor bár megnyerte az I. díjat, de – talán az akkori háborús viszonyok

166 Az Erzsébet-emlékmű [harmadik pályázata]. *Művészet*, 1913. 206–213. p. *Idézetek*: 207. p.

miatt is – kivitelezésére nem került sor, a magyar szobrászat örök kárára.¹⁶⁷

Az V. pályázatra (1919) készült terv hasonló volt az 1913-as pályázatra benyújtott munkához. Telcs Edének – e pályázat-sorozatban – megítélésem szerint a legkevésbé sikerült alkotása a második helyezést kapta. Az első díjat Zala György nyerte el.

41. kép: Erzsébet királyné
V. szoborpályázat (1919)

Ez a Telcs-mű álló alakos. A távolba tekintő, antik lepelserű ruhában álló királyné kissé merev arckifejezését ellensúlyozza az alak enyhe mozgást kifejező ábrázolása, kezében rózsák, egyikkel magához ölelve, másikkal könnyedén tartva a virágokat, mindenképpen méltóságot sugároz. Lehet, hogy a művész Szent Erzsébethez kívánta hasonlítani királynénkat? Erre ma már nem tudunk válaszolni, de talán van ilyen sugallata is a műnek.

Az első díjas Zala György Erzsébet királyné-szobrát végül 1932-ben állították fel.¹⁶⁸

167 Az 1916. június 27-i eredményhirdetést követően az emlékmű országos bizottsága *Tisza István* miniszterelnök vezetésével november 4-én úgy döntött, hogy nem adja ki a kivitelezési engedélyt. Az első két díjazott azonban a meghirdetett új pályázaton részt vehetett. Az emlékmű helyeül szintén a Várhegyet jelölték ki. *Művészet*, 1916. 81–82. p. – Krónika rovat

168 *Ybl Ervin* ekképpen méltatja *Zala György* akkor még az Eskü téren felállított szobrát: „csak érintjük, hogy *Erzsébet királyné* padon ülő alakjának széles, lágy festőisége nincs összhangban a tempietto klasszikus stílusával. Szobrász és építész (*Hikisch Rezső*) egymástól függetlenül dolgozott. [...] Sikerült neki *Erzsébet királyné* varázslatos lényét, föntségét, utolérhetetlen báját valószerűen, de

Telcs e szobrai mellett megalkotta – feltehetően nem pályázatra – a királyné fejszobrát. Határozott arcéle ellenére harmonikus nyugalmat sugároz, mely szinte az elvont szépség jelképe is lehetne. A haj fonata, a kendő természetes esése, annak finom redői keretezik, és teszik emlékezetessé a királyné nemes vonásait. Fokozza ezt a hatást, hogy a redőkkel ellentétes irányból tekint ránk Erzsébet.¹⁶⁹

Ez a nem erős, de mégis határozott ellentéteket felhasználó művészi megoldás jellemzi különben az itt megidézett Telcs-munkákat és emeli ki a hétköznapiakból összhangjával, klasszikus szépségével, egyszerűségével, nemes nyugalommal, bájával, nőiességével, előkelőségével a nézőt magával ragadó Erzsébet királynét.

Végül is Telcs Edének díjai, szobrászi kvalitásainak ellenére – sajnos, egyetlen, a pályázatokon benyújtott Erzsébet királyné-alkotása sem készült, el a magyar művészet nagy kárára.

a művészet emelkedett nyelvén megörökíteni.” (Ybl Ervin: Zala György művészete. Magyar Művészet, 1937. 329-337. p.) – Erzsébet királyné szobráról (337. p.) – Lásd még az Emlékképek című 1. fejezetet.

169 Maga a fej Telcs Ede 2008-as emlékkiállításán a bajai Nagy István Képtárban volt látható. Egyébként a Türr István Múzeum tulajdona.

3.4. „BÁBÁSKODÁS” AZ ALSÓSZTREGOVAI
MADÁCH-SÍREMLÉK LÉTREHOZÁSA KÖRÜL
(RÉSZLETEK A LEVELEZÉSBŐL, LEVÉLVÁLTÁSBÓL)

Az emlékmű kivitelezésére Telcs Ede tanácsára Rigele Alajos Pozsonyban élő magyar szobrászt¹⁷⁰ kérték fel, aki a megbízatást el is vállalta. A két művész kapcsolata a bécsi Képzőművészeti Akadémián kezdődött. Rigele alsósztrigovai munkájához Telcs Ede adott tanácsokat és nyújtott segítséget a kivitelezés során is, többször a helyszínre utazva. Rigele Telcs Edével együttműködve tovább finomította elképzeléseit, amelyeknél a környezet adottságait is figyelembe vették. Telcs egyébként részt vállalt sok felmerülő probléma megoldásában, és sok esetben betöltötte az összekötő szerepét is. Telcs Edének e nem köztudott tevékenységéről, szerepéről e munkában kívántunk megemlékezni.

A zsűri tagjai között Berzeviczy Albertet¹⁷¹, Telcs Edét és Voinovich Gézát¹⁷² említhetjük meg.

A Madách-síremlék történetére vonatkozó fennmaradt anyag számos fényképen és néhány tervvázlaton kívül tartalmazza a Rigele Alajos és Telcs Ede közti levélváltást, Horánszky Lajosnak az ez ügyben való tevékenységére, kapcsolataira utaló leveleket, a Rigelével való levelezést. Telcs e szoros és rendszeres kapcsolaton felül még a költségvetés ügyeiben is szerepet játszott. Közvetítő szerepe volt, amit ő nagy tapintattal el is végzett.

170 Rigele Alajos (1879–1940) Pozsonyban élt szobrászművész. Munkásságáról számot ad Lehel Zsolt könyve: Rigele Alajos. (Budapest, 1977, Corvina [Pozsony], Bratislava.)

171 Berzeviczy Albert (1853–1936) kultúrpolitikus, az MTA elnöke (1905-1936)

172 Voinovich Géza (1877–1952) irodalomtörténész, az MTA főtítkára (1935-1949)

A levelek egyébként Telcs tevékenységének elismerését is kifejezik, a köszönet mellett (Horánszky Lajos levele 1936. július elejéről; Jegyzőkönyv a Kisfaludy Társaságnak 1936. október 14-én tartott rendes havi üléséről, s természetesen Rigele Alajos több levele /1936. február 18., június 4., október 19., december 24./).¹⁷³

Csak hálával lehet emlékezni a jelentős és szerény művészre, Rigele Alajosra, az MTA és a Kisfaludy Társaság egykori nagyhírű elnökére, Berzeviczy Albertre, Telcs Ede kiváló szobrászművészünkre, valamint a felvidéki magyarság önzetlen munkásaira, így Giller János ügyvédre,¹⁷⁴ hogy csak néhányukat nevezzük meg. Ők – Horánszky Lajossal együtt – önzetlenül, „csupán” hazafias meggondolásból vállalták ezt a tiszteletreméltó, mindazonáltal sok nehézséggel járó munkát.

Nem volna teljes a kép, ha nem utalnánk arra, hogy Telcs Ede indult egy Budapesten felállítandó Madách-szobor pályázaton is. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy e törekvéseben az Alsósztrégován felállított emlékmű is ösztönözte a művészt. (Telcs pályaművéről Falus Elek értékelését lásd a 2.2.3. részt, illetve a 86. sz. jegyzetet.)

Telcs Ede hozzáállásáról és művészi elgondolásairól az alábbi dokumentumok kiteljesítik az eddig róla kialakult képet. Ezek Telcs sokoldalúságára utalnak, gondoljunk akár

173 A fent mondottakról az MTA Kézirattárában található (MTAKK-Ms 10.741) dokumentumok és levelek is meggyőzik az Olvasót. Aki a munkálatok kiterjedt összefüggéseiről többet kívánna megtudni, az arról a korábban említett Az alsósztrégovai Madách-síremlék című munkából (Budapest, 2005.) részletesen tájékozódhat.

174 *Giller János* (1886 – 1956) ügyvéd, politikus, mint a Magyar Nemzeti Párt tagja a csehszlovákiai törvényhozás képviselője. 1945 után letartóztatták, meghurcolták. Budapesten halt meg. A Farkasréti temetőben nyugszik.

a környezet és a szobor összehatására, méreteire vonatkozó megjegyzéseire, józan ítélőképességére, s arra a visszafo-gottságra, hogy nem kívánt változtatni Rigele művészi kon-
cepcióján.

A levelek közül csak azokat közöljük, melyek Telcs Ede művészi vonatkozású észrevételeiről adnak számot, vagy fontosabb utalásokat tartalmaznak. A korabeli helyesírást és szóhasználatot, az esetleges hibákkal együtt – a szoká-
soknak megfelelően – meghagytuk, nem javítottuk.

1935

1. POZSONY-BRATISLAVA,

1935. DECEMBER 17. – RIGELE ALAJOS KÉZÍRÁSOS LEVELE

TELCS EDÉHEZ A MŰVÉSZ KIVÁLASZTÁSÁRÓL. –

(MTAKK-Ms 10.741/63)

Tárgy: Rigele köszönetnyilvánítása, hogy Telcs ajánlására ő készítheti a Madách-emlékművet.

Igen tisztelt Kolléga Úr!

*Köszönettel vettem nagybecsű sorait, melyekből örömmel lát-
tam, hogy még emlékszik rám. Fogadja hálás köszönetemet,
hogy Horánszky úrnak ajánlott, kinek szíves látogatását érdek-
lődéssel várom. Címem Štefanik út 27/a. Lakásom és szerény
kis „műhelyem” ugyanabban a házban van.*

*Kedves levele felidézte bennem a régi közös emlékeket, saj-
nos az idő kereke azóta nagyot fordult, s hozzá nem éppen elő-
nyünkre. Remélem és kívánom, hogy a sors igen tisztelt Kolléga
úrral nem olyan mostohán bánt.*

*Igen örülnék, ha többet is hallhatnék Önről és maradok, szí-
ves figyelmét még egyszer köszönve
kiváló tisztelettel igaz híve*

42. kép: Telcs Ede és Rigele Alajos
a Madách síremlék makettjével

1936

2. POZSONY, 1936. FEBRUÁR 18. – RIGELE ALAJOS KÉZÍRÁSOS
LEVELE TELCS EDÉHEZ – (MTAKK-Ms 10.741/65-66)

Tárgy: Helyszíni szemle. Az emlékmű tervezetei, két fény-
képmelléklettel

Igen tisztelt Barátom!

Megbeszélésünk alapján két tervezetet mintáztam, melyet azon kéréssel küldök el Neked, igen tisztelt Barátom, hogy ezeket megbírálni és véleményedet róluk esetleges korrektúráddal velem tudatni méltóztassál. Ha lényeges kifogásaid nincsenek, úgy légy szíves és mutasd őket Horánszky igazgató úrnak, hogy ők a két tervezet közt választhassanak.

[Az MTA Kézirattárában őrzött két változat fényképe]:

- 1. kép: Repülésre kész sasmadarat ábrázol egy oszlopon, amelyen a Madách-relief balra néz. Lent magányos férfialak látható.*
- 2. kép: Alacsonyabb oszlopon kitárt karokkal égbe törő ifjú, akitől a lepel könnyedén omlik le (kontraszt!) Ezen az oszlopon szintén relief, de az jobbra néz. Lent magányos férfialak látható. Az 1936. március 14-i levél ennek a változatnak elfogadásáról ad hírt.*

3. (MTAKK-Ms 10.741/47)

Ez az írás valószínűen Telcs Ede korábbi (1936. május 14-i) javaslatát mutatja be, hiszen Rigele ezt Telcsnek június 4-én megköszönte.

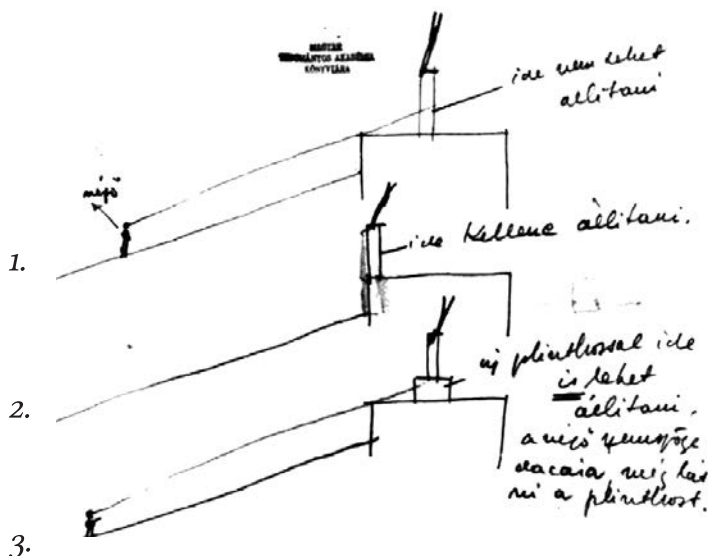
A régi Madách kriptá lejtőn fekszik. Kb. 6 m széles lehet és 1-1.5 m magas. Ha erre 1.20 m magas új kriptát emelünk, ennek tömege majdnem 2,5x7 m nagyságú lesz. Ezt lehetetlen úgy felhasználni, hogy közvetlen talapzata legyen a szoborpostamensnek [oszlopszéknek]. A figurához mért postamens semmi esetre sem lehet több 70-80 cm-nél, úgy hogy számszerűleg is kilencszerese a kriptá. Perspektívában pedig természetesen az alacsonyabban, tehát a nézőhöz közelebb fekvő kriptatömb fog még jobban kidomborodni. E tömbbe már azért sem lehet

közvetlenül a stélát [sztélét, oszlopot – H. N.] komponálni, mert csak egészen a szélére lehetne elhelyezni. Minél beljebb helyezük a kriptá felületén, annál több vágódik el a felfelé jövő néző szemszöge által a szoborpostamensből.

Helyes lenne a felmagasított kriptát mintegy talajnak felhasználni és erre új kompozíciót állítani megfelelő kisebb (!) plinthossal. A plinthoszt aszerint lehet magasítani, ahogy nagyobbodik a postamens távolsága a néző oldala felől eső kriptaszéltől. A kriptára helyezendő új kompozíciót a művészre kell bízni.

Rajz a plinthosz (oszloplábazat) elhelyezésével kapcsolatban:

1. Ide nem lehet állítani.
2. Ide kellene állítani.
3. Új plinthossal ide is lehet állítani. A néző szemszöge dacára még látni a plinthoszt.

43. kép: Telcs Ede rajzos vázlata az oszloplábazat elhelyezésének lehetőségeiről

4. [POZSONY], 1936. JÚNIUS 4. – RIGELE ALAJOS KÉZÍRÁSOS
LEVELE TELCS EDÉHEZ (7 FÉNYKÉP) –
(MTAKK-Ms 10.741/65-72)

Tárgy: Beszámoló a helyszíni szemléről, s fényképmellé-
letek a készülő szoborról. (1. kép: Égbetörő ifjú leomló le-
pellel. – 2-6. kép: A szobor a hátsó tartó vassal, különböző
nézetekből. – 7. kép: Az átszellemült arc.)

Igen tisztelt Barátom!

*Legfőbb ideje, hogy ismét életjelt adjak magamról és a Ma-
dách-émlék ügyében informáljalak. Május 24-én fiammal
Stregován voltam kissé széjjelnézni. Hát bizony a nagyszerű
környezet megkívánja, hogy a szobor magasságát emeljük. 3.60
m magasságban állapodtam meg; a talapzatot nagybecsű taná-
csod szerint szintén emeltem.*

*Mellékelten néhány felvételt küldök a szobor $\frac{1}{4}$ valódi nagy-
ságban készített mintája után. Egyelőre még agyagban hagy-
tam ezt meg, hogy n.b. tanácsodat kikérve, esetleges változtatá-
sokat eszközölhessek. Nagyon kérek tehát, hogy véleményedet
rövidesen megírni szíveskedj. Mozgalmas drapériát gondolok,
mely a test nyugodt ívelésével már szymbolikusan [sic!] is el-
lentétben áll. Sok vágyakozást igyekeztem belevinni, s azt hi-
szem ez sikerült is.*

*[...] A Te „bábáskodásod” mellett remélem, simán születik
majd meg az emlékmű.*

Szíves észrevételeidet előre is köszönve maradok hálás híved

5. POZSONY, 1936. AUGUSZTUS 31. –
RIGELE ALAJOS KÉZÍRÁSOS LEVELE HORÁNSZKY LAJOSHOZ,
TELCS ELLENŐRZŐ MUNKÁJÁRA UTALVA –
(MTAKK-Ms 10.741/52)

Tárgy: Az alsósztrigovai Madách-émlékmű s Telcs olaszországi utazása. (lásd a 3.2. rész. 5. sz. levelét)

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Telcs Ede szobrászművész értesített, hogy a napokban Rómába utazott és csak bizonytalan idő múlva visszatér (!). E hét valamelyik napjára akartam kérni látogatását, hogy az agyagban mintázott alakot megtekintse. Sajnos ez most az olaszországi utazás miatt nem lehetséges s én annyi ideig nem várhatok, mert a meghatározott terminusra az emlék nem készülne el. Ezért e héten még gipszbe öntetem az alakot, s rögtön az ércöntőnek elküldöm.

Én szigorúan az elfogadott mintához tartottam magam, s remélem, hogy feladatomat a kellő művészi komolysággal oldottam meg, s a megbízók megelégedését elnyerem. [...]

6. [POZSONY], 1936. OKTÓBER 1. – RIGELE ALAJOS GÉPELT
LEVELE [ÉS ELSZÁMOLÁS (10.741/53-54)]
HORÁNSZKY LAJOSHOZ – (MTAKK-Ms 10.741/55)

Tárgy: Az alsósztrigovai Madách-émlékmű – Rigele Alajos levele Horánszky Lajoshoz Telcs ellenőrző munkájának elmaradására utalva

Méltóságos Uram!

Múltkori b. [ma már valószínűen fel nem lelhető] levelében, melyhez a költő arcképe mellékelve volt, jelezni méltóztatott,

hogy Telcs kolléga uram szept. 20-25. között olaszországi útjáról hazatérve, Pozsonyba jön a szobor átvétele végett. Az alak gipszbe van öntve, már teljesen száraz, a ládák is elő vannak készítve a bepakkolásra, de k. kollega uram eddig meg nem jelent.

Azért bátorkodom Méltóságodat felkérni, tudatná velem, vajjon (!) T. kollega úr visszajött-e már és mi az oka annak, hogy ide nem jött. Talán beteg, vagy valamilyen más ok tartja őt vissza a pozsonyi látogatástól, melyet már nagyon várok, mert az idő múlik és én félek, hogy túl későn készülünk el és belejövünk nagyon a télbe.

Cziffery építőmester befejezte már a krypta építését, Horn kőfaragó mester most burkolja kőlapokkal a talapzat betonmagját, s nemsokára készen lesz vele. A bronzöntő is várja már a gipszöntvényt, melynek bronzba való kiöntéséhez 6 heti munka szükséges.

Telcs kollega uramnak is írtam, de a biztonság kedvéért Méltóságodhoz bátorkodom fordulni ezzel a tiszteletteljes kéréssel, hogy nekem a halasztás okát tudtomra adni méltóztassék. A célnak teljesen megfelelő [Madách] arcképért köszönetet mondván maradok mély tisztelettel.

Méltóságod hálás híve

Rigele Alajos 1926. október 19-én kelt, Telcs Edéhez írt levelében (MTAKK-Ms 10.741/78) tárgyalja az alsósztrégovai Madách-emlékmű fizetési módozatait. Ugyanebben a levélben szó esik egy Liszt Ferenc-portréről is:

7. POZSONY, 1936. OKTÓBER 19.
– RIGELE ALAJOS GÉPELT LEVELE TELCS EDÉHEZ –
(MTAKK-Ms 10.741/78)

Tárgy: Az alsósztrégovai Madách-emlékmű fizetési mód-
zatai, Liszt Ferenc portré

Igen tisztelt Barátom! [...]

*Kérlek, értesíts, ha a Liszt-fej ügyében¹⁷⁵ valamilyen megállapo-
dásra jutottál, hogy még idejében a Pestre való szállítás érdeké-
ben lépéseket tehessek.*

Tisztelő híved

A művész 1936. december 24-én tájékoztatja Telcs Edét, hogy „a nagy és szép feladat, mely elé Horánszkyék a Te jóvoltodból állítottak, szerencsésen befejeződött, f. hó 19-én állítottuk fel Strégován a Madách emléket”, írja, s az „íránta tanúsított jóindulatért” köszönetet mond.

175 *Lehel* Zsolt: Rigele Alajos (Budapest, 1977, Corvina, [Pozsony], Bratislava.) című könyvében a 378. sz. alatt láthatjuk az öregedő, ám nagy vitalitású Liszt Ferencet ábrázoló, igen kifejező plakettjét, melyről csak annyit tudunk, hogy magántulajdonban van. – Ugyanakkor – kapcsolatukat ismerve, összefüggés kereshető abban, hogy – Telcs ez idő tájt készítette el 1936-ban a fiatalabbnak ábrázolt Liszt Ferenc szintén kifejező, de nyugalmat sugalló érmét. Az érem hátlapján viszont nem a szokásos jelenetek láthatók. Ugyanis [Ispánki József és Telcs] „olyan művet emeltek ki, amely széles, több rétegű tartalmi vonatkozást hordoz. Liszt Szent Erzsébet legendája című oratóriuma magyar vonatkozású” [...] „Ahogyan a magyarságát mindig vállaló világpolgár Liszt, az elhagyott hazájára emlékező Erzsébet személyét megragadta, az érmészek úgy érezték, hogy zenéjében önmagáról is vall.” [...] „Ispánki érmén Szent Erzsébet figurája vagy Telcs érmén az alamizsnát [kenyeret] osztó királylány jelenete mindezeket a gondolatokat elevenítik fel, és egyszerre tolmácsolják Liszt magyarságát és művészetét.” – Liszt személye különben még számos művészt ihletett meg éremalkotásra. (L. Kovásznai Viktória: A magyar éremművészet néhány hazai Liszt Ferenc ábrázolásáról. In: Uő. Fejezetek a magyar éremművészet történetéből. Budapest, 1999. 96-98. p.)

4. Függelék

A.
TELCS EDE DÍJAIBÓL, ELISMERÉSEIBŐL

B.
A SZOBROK (AVATÁSOK) IDŐRENDJE

C.
IRODALOM

D.
KÉPEK

A.
TELCS EDE DÍJAIBÓL, ELISMERÉSEIBŐL

- [189?] Füger aranyérem
- [1894] Antwerpen: Medaille II. Classe.
- [1896] Ő Felsége Ferenc József az Országos Magyar Képzőművészeti társaság kiállításából megvette *A két bornemissza* gipsz szobrát.
- [1896] Az állam megvásárolta *Góliát* bronz- és *Földműves* terrakotta szobrát. (*Művészet*, 1903. 73. p.)
- [1899] Az állam megvásárolta *Enyelgés* márványdomborművét. (Uo. 1911. 138. p.)
- [1900] Az állam megvásárolta az *Öreg asszony* terrakotta szobrot. (Uo. 1911. 139. p.)
- [1901] Az állam megvásárolta a *Kis fiú* bronz szobrát. (Uo. 1911. 139. p.)
- [1901] Az állam megvásárolta a *Kis szégyenlős* terrakotta szobrot. (Uo. 1911. 140. p.)
- [1901] Az állam megvásárolta *Díszedény* bronz szobrát. (Uo. 1911. 140. p.)
- [1901] 1901-ben a Képzőművészeti Társulat téli tárlatán a 600(?) koronás, 2. kategóriás Ráth György-díjat a *Háziszer* terrakotta plasztikai művéért kapta.
- [1902] Az állam megvásárolta a *Földműves* terrakotta szobrát. (Uo. 1911. 140. p.) (Ismételt megvásárlás vagy téves adat?)
- [1902] A Múcsarnok 2000 koronás Röck Szilárd-díját 1902-ben nyerte el a gipszszobor férfi *Tanulmányfejjel*. (Uo. 1903. 12., 64. p.)
- [1902] Ugyanebben az évben (1902) a torinói nemzetközi iparművészeti kiállításon ezüstéremmel jutalmazták. (Horti Pál Diplome d'honneur elismerést kapott.) (Uo. 1902. 354. p.)

- [1903] A drezdai nemzetközi kiállítás kis aranyérmét nyerte el.
- [1904?] a St. Louis-i világkiállításon ezüst vagy aranyérmét(?) (MDK-C-I-20/19. 6. o.) kapott. (Lásd uo. 1904. 406. p.).
- [1908] „A király a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki Telcs Edét, Kallós Edét és Márkus Gézát a magyar művészet körül szerzett érdemeikért.”
- [1908] 1908-ban a Műcsarnok téli (tárlatán) kiállításán Állami Nagy Aranyérmét kapott a márvány női *Tanulmányfejért* (rusztikus alapon). Ugyanezért a Lipótvárosi Kaszinó 1000 koronás díját is megkapta (Uo. 1909. 43., 46., 56. p., fénykép: 1911. 125., 130., 144. p.; Lásd még Telcs – Solymos i. m. 8. p.)
- [1910] Bruxelles: ezüstérem.
- [1912] Róma: pénzdíj.
- [1915] [1904?] St. Louis (Amerika): aranyérem.
- [1923] Díszoklevél
- [1925] Monza: Diploma h'onore.
- [1930] Barcelona: Diploma de Honor
- [1937] Paris: Grand prix.

Forrás: Telcs Ede levele (1944. május 7-i, 7. levél: lásd a 3.2. részben), továbbá a *Művészet* című folyóirat különböző évfolyamai, illetve az 1911-es évben: Visszapillantás a Magyar Képzőművészeti Társaság 50 éves múltjára. (Írta és összeáll.): *Szmrecsányi Miklós*. Uo. 1911. 99–155. p. – Előbbi munkában: „Adatok a Társulat ötvenéves múltjából”.

B.

A SZOBROK (AVATÁSOK) IDŐRENDJE

- [1901.] Szabadka *Erzsébet királyné* szobra
- [1903.] *Deák Ferenc* domborműve.
Emléktábla a Nagykanizsai Piarista Gimnázium épületén. (*Vasárnapi Újság*, 1903. 701. p.)
- [1905.] június 6. *Barabás Miklós síremlékét* leplezik le.
(*Művészet*, 1904. 81. p.; 1905. 270. p. – Hazai krónika)
- [1906.] június 1. Leleplezték Kecskeméten *Kossuth Lajos* 3.20 m *szobrát*. (Alapzat Tőry Emil)
(*Művészet*, 1906. 422. p. – Hazai krónika)
- [1907.] szeptember 9-én leplezték le *Szilágyi Dezső szobrát* Telepesen. (*Művészet*, 1907. 339. p.)
- [1908.] május 24. Leleplezik a Gizella (ma Vörösmarty) téren a *Vörösmarty szobrot*. – (Irodalom: Sajó Aladár: A Vörösmarty-szobor. A budapesti Vörösmarty-szobor története. Kiad. a Szoborbizottság. Budapest, 1908. Illusztrált.) – (Szépművészeti Múzeum Könyvtára: 8048) (*Művészet*, 1908. 272. p.)
- [1910.] június 3-án leplezik le *Horti Pál síremlékét* Telcs szobrát és Maróti Géza építész munkáját. (*Művészet*, 1910. 312., 350. p.)
- [1911.] június 18. Felavatják *Munkácsy Mihály síremlékét* a Kerepesi úti temetőben. – (Munkácsy Mihály síremléke. [Beszámoló az avatásról.] *Művészet*, 1911. 266–271. p. – Fényképekkel)
- [1930.] Jászakisér, I. *világháborús emlékmű* felavatása
- [1978.] Makón elhelyezték *Hollós Kornélia mellszobrát*

C.
IRODALOM

- Bárdos Artúr: A Műhelyben Telcs Edénél. *Egyetértés*, 1906. december 3.
- Telcs Edénél. [Írta: (r. a.)] *Jövendő*, 1906. május 20.
- Bánáti Tibor: Telcs Ede. In: *Bajai arcképcsarnok*. Baja, 1996. 176–182. p. – Bajai dolgozatok 11.
- Berényi Zsuzsanna: A „Petőfi” szabadkőműves páholy érme. *Az Érem*, 1994. 2. s. 24–27. p.
- Bródy Sándor: Egy építész [Márkus Géza] ötletei. *Művészet*, 1906. 303–310. p.
- Elek Artúr: A magyar éremszobrászat öregei és ifjai. *Művészet*, 1908. 3. sz. 169–177. p. (Telcs munkája anyjáról – fénykép) *Újraközlve*: Művészek és műbarátok. Válogatott képzőművészeti írások. Szerk. Timár Árpád. Budapest, 1996, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. 14–19. p.
- Erdélyi Árpád: A Madách-szobor pályázat. *Művészet*, 1938. 16/17. sz. 58–59. p.; Képek: 58–62. p.
- Az Erzsébet-emlékmű második pályázata. *Művészet*, 1903. 238., 276–280. p.
- Erzsébet királyné szobra Szabadkán. [Írta]: T. K. E. *Vasárnapi Újság*, 1901. 31. (augusztus 4.) sz. 496–497. p.
- Fadrusz János (1858–1903) *Vasárnapi Újság*, 1903. 725–727. p. – További képek: 728–730. p.
- Fónagy Béla: A Szépművészeti Múzeum érem- és plakett-gyűjteménye. *Magyar Művészet*, 1929. 23–33. p. (A cikk számos Telcs-érmét is bemutat.)
- A [harmadik] Erzsébet-emlékmű [pályázat]. *Művészet*, 1913. 206–213. p. Telcsre vonatkozóan: Erzsébet emlékmű pályadíjnyertes munkái. *Művészet*, 1913. 205–236. p.

- Illusztráció: 205, 208–210, 212–213, 216–217, 220–221, 224–226, 228–229, 232–233, 236. p.
- Hudi József: Herend története. Veszprém, 1998.
- H[uszár] L[ajos]: Dr. Procopius Béla. (1868 – 1945) *Numizmatikai Közlöny*, 1945–1946. 3–5. p.
- Janzsó Tamás: Hüvelyk Matyi visszatért. *Hegyvidék*, 2007. november 28. 11. p.
- Kende Béla: Nő a művészetben. *Művészet*, 1936. 57–60. p. Távolatok
- Koronázási Album. Az *Érdekes Újság* kiadása. Budapest, 1917. (Szépművészeti Múzeum Könyvtára: 19.771-130.350)
- L. Kovásznai Viktória: Fejezetek a magyar éremművészet történetéből. Budapest, 1999, Argumentum K. Magyar Numizmatikai Társulat, 168 p. – (MTA 952.626)
- Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, [1934?]
- Lyka Károly: Az érem- és plakettművészet stílusa. *Művészet*, 1910. 273–291. p.
- Lyka Károly: Az Erzsébet emlékmű. *Művészet*, 1902, 105 – 110. p.
- Magyar Művészet* (Szerk. Majovszky Pál.) 1925-1948/49.
- Márkus László: Két magyar szobrász. (Kallós Ede, Telcs Ede.) (*Művészeti Krónika*, 1904? I. 6. Forrás: *Művészet*, 1904. 278. p.)
- Márkus László: Telcs Ede. *Művészet*, 1904. 73–79. p. (Képek: *Képmás mellszobor*. Uo. 76. p.; *Képmás férfi fejszobor*. Uo. 77. p.; *Madame Louisa Germain* 1819–1903. Plakett. Uo. 79. p.)
- Telcs Ede. [Írta: m. g.] *A Hét*, 1902. november 16.
- Mendlik, Oscar (1871–1963) *Hongaarse zee-en portreschilder te Aerdenhout*. (Lariksdreef, Grad de Graaf. 2005?; Magyar nyelvű összefoglaló: 190–192. p.) (Szépművészeti Múzeum Könyvtára: 23.843)

- Művészet.* (Szerk. *Lyka Károly.*) 1902 – 1916/18.
- Művészet.* (Szerk. *Kende Béla.*) 1936 – 1944.
- Nádai Pál:* A koronázás iparművészete [képekkel]. *Magyar Iparművészet*, 1917. 1/3 sz. 29-30. p.
- Procopius Béla:* Die Geschichte der ungarischen Medaille- und Plakette von 1848 bis 1932. In: *Huszár Lajos – Procopius Béla:* Medaillen- und Plakettkunst in Ungarn. – II. Teil. Budapest, 1932, Verlag des Vereins der Medaillen-freunde. 440 – 450. p.; LII-LV. t.
- Sajó Aladár:* A Vörösmarty-szobor. A budapesti Vörösmarty-szobor története. Kiad. a Szoborbizottság. Budapest, 1908. Illusztrált. – (Szépművészeti Múzeum Könyvtára: 8048)
- A szecesszió Szabadkán. – Secesija v Subotici.* Mirko Grlica, Olga, Kovačev Ninkor et al. Szerk. Boško Krstić. Budapest, Szabadka, 2002, Književna zajednica Subotica. Íróközösség Szabadka. – (Szépművészeti Múzeum Könyvtára: 22.239)
- Telcs Ede* jubilál. *Magyar Iparművészet*, 1940. 110. p. Krónika
- Tóth János:* Az Éremkedvelők Egyesületének (ÉKE) szerepe a magyar éremművészetben. [Budapest, 2006, ÉKE.] 86 p.
- Ybl Ervin:* Zala György művészete. *Magyar Művészet*, 1937. 329 – 337. p.
- Zimmermann Lajos:* A negyvenéves Magyar Numizmatikai Társulat. *Numizmatikai Közöny*, 1941. 3–18. p.

D.
KÉPEK

Borító 1. Telcs Ede: Önarckép (1931) (Magántulajdon)

1. IV. Károly Koronázási ajándék-szekrénye (Bánffy Miklós tervezete Telcs angyalalakjaival) (Koronázási Album. Bp. 1917. 134. p.)
2. Berzeviczy Albert emléktáblája az egykori Sáros megyei Berzeviczén. (MTA – Fotótár)
3. Hubay Jenő síremléke a Fiumei úti Sírkertben. (Fotó: *Horánszky Katalin*)
4. Prielle Kornélia fejszobra (1901) (Baja, Türr István Múzeum)
5. Telcs Ede tanulmányrajza Horánszky Lajosról (Magántulajdon)
6. Beöthy Zsolt-plakett (OPKM Ltsz. 84.1 – 344.)
7. Beöthy Zsolt fényképe, amelyről Telcs mintázta. (Magántulajdon)
8. Wolfner Tivadar
9. Telcs Ede szülőháza Baján (Fotó: *Petz Gábor*)
10. Emléktábla Telcs Ede bajai szülőházán (Fotó: *Petz Gábor*)
11. E. Von Hoffmann (*Képzőművészet*, 1928. 10. sz. 115. p.)
12. Öreg parasztasszony (Anyóka) (1899) (*Művészet*, 1904. 83. p.)
13. Hüvelyk Matyi (*Telcs-Solymos*: Telcs Ede. Baja, 1966, [6.] t. – Fotó S. Göldner Márta)
14. A Hubay testvérek (Márványszobor) (*Művészet*, 1903. 16. p.)
15. Leányka (Márvány-képmás) (*Művészet*, 1903. 13. p.)
16. Tanulmányfej (Gipsz) (*Művészet*, 1903. 12. p.)

17. Deák Ferenc emléktáblája a nagykanizsai Piarista Gimnázium falán (1903) (*Vasárnapi Újság*, 1903.)
- 18-19. A jászkeséri hősi emlékmű (Részletek.) (*Képzőművészet*, 1927. 2. sz. [1.] p. és a bajai Türr István Múzeum anyaga)
20. Szent Ferenc szobra (Baja, Türr István Múzeum)
21. Szent Kristóf szobra (Baja, Türr István Múzeum)
22. Szent Flórián szobra (A Magyar Nemzet galériája, 1998. VII. 25.)
- 23-24. Domborművek a Zeneakadémia külső homlokzatán (*Magyar Iparművészet*, 1906. 3. sz. 130-131. p.)
25. Kossuth-emlékmű Kecskeméten (Részlet.) (Baja, Türr István Múzeum)
26. Vörösmarty-szobor a budapesti Vörösmarty téren
27. *Erzsébet királyné* szobra Szabadkán (Részlet) (Baja, Türr István Múzeum)
28. Görgey Artúr (*Művészet*, 1910. 291. p.)
29. Vizmai Lukács Antal (Elő- és hátlap) (*Numizmatikai Közlöny*, 1904. II. füzet. 44. p.)
30. Madame Louisa Germain (Plakett) (*Művészet*, 1904. 79. p.)
31. Liszt Ferenc-érem, hátoldalán Szent Erzsébet Kenyeret oszt (OPKM Ltsz. 84.1–398.)
- 32–35. Telcs-érmek
Huszár Lajos–Procopius Béla: Medaillen- und Plakettkunst in Ungarn... (1848–1932) című könyvében (Budapest, 1932.) látható Telcs-érmek, -plakettek (LII–LV. t.) a pontos leírást tartalmazó tételszámokkal (Az oldalakat Kárpáti Eszter digitalizálta)
 HUSZÁR – PROCOPIUS: LII–LV. t.

LII. tábla

6058 Benedek Moritz (1896) – 6065 Thaly Kálmán (1904) –
 6073 Gróf Andrássy Gyula (1906) – 6110 Éremkedvelők

Egyesülete plakettje (1915) – 6114 Falkenhayn és von Arz, hátlapján Szent György küzdelme (1916) – 6137 Cukorrépát tartó törpék (Hollandiában készült: 1921) – 6138 Idősebb ember szemüveggel (Hollandiában készült: 1921) – 6143 Idős ember (Kroll) (Hollandiában készült: 1921) – 6154 Gróf Teleki Sándor (1923) – 6195 Vitéz Nagybányai Horthy Miklós (1930)

LIII. tábla

6097 Telcs Edéné Gerőfi Anna (1910) – 6123 Atalanta (é. n.) – 6130 Gyermekek tulipánok közt (Hollandiában készült: 1921?) – 6140 Groningeni emléklakett (Hollandiában készült: 1922) – 6146-6147 Alfred Rudolf Zimmerman érem és hátlapja (Hollandiában készült: 1922) – 6152 Faun pánsíppal (Hollandiában készült: 1922) – 6153 Beethoven (1920) 6156 Mozart (1923) – 6179 (Helyesen: 6173) Hubay Jenő (1927) – 6190 Fekete Ignác (1928) – 6202 Önarckép (1931) – 6205 Horánszky Lajos (1931)

LIV. tábla

6061 Vízmai Lukács Antal (1903) – 6075 Giacomo Puccini (1906) – 6077 Popper Dávid (1906) – 6081 Politzer Ádám (1907) – 6094 Szoldatits Ferenc (1908) – 6109 Budapest Székesfőváros díja (1912) – 6132 Sportérem (Hollandiában készült: 1921) – 6158 Táncoló faungyermekek (1923) – 6164 A Testkultúra Országos Tanácsának plakettje (1924) – 6167 (Helyesen: 6171) Valynak szeretettel – Irén és Édi (1926) – 6175 Báró Wolfner Tivadar (1927)

LV. tábla

6096 Budapesti Leányegyesület (1909) – 6105 Löwenstein Andor (1912) – 6134 Kenyérsütés (Hollandiában készült: 1921) – 6142 Térdelő angyal (Hollandiában készült: 1921) – 6144 Térdelő angyal gyémánttal (Hollandiában készült: 1921) – 6167 Andris öcsémnek szeretettel (1930) – 6184 Irénkének Karácsonyra – Édi (1928) – 6185 Irénkének

Karácsonyra – Édi (1929) – 6200 Irénkének Karácsonyra –
Édi (1930) – 6212 Irénkének Karácsonyra – Édi (1931)

36. Reményi József: Telcs Edének: „Ki szárnyra segítve repülni tanított” (Telcs Ede és tanítványai. Rend. Csengeryné Nagy Zsuzsa. Fotó: Petrás István. Bp. 1974. MNG. 56. p.)
37. Berzeviczy Albert márvány mellszobra (Magyar Tudományos Akadémia)
38. Erzsébet királyné IV. szoborpályázat (Fotó: Magántulajdon)
39. Erzsébet királyné fejszobra (Fotó: Magántulajdon)
40. Erzsébet királyné III. szoborpályázat (Fotó: Magántulajdon)
41. Erzsébet királyné V. szoborpályázat (Fotó: Magántulajdon)
42. Telcs Ede és Rigele Alajos a Madách síremlék makettjével (Fotó: Magántulajdon)
43. Telcs Ede rajzos vázlata az oszloplábazat elhelyezésének lehetőségeiről

SZÍNES TÁBLÁK

1. Alpár Ignác szobra a Városligetben
2. Telcs Ede síremléke a Farkasréti temetőben
(Fotó: *Horánszky Katalin*)
3. Barabás Miklós síremléke a Nemzeti Sírkertben
(Fotó: *Horánszky Katalin*)
4. Munkácsy Mihály síremléke a Nemzeti Sírkertben
(Fotó: *Horánszky Katalin*)
5. Horánszky Lajos 60. születésnapjára. Érem siklósi rózsamárványon. (Magántulajdon. Fotó: *Olbert Károly*)
6. A morvaországi Telč városa, ahonnan a művész családja elszármazott (Fotó: *Stéger László*)
7. A jászakiséri hősi emlékmű (*Szüle Katalin* fotója)
8. Szent László szobra (részlet) (*Madarassy Walter* műhelyfotója), Szent László szobra a Millenniumi emlékművön
9. Széchenyi-díszkút a budapesti Szabadság téren
10. Gresham fejszobra a róla elnevezett palotán

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Munkám összeállítása során sok hasznos segítséget kaptam: biztatást, kritikát, észrevételeket, javaslatokat.

Ezért köszönetemet fejezem ki feleségemnek, *H. Kiss Zsuzsannának*, *Anna* leányomnak sokrétű segítségükért.

Köszönetemet nyilvánítom barátaimnak, *Majtényi Zoltán*-nak és *Wagner János*nak a munka átfogó jellegű, javító szándékú észrevételeiért.

*Tóth János*nak az Éremkedvelők Egyesülete felügyelő bizottságának elnöke tanácsaiért és pontosításaiért hálás vagyok és ezúton is köszönöm.

Telcs Ede unokájának, *Arany Lászlóné*nak köszönöm a családját érintő fontos és értékes kiegészítéseket.

Horányi Beatrix, a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség munkatársa fontos adatközlésével jelentős segítséget nyújtott. Köszönet érte.

Önzetlen segítségükért köszönet illeti még:

a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára kutatóját, *Dr. Mázi Bélát*, a Szépművészeti Múzeum és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtárának munkatársait; az MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Adattárában hasznos és kimerítő segítségével *Nagy Leventéné* munkatársat; szóbeli közléseiért és a fényképek készítése során nyújtott támogatásáért a Bajai Türr István Múzeum igazgatóját *Merk Zsuzsát* és munkatársát *Czick Ferencné*t, úgyszintén a bajai *Petz Gábort* baráti segítségéért, illetve Szatmári Gizella művészettörténészt és az OPKM-ben *Kárpáti Esztert*. Továbbá *Szüle Katalin* helytörténészt, aki készséggel adott információkat a jászkiséri emlékműről, valamint a Herendi Porcelánművészeti Múzeum munkatársát, *Solymosi Vilmosné*t a küldött fényképekért. *Madarassy Walter* művésztermi Szent László-fotójáért illeti hála, *Nobilis Máriót* pedig értékes megjegyzéseiért.

1. tábla: Alpar Ignác szobra a Városligetben

2. tábla: Telcs Ede síremléke a Farkasréti temetőben

3. tábla: Barabás Miklós síremléke Nemzeti Sírkertben

4. tábla: Munkácsy Mihály
síremléke a Nemzeti Sírkertben

5. tábla: Horánszky Lajos 60. születésnapjára.
Érem siklósi rózsamárványon.
(Magántulajdon. Fotó: Olbert Károly)

6. tábla: A morvaországi Telč városa, ahonnan a művész elszármazott

7. tábla: A jászkiséri hősi emlékmű

8. tábla: Szent László szobra

9. tábla: Széchenyi-díszkút a
budapesti Szabadság téren

10. tábla: Gresham fejszobra a róla elnevezett palotán

TARTALOM

ELŐSZÓ (Ifj. Horánszky Nándor)	5
1. EMLÉKKÉPEK TELCS EDE ÉLETÉRŐL, MŰVÉSZETÉRŐL	7
(id. Horánszky Nándor emlékirataiból)	
Szobrok	13
Síremlékek	20
Történetek az érmek kapcsán	23
Házasságai	30
Megpróbáltatások	32
2. A MŰVÉSZ A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN	37
2.1. Élete, életműve	37
2.2. Szobrászat	43
2.2.1. Köztéri alkotások	44
2.2.2. Épületszobrászat	49
2.2.3. Szoborpályázatok	51
2.3. Éremművészet	57
2.4. Tanítványok és kortársak	
Telcs Edéről, a művésztől és az emberről	69
2.5. Epilógus	73
3. TELCS EDE ÉLETÉNEK, MUNKÁSSÁGÁNAK NÉGY MOZZANATA ..	77
3.1. Telcs Ede és a Budai Aurora Kör	77
3.2. Telcs baráti levelei Horánszky Lajoshoz	84
3.3. Az Erzsébet királyné-szoborpályázat	101
3.4. Az alsósztrégovai Madách-síremlék	109
FÜGGELÉK	119
A. Telcs díjaiból	121
B. A szobrok (avatások) időrendje	123
C. Irodalom	124
D. Képek	127
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	132

